प्राप्तिस्थानो

૧ પાર્શ્વનાથ પુસ્તક ભંડાર
તળાટી રોડ, પાલીતાણા

૨ સોમચંદ ડી શાહ
જીવનનિવાસ સામે, પાલીતાણા

૩ સેવન્તીલાલ વી. જૈન
૨૦, મહાજન ગલી, ઝવેરી બજાર, મુંબઈ-૨

૪ પાર્શ્વ પ્રકાશન
નિશાપોળ, રીલીફરોડ—અમદાવાદ-૧

આવૃત્તિ પહેલી — સંવત ૨૦૩૮

કિંમત : રૂ. ૬-૦૦

મુદ્રક :
ગૌતમ આર્ટ પ્રિન્ટર્સ
બ્યાવર (રાજસ્થાન)

કાંઈક ઉપયોગી

કલિકાલ સર્વજ્ઞ પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ. ખરેખર પ્રાચીન ભારતીય સાહિત્યના ચમકતા સીતારા સમા, પ્રકાંડ વિદ્વાન, દિગ્ગજ પંડિત અને શબ્દ શાસ્ત્રના સમર્થ સર્જક હતા. ગૂર્જર નરેશ્વર શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહની પ્રાર્થનાથી જૈન શાસનના જ્યોતિર્ધર આ મહાપુરૂષે 'શ્રી સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન નામનાં વ્યાકરણ ગ્રંથની મૌલિક રચના કરીને, ભારતીય પ્રાચીન સાહિત્ય સૃષ્ટિમાં અદ્‌ભુત ચમત્કાર સર્જ્યો હતો.

તે 'શબ્દાનુશાસન'ના આઠ અધ્યાયો દ્વારા તેઓશ્રીએ સમસ્ત પ્રાચ્ય ભાષાઓનું તલસ્પર્શી અને અગાધ જ્ઞાન દર્શાવેલ છે. જે શબ્દ શાસ્ત્રના જ્ઞાન માટે, એના જેવું અન્ય કોઈ સમર્થ શાસ્ત્ર નથી, એમ જરૂર કહી શકાય. સાત અધ્યાયમાં પૂજ્યપાદશ્રીએ સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન, સાંગોપાંગ ને સર્વાંગ સમૃદ્ધ દર્શાવ્યું છે, એમ અવશ્ય કહી શકાય.

છેલ્લે આઠમો અધ્યાય કે જેની રચના દ્વારા પૂજ્યપાદશ્રીએ–પ્રાકૃત–અપભ્રંશ, પૈશાચી, શૌરસેની, માગધી આદિ ભાષાઓનું મર્મસ્પર્શી જ્ઞાન આપ્યું છે, તેના અભ્યાસી ભાષાપ્રેમી સ્વાધ્યાય શીલ વાચકને નવનીત રૂપ આ અધ્યાય ખૂબ જ ઉપકારક ને બોધક છે.

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસક ને ઉપયોગી સાહિત્ય સુંદર શૈલીમાં સંયોજિત–સંકલિત થયેલ છે. પ્રાકૃત વ્યાકરણના વૃત્તિ ગ્રંથમા આવેલા ગદ્ય–પદ્ય ઉદાહરણો સંસ્કૃત છાયા સહિત અત્રે સંકલિત–સંગૃહીત થયેલ છે. આઠમા અધ્યાયના ચારે પાદોના, અન્યાન્ય ગ્રંથોમાંથી ઉદ્ધૃત, ગદ્ય પદ્ય ઉદાહરણોનો અત્રે સંકલિત સંગ્રહ અભ્યાસક આત્માઓની ભાષા જ્ઞાનની ભૂખને પૂર્ણ રીતે સંતોષી શકે, તેવું સમર્થ છે.

બીજા વિભાગમાં પ્રાચીન મહા પુરૂષ રચિત દોધક વૃત્તિ જેમાં અપભ્રંશ વ્યાકરણમાં આવતાં ઉદાહરણ રૂપ દોહાઓ પર સુંદર સરલ તથા સુસ્પષ્ટ માર્ગદર્શન મલી શકે તેવી સરળ ટીકા છે. જે અપભ્રંશ ભાષાના અભ્યાસશીલ વાચક વર્ગને ઘણી ઘણી રીતે વિશિષ્ટપણે બોધક તથા ઉપકારક છે. જે માટે વૃત્તિકાર મહાપુરુષની અભ્યાસક વર્ગની જ્ઞાન ભૂખને સંતોષવા માટેની કાળજી તથા ચીવટ ખૂબ જ પ્રશંસનીય છે.

ત્રીજા વિભાગમાં સંક્ષિપ્ત 'પ્રાકૃત રૂપમાલા' સંકલિત થયેલ છે જે પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસક આત્માઓને માટે સારી રીતે સહાયક બની શકે તેમ છે.

ઉપરોક્ત ત્રણેય વિભાગોથી સમૃદ્ધ "દોધક વૃત્તિ" નામનો આ ગ્રંથ જેનું સંપાદન શ્રુતના અભ્યાસી અને શ્રુત પ્રચારમાં પોતાના તન–મનને સમર્પિત કરીને અપૂર્વ ઉત્સાહ ધરાવનાર વિદ્વાન મુનિપ્રવર **શ્રી વજ્રસેનવિજયજી**

મહારાજશ્રીના નિષ્ઠા પૂર્વકના પ્રયત્નો તથા લાગણીનું અપ્રતીમ પ્રતીક છે.

પ્રાકૃત વ્યાકરણનું સર્વાંગ સુંદર સંપાદન–સંકલન કરીને, તેમણે તે ગ્રંથ પ્રકાશિત થાય, તે માટે પ્રશંસનીય પરિશ્રમ કરીને, પ્રાચીન ભારતીય ભાષાના સાહિત્ય પ્રચાર માટે, જે અપ્રતીમ નજરાણું અભ્યાસી વર્ગના કરકમલમાં ભેટ ધરેલ છે, તે તેમની સાહિત્ય સેવા ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર બને છે સાથે દોધક વૃત્તિ સહિત આ વિભાગો પ્રાકૃત આદિ ભાષાના જ્ઞાનને સંપાદન કરનારા સ્વાધ્યાયશીલ વર્ગને માટે, સંકલિત–સંયોજિત કરીને અત્રે મૂકેલ છે તે માટે તે ભાષાના અભ્યાસી આત્માઓ તેમને અવશ્ય યાદ કરશે જ.

આચાર્યશ્રી વિજય કનકચંદ્રસૂરી.

વિદ્યાશાળા–અમદાવાદ

ચૈ. વદ–૧૦ ૨૦૩૮

સંપાદકીય

પ્રાકૃત ભાષા ભણવા માટે સરળતા થાય, તે હેતુથી વિ.સં. ૨૦૩૬નાં પાટણ ચાતુર્માસ દરમ્યાન વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીનું પ્રાકૃત વ્યાકરણ, જે હાલ ઉપલબ્ધ નથી તેને પ્રગટ કરવું.

પરમ વાત્સલ્યનિધિ સ્વ. પ. પૂ. મ. શ્રી ભદ્રંકર વિજયજી ગણીવરશ્રીનાં શિષ્ય રત્ન પ. પૂ. પં શ્રી પ્રદ્યોતન વિજયજી ગણિવરશ્રી (વર્તમાન પૂ. આ. મ. શ્રી પ્રદ્યોતન સૂ. મ.)ને મારી ભાવના દર્શાવી. તેઓશ્રીએ મને આ કાર્યમાં આશીર્વાદ આપ્યા અને આ કાર્યનો શુભ પ્રારંભ થયો. વિ.સં ૨૦૩૭નું ચાતુર્માસ પ. પૂ વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજ શ્રી જંબૂ વિજયજી મ. શ્રીની સાથે થયું. તેઓશ્રી મને પ્રેરણા કરી કે— 'પ્રાકૃત વ્યાકરણ સાથે તેમાં ઉપયોગી બીજા વિષયો પણ પરિશિષ્ટ રૂપે મુકાય, તો વધુ ઉપયોગી થશે. આથી તેઓશ્રીની સૂચના મુજબ પ્રાકૃત વ્યાકરણ સાથે શબ્દ સૂચિ, ઉદાહરણની અકારાદિ સૂચિ, સંસ્કૃત છાયા તથા શકય મૂળ સ્થાનો સાથે ઉદાહરણો તથા અપભ્રંશ ભાષાનાં વ્યાકરણમાં આવતા દોહાની પ્રાચીન વૃત્તિ તથા સંક્ષિપ્ત રૂપાવલિ સહિત લગભગ ૬૦૦ પેઇજનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું તેમાંથી પૂ. સાધુ સાધ્વીજી મ. ને ઉપયોગી બને તે હેતુથી આ અલગ પુસ્તક તૈયાર કરેલ છે.

૧ ઉદાહરણોની સૂચિ તૈયાર કરવામાં પ. પૂ. મુનિરાજ શ્રી જંબૂવિજયજી મ. શ્રીએ પોતાનાં અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપીને ઘણી રીતે મને સહાય કરી છે.

૨ દોધક વૃત્તિની એક આવૃત્તિ પાટણનાં એક સુશ્રાવક તરફથી વર્ષો પહેલાં છપાયેલ તેનાં આધારે તૈયાર કરી છે.

૩ રૂપ માલા પ. પૂ. આ મ શ્રી ચન્દ્રોદયસૂરીશ્વરજી મ ની "સંક્ષિપ્ત પ્રાકૃત રૂપ માલા"નાં આધારે તેઓશ્રીની સંમતિ પૂર્વક તૈયાર કરી છે

પરમ હિત વત્સલ પરમ કૃપાળુ અરિહંત ભગવતો તથા પ પૂ. પ્રવચન પ્રભાવક આ. મ. **શ્રી રામચંદ્રસુરિશ્વરજી મ, પ. પૂ. સ્વ. પંન્યાસજી મ. શ્રી. ભદ્રંકર વિજયજી ગણિવર શ્રી. પ. પૂ. આ. સ. શ્રી પ્રદ્યોતન સૂ. મ. શ્રી. તથા પ. પૂ. આ. મ. શ્રી કુંદકુંદ સૂ. મ.** આદિની અપૂર્વ કૃપા જ આ કાર્યમાં મુખ્ય અવલંબન રૂપ બનેલ છે

આ સિવાય આ કાર્યમાં **મુનિ શ્રી રત્નસેન વિજયજી, પં. શ્રી શિવલાલભાઇ** (પાટણ) **પં. શ્રી. રતિલાલભાઈ** (અમદાવાદ) આદિ એ પણ મને આ કાર્યમાં સહાય કરી છે.

પ્રાંતે આવા કાર્યોમાં મારો પ્રથમ પ્રયાસ હોવાથી ઘણી ક્ષતિઓ થવા સંભવ છે. તે ક્ષતિઓ સજ્જન પુરુષો મને બતાવે તેવી આશા સાથે ભવિષ્યમાં આવા કાર્યો કરી શકું એવી દેવ અને ગુરૂને પ્રાર્થના કરીને વિરમું છું.

મુનિ વજ્રસેન વિજય

અનુક્રમણિકા

સમર્પણ

પ.પૂ. પરમ વાત્સલ્ય નિધિ **પં.શ્રી ભદ્રંકર વિજયજી** ગણીવર કે—જેઓએ મને આ સંયમ રત્ન આપ્યું–ગ્રહણ શિક્ષા આસેવન શિક્ષા દ્વારા મને સંયમમાં સ્થિર કરીને આગળ વધાર્યો તે મારા પરમ ગુરૂદેવને

તથા

પ. પૂ. આ. મ. **શ્રી કુંદકુંદસૂરીજી** મ. કે જેઓ હું સંયમમાં સર્વ રીતે કેમ આગળ વધુ એની સતત હિત ચિંતા કરી રહ્યા છે એવા મારા ગુરુદેવને

તથા

પ. પૂ. મુનિરાજ **શ્રી મહાસેન વિજયજી** મ કે જેઓએ મને સંયમ ખૂબ જ ઉલ્લાસથી અપાવ્યું તે મારા પિતા ગુરુદેવને

સાદર સમર્પણ કરીને કિંચિંદ્ ઋણ મુક્તિનો ભાવ અનુભવું છું.

વજ્રસેન વિજય

પ. પૂ. અધ્યાત્મમૂર્તિ સૂક્ષ્મતત્ત્વચિંતક
પંન્યાસ શ્રી ભદ્રંકર વિજયજી ગણીવર

प्राकृत व्याकरणवृत्तौ ग्रन्थान्तरेभ्य उद्धृतानां
संस्कृतच्छायया सहितानां गद्यपद्यात्मकानाम्

उदाहरणानां सूचिः

卐

अत्रेदमवधेयम्—आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिपादैः प्राकृत-व्याकरण-वृत्तौ ग्रन्थान्तरेभ्य उद्धृत्य बहूनि गद्यपद्यात्मकानि उदाहरणानि प्रति-उदाहरणानि प्रदर्शितानि। तानि अत्र पादक्रमेण सूत्रक्रमेण च निर्दिष्टानि। तेषां संस्कृतच्छाया (=) एतादृश-कोष्ठकान्तरस्माभिर्निर्दिष्टा। तेषां मूलस्थानानि अपि यानि यानि अस्माभिर्गवेषयित्वा लब्धानि तानि तत्र तत्र निर्दिष्टानि। यत्र उदाहृतपाठा. अपूर्णाः तत्र ग्रन्थान्तरादिसाहाय्येन अपूर्णाः पाठाः [ ] एतादृशकोष्ठकान्तरवशिष्टं पाठं निवेश्या-स्माभिः परिपूरिता.। उदाहृत वाक्यादिषु यावानंश उदाहरण-प्रति-उदाहरणरूपः स तत्र तत्र स्थूलाक्षरैर्निर्दिष्टः।

चतुर्थे पादे ४३० तमसूत्रतो यानि अपभ्रंशभाषात्मकानि दोधकरूपाणि उदाहरणानि आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिपादैर्निर्दिष्टानि तत्र अस्माभिः संस्कृतच्छाया न दत्ता, किन्तु विक्रम संवत् १६७२ वर्षे केनचित् प्राचीनेन विदुषा विरचिता तेषां दोधकानां वृत्तिरेव अस्माभिरक्षरशः उपन्यस्ता।

प्रथमः पादः

सूत्रम्—

४ निअम्बसिल-खलिअ-वीइ-मालस्स

(=नितम्बशिला-स्खलित-वीचि-मालस्य)

६ [भीय-परित्ताण-मइं पइण्णमसिणो तुहाधिरूढस्य।
मन्ने संका-विहुरे] न वेरि-वग्गे वि अवयासो ॥

गउडवहे गाथा २२०

(=भीत-परित्राण-मयी प्रतिज्ञामसेः तवाधिरूढस्य।
मन्ये शङ्का-विधूरे न वैरि-वर्गेऽप्यवकाशः ॥)

६ [1]वन्दामि अज्जवइरं

(=वन्दे आर्यवज्रम्।)

---

१. श्री महावीर जैन विद्यालयप्रकाशिते नन्दिसूत्रे पृ० ६ मध्ये ईदृश टिप्पण विद्यते—

११ अष्टाविंशतितमगाथानन्तर शु० प्रति विना सर्वास्वपि सूत्रप्रतिषु गाथायुगलमिदमधिकमुपलभ्यते—

वंदामि अज्जधम्म वदे तत्तो य भद्दगुत्त च।
तत्तो य **अज्जवइरं** तवनियमगुणेहिं वयर सम ॥
वदामि अज्जरक्खियखमणे रक्खियचरित्तसव्वस्से।
रयणकरडगभूए अणुयोगो रक्खिओ जेहिं ॥

६ दणुइन्द-रुहिर-लित्तो सहइ-उइन्दो नह-प्पहावलि-अरुणो।
संझा-वहु-अवऊढो णव-वारिहरो व्व विज्जुला-पडिभिन्नो ॥
(दनुजेन्द्र-रुधिर-लिप्तः शोभते उपेन्द्र. [कृष्ण.]
नख-प्रभावल्यरुण ।
सन्ध्या-वधूपगूढो नव-वारिधर इव विद्युत्प्रतिभिन्नः ॥)

६ [रक्खउ वो रोम-लया माया महिलत्तणे महुमहस्स ।]
गुढोअर-तामरसाणुसारिणी [१]भमर-पन्ति व्व ॥
गउडवहे गाथा १८
(=रक्षतु वो रोम-लता माया-महिलात्वे मधुमथनस्य ।
गूढोदर-तामरसानुसारिणी भ्रमर-पङ्क्तिरिव ॥)

७ वहुआइ नहुल्लिहणे आवन्धतीएँ कञ्चुअं अङ्गे ।
मयरद्धय-सर-धोरणि-धारा-छेअ व्व दीसन्ति ॥
(=वध्वा नखोल्लेखने आबध्नत्या कञ्चुकमङगे ।
मकरध्वज-शर-धोरणि-धाराच्छेदा इव दृश्यन्ते ॥)

७ उवमासु अपज्जत्तेभ-कलभ-दन्तावहासमुरुजूअं ।
तं च्चेव मलिअ विस-दण्ड-विरसमालक्खिमो एण्हि ॥
गउडवहे गाथा १८८
(=उपमासु अपर्याप्तेभ-दन्तावभासमूरु-युगम् ।
तदेव मृदित-बिस-दण्ड-विरसमालक्षयामह इदानीम् ॥)

७ अहो अच्छरिअं ।
(=अहो आश्चर्यम् ।)

---

१. 'भमरमालव्व' इति गउडवहे पाठ ॥

७ अत्थालोअण तरला इअर-कईणं भमन्ति बुद्धीओ ।
अत्थच्चेअ निरारम्भमेन्ति हिअयं कइन्दाणं ॥
गउडवहे गाथा ८६
(=अर्थालोकन-तरला इतर-कवीनां भ्रमन्ति बुद्धयः ।
अर्था एव निरारम्भं यन्ति हृदयं कवीन्द्राणाम् ॥)

८ विससिज्जन्त महा-पसु-दंसण-संभम-परोप्परारूढा ।
गयणे च्चिअ गन्ध-उडिं कुणन्ति तुह कउल-णारीओ ॥
गउडवहे गाथा ३१९
(=विशस्यमान-महा-पशु-दर्शन-संभ्रम-परस्परारूढाः ।
गगने एव गन्धपुटिं कुर्वन्ति तव कौल-नार्यः ॥)

२४ उसभमजियं च वन्दे [संभवमभिणंदणं च सुमइं च ।
पउमप्पहं सुपासं जिणं च चंदप्पहं वन्दे ॥]
आवश्यकसूत्रे चतुर्विंशतिस्तवे गाथा २
(=ऋषभमजितं च वन्दे सम्भवमभिनन्दनं च सुमतिं च ।
पद्मप्रभं च सुपार्श्वं जिनं च चन्द्रप्रभं वन्दे ॥)

२६ [सिद्धे भो पयओ णमो जिणमए णंदि सया संजमे]
देवं नाग सुवण्ण[किन्नर गण सब्भूअ-भावच्चिए ।
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिणं तेलुक्कमच्चासुरं ।
धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तरं वड्ढउ ॥]
आवश्यकसूत्रे श्रुतस्तवे गाथा ४
(=सिद्धाय भो प्रयतः नमः जिनमताय नन्दिः सदा संयमे,
देव-नाग-सुवर्ण-किन्नर-गण-सद्भूत-भावार्चिते ।

लोकः यत्र प्रतिष्ठित. जगत् इदम् त्रैलोक्य-मर्त्यासुरम्,
धर्मः वर्धतां शाश्वतः विजयतः धर्मोत्तरं वर्धताम् ।।)

३३ **अज्जवि सो सवइ ते अच्छि ॥**
(=अद्यापि तत् स्रवति तेऽक्षि ।)

३३ **नच्चावियाइँ तेणम्ह अच्छीइं ॥**
(=नर्तितानि तेनास्माकमक्षीणि ।)

३६ **बाहाए जेण धरिओ एक्काए ॥**
(=बाहुना येन एकेन धृतः ।)

३६ **वामेअरो बाहू**
(=वामेतरः बाहुः ।)

३८ **ओमालयं** वहइ
(=निर्माल्यं वहति ।)

४२ **इअ विञ्झगुहा-निलयाए ॥**
(=इति विन्ध्यगुफानिलयया ।)

६० **अन्तो** वीसम्भनिवेसियाणं ॥
(=अन्त. विस्रम्भनिवेशितानाम् ।)

६६ [वेलालाण-णिअलिओ रसिउणरसाअलट्ठिअं पि समुद्दो ।
वालेइ सेउबन्धं खम्भं] आरण्णकुञ्जरो व्व [1]वेल्लन्तो ॥
सेतुबंधे आश्वासः ८ गाथा ५६
(=वेलालाननिगलितो रसित्वा रसातलस्थितमपि समुद्रः ।
चालयति सेतुबन्धं स्तम्भमारण्यकुञ्जर इव रममाणः ।।)

१. 'वलन्तो' इति सेतुबन्धे पाठ. ।

७९ **असहेज्ज देवासुरा**
(=असाहाय्याः देवासुराः ।)

८२ **वाह सलिल-पवहेण उल्लेइ ॥**
(=बाष्प-सलिल-प्रवाहेण आर्द्रयति ॥)

८४ **दिट्ठिक्क-थणवट्टं ॥**
(=दृष्टैकस्तनपट्टम् ।)

८८ **पन्थं किर देसित्ता [साहूणं अडविविप्पणट्ठाणं ।**
सम्मत्त-पढमलंभो बोद्धव्वो वद्धमाणस्स ॥]
श्री आवश्यकनिर्युक्तौः गाथा १४६
(=पन्थानं किल दर्शयित्वा साधूनां अटविविप्रनष्टानाम् ।
सम्यक्त्वप्रथमलाभः बोद्धव्य. वर्धमानस्य ॥)

९१ **इअ जम्पिआवसाणे ॥**
(=इति जल्पितावसाने ।)
इअ विअसिअ-कुसुम-सरो ॥
(=इति विकसित-कुसुम-शरः ।)

९३ **निस्सहाइं अङ्गाइं**
(=निःसहानि अङ्गानि ।)

९७ **दुहा वि सो सुर-वहू-सत्थो ॥**
(=द्विधाऽपि स सुरवधू-सार्थः ।)

१०२ **जीण्णे भोअणमत्तेओ**
(=जीर्णे भोजनमात्रेयः कपिलः प्राणिनां दया ।
बृहस्पतिरविश्वासः पाञ्चालस्त्रीषु मार्दवम् ॥)

इति संपूर्णः श्लोकः ।

१०३ एवं मए अभिथुआ विहुअरयमला] पहीणजरमरणा।
[चउवीसंपि जिणवरा तित्थयरा मे पसीयन्तु ॥]
आवश्यकसूत्रे चतुर्विंशतिस्तवे गाथा ५
(=एवं मया अभिष्टुता विधूत-रजो-मलाः प्रहीण-जरा-मरणाः।
चतुर्विंशतिरपि जिनवराः तीर्थकराः मे प्रसीदन्तु ॥)

१२९ पिट्ठिपरिट्ठविअं।
(=पृष्ठपरिस्थापितम्।)

११५ दुस्सहो विरहो
(=दु सहो विरहः।)

१४४ [मम धम्मिय वीसत्थो सो सुअणो अज्ज मारिओ तेण
गोलायडविअडकुडङ्गवासिणा] दरिअ सीहेण
गाथा सप्तशत्याम् २-७५
(=मम धार्मिकः विस्रब्धः स शुनकोऽद्य मारितस्तेन।
गोदा तटविकट कुञ्जवासिना दृप्तसिंहेन ॥)

१४५ किलिन्न-कुसुमोवयारेसु।
(=क्लृप्त-कुसुमोपचारेषु।)

१४५ धाराकिलिन्नवत्तं [आसुरहि कसाय केसरद्धंतं।
परिणमइ बन्धणुच्चिय परिजरठं जुहिया-कुसुमं ॥]
गउडवहे गाथा ४१०
(=धाराक्लिन्नपत्रं आसुरभिकषाय-केसर-ध्वान्तम्।
परिणमति बन्धनोच्चित-परिजरठं यूथिकाकुसुमम् ॥)

१४६ विअड-चवेडा-विणोआ।
(=विकट-चपेटा-विनोदाः।)

१४६ महमहिअ-दसण-किरणं ।

(=प्रसृत-दशन-किरणम् ।)

१५५ धीरं हरइ विसाओ [विणयं जोव्वणमओ अणंगओ लज्जं ।
एक्कन्तगहिअ पक्खो किं सीसउ जं ठवेइ वयपरिणामो ॥]

सेतुबन्धे, आश्वासः ४ गाथा २३

(=धैर्यं हरति विषादः विनयं यौवनमदोऽनङ्गो लज्जाम् ।
एकान्तगृहीतपक्षः कि शिष्यतां यत्स्थापयति वयःपरिणामः ।।)

१६६ [फुल्लुक्करं कलमकूरसमं वहन्ति,
जे सिंदुवार-विडवा मह वल्लहा ते ।
जे गालिअस्स महिसीदहिणो सरिच्छा,
ते किं च] मुद्धविअइल्लपसूणपुञ्जा ॥

कर्पूरमञ्जर्याम् १–१९

(=पुष्पोत्करं कलमकूरसमं वहन्ति,
ये सिन्दुवारविटपा मम वल्लभास्ते ।
ये गालितस्य महिषीदध्नः सदृक्षा–
स्ते किं च मुग्ध-विचकिलप्रसूनपुञ्जा. ।।)

१६९ ऐ बीहेमि । अइ उम्मत्तिए ।

(=अयि बीमेमि । अयि उन्मत्तिके !)

१७१ तह मन्ने कोहलिए

(=तथा मन्ये कुतूहलिके !)

१७७ **लोगस्स** उज्जोयगरे [धम्मतित्थयरे जिणे ।
अरिहंते कित्तइस्सं चउवीसंपि केवली ॥]
आवश्यकसूत्रे चतुर्विंशतिस्तवे गाथा १
(=लोकस्योद्योतकरान् धर्मतीर्थकरान् जिनान् ।
अर्हतः कीर्तयिष्यामि चतुर्विंशतिम् अपि केवलिनः)

१७७ [1]**आउण्टणं** इति आर्षे ।
(=आकुञ्चनम् ।)

१८१ **बंधेउं कुज्जय-पसूणं** ।
(=बद्ध्वा कुब्जक–प्रसूनं)

१८१ [2]**खासियं** इति आर्षे ।
(=कासितं)

१८३ **नमिमो हर किरायं** ।
(नमामो हर-किरातम् ॥)

१९९ **हिअए ठाइ** ।
(=हृदये तिष्ठति)

२३८ **बिस-तन्तु-पेलवाणं** ।
(=बिसतन्तु पेलवानाम् ॥)

---

१. इच्छामि पडिक्कमिउ पगामसिज्जाए निगामसिज्जाए ।
सथाराउव्वट्टणाए परिअट्टणाए **आउण्टणाए** ॥
आवश्यकसूत्रे प्रतिक्रमणाध्ययने

२ अन्नत्थ उससिएण निससिएण **खासिएणं**... ....॥
इति आवश्यक सूत्रे कायोत्सर्गाध्ययने

२४६ **जुम्हदम्हपयरणं** ।
(=युष्मदस्मत् प्रकरणं)

२५४ [1]**दुवालसङ्गे** इति आर्षे ।

२६९ **महण्णव समासहिया** ।
(= महार्णव-समाः सहृदयाः ।।)

२६९ [ताला जायन्ति गुणा] जाला ते **सहिअएहिं** घेप्पंति !
[रविकिरणाणुग्गहिआइं होन्ति कमलाइं कमलाइं ।।]
(= तदा जायन्ते गुणाः यदा ते सहृदयैः गृह्यन्ते !
रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ।।)

२६९ निसमणुप्पिय-**हिअस्स हिअअं** ।
(= निशमनार्पित हृदयस्य हृदय ।।)

द्वितीयपादः

सूत्र-

१५ **भोच्चा** सयलं **पिच्छिं विज्जं बुज्झा** अणण्णयग्गामि
चइउण तवं काउं सन्ती **पत्तो** सिवं परमं ।।
आ० श्री देवचन्द्रसूरिकृत शांतिनाथ चरित्रे
(= भुक्त्वा, सकलां पृथ्वी विद्वान् बुद्ध्वा अनन्यकगामी ।
त्यक्त्वा, तपः कृत्वा शान्तिः प्राप्तः शिव परमं ।।)

४० **विड्ढ-कइ-निरूविअं** ।
(= वृद्धकविनिरूपितं ।।)

---

१. इच्चेइयम्मि **दुवालसंगे** गणिपिडगे..... ..।।
इति श्री नन्दिसूत्रे सूत्र ११५.

[विरला जाणंति गुणा, विरला पिच्छंति अत्तणो दोसे ।
विरला परकज्जकरा, [पर दुक्खे दुक्खिआ विरला ॥
इति सम्पूर्ण श्लोकः ।

(=विरलाः जानन्ति गुणान्, विरलाः पश्यति आत्मनः दोषान्।
विरलाः परकार्यकराः, परदुःखे दुःखिता विरला ॥)

८० [सिक्करिअ-मणिअ-मुह-वेविआइँ धुअ-हत्थ-सिञ्जिअव्वाइं]
सिक्खंतु वोड(द्र)होओ [कुसुम्भ तुम्ह प्पसाएण॥]
गाथा सप्तशत्याम् ४-३२

(= सीत्कृतमणितमुखवेपितानि धूतहस्तशिञ्जितव्यानि ।
शिक्षन्तां कुलबालाः कुसुम्भ युष्मत्प्रसादेन ॥)

८० [ते चिय धण्णा ते चिय सप्पुरिसा ते जियन्तु जिय-लोए।]
वोद्रह-द्रहम्मि पडिया [तरंति जे चेव लीलाए ॥]
परमात्म प्रकाशे २–११७

(=ते चैव धन्याः ते चैव सत्पुरुषाः ते जीवन्तु जीवलोके ।
यौवन-द्रहे पतिताः तरन्ति ये चैव लीलया ॥)

९७ मलय-सिहर-क्खण्डं ।
(=मलय-शिखर-खण्डं ।

१०४ हयं नाणं किया-हीणं [हया अन्नाणओ किया ।
पासंतो पंगुलो दड्ढो धावमाणो य अंधओ ॥]
आवश्यकनिर्युक्तौ: गाथा १०१

(=हतं ज्ञानम् क्रिया-हीनं हता अज्ञानतः क्रिया ।
पश्यन् पङ्गुः दग्धः धावमानश्च अन्धः ॥)

१२० हरए महपुण्डरिए ।
(= ह्लदो महापुण्डरीकः ।)

१२६ चिंच व्व कूर पिक्का ।
(= चिञ्चा इव इषत्पक्वा ।)

१४३ तिरिच्छि पेच्छइ ।
(= तिर्यक् प्रेक्षते ।)

१५० महुरव्व पाडलिउत्ते पासाया ।
(= मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादाः ।

१५५ सुरहि-जलेण [1]कडुएल्लं ।
(= सुरभि-जलेन कडुतैलम् ।)

१६४ [ससिमऊहपडिपेल्लणपक्खुब्भंतयं,
संचरन्त] धरणीहर पक्खुब्भंतअम् ।
[धीरअं सइमुहलघण विज्जन्तअं,
अट्ठिअं च वलवाणलपअविज्जन्तअम् ।।]
सेतुबन्धे २-२४

(= शशिमयूखपरिप्रेरणप्रक्षुभ्यत्क,
संचरद्धरणीधरप्रक्षोभ्यमाणम् ।
धैर्यकं सदा मुखरघनपीयमान,–
मस्थितं च वडवानलप्रताप्यमानम् ।।)

---

१. 'कटु' शब्देन अत्र राजिका ग्राह्या । 'राई' इति भाषायाम् ।
कट्वकार्ये मत्सरे च दूषणे च कटू रसे ।
तिक्ते प्रियङ्गुसुरभिकटुकाराजिकास्वपि ।।"
अनेकार्थसङ्ग्रहकोषे द्वितीयकाण्डे श्लोक ८१

१६४ **दुहिअए राम-हिअयए।**
(= दुःखितके रामहृदयके)

१६४ **निज्जिआसोअ-पल्लविल्लेण ।**
(= निर्जिताशोक-पल्लवेन ।)

१६८ **सणियमवगूढो ।**
(= शनैः अवगूढः)

१७४ **मन्दरयड-परिघट्ठं।**
(= मन्दरतट-परिघृष्टम्)

१७४ **तद्दिअस-निहट्टाणङ्ग ।**
(= तद्दिवसनिघृष्टानङ्गः)

१७४ **सुअ-लक्खणाणुसारेण वक्कन्तरेसु अ पुणो ।**
(= श्रुत-लक्षणानुसारेण वाक्यान्तरेषु च पुनः)

१७६ **तं तिअस वन्दिमोक्खं [समत्थतेल्लोक्कहिअअसल्लुद्धरणम् ।**
सुणह अणुराअइण्हं सीआदुक्खक्खयं दहमुहस्स वहम् ।।]
सेतुबन्धे १-१२
(= तं त्रिदशबन्दिमोक्षं समस्तत्रैलोक्यहृदयशल्योद्धरणम् ।
शृणुतानुरागचिह्नं सीतादुःखक्षयं दशमुखस्य वधम् ।।)

१७७ **आम बहला वणोली [मुहला [1]जलरङ्कुणो जलं सिसिरम् ।**
अण्णणईणँ वि रेवाइ तह वि अन्ने गुणा के वि ।।]
गाथा सप्तशत्याम् ६-७८
(= सत्यं बहला वनाली मुखरा जलरङ्कवो,जल,शिशिरम् ।
अन्यनदीनामपि रेवायास्तथाप्यन्ये गुणाः केऽपि)

---

१. रङ्कुः पक्षिविशेष. ।।

१७९ अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं अङ्गेहिं पुणरुत्तं ।

(= अयि स्वपिति पांसुली निस्सहैः अङ्गैः पुनरुक्तम्)

१८० हन्दि चलणे णओ सो ण माणिओ हन्दि हुज्ज एत्ताहे ।
हन्दि न होही भणिरी सा सिज्जइ हन्दि तुह कज्जे ।)

(= हन्दि चरणे नतः सः, न मानितः हन्दि भवेत् इदानीम् । हन्दि न भविष्यति भणिका, सा खिद्यति हन्दि तव कार्ये ।।)

१८१ हन्द पलोएसु इमं ।

(= हन्द प्रलोकस्व इमाम्)

१८२ खीरोओ सेसस्स व निम्मोओ ।

(= क्षीरोदः शेषस्य इव निर्मोकः)

१८२ नीलुप्पलमाला इव ।

(= नीलोत्पलमाला इव)

१८३ भमर-रुअं जेण कमल-वणं ।

(= भ्रमर-रुतं तेन कमलवनम्)

१८४ जं चेअ मउलणं लोअणाणं ।

(= यत् चैव मुकुलनं लोचनानाम्)

१८४ अणुबद्धं तं च्चिअ कामिणीणं ।

(= अनुबद्धं तदेव कामिनीनाम्)

१८४ ते च्चिय धन्ना ते च्चेअ सप्पुरिसा

(ते चैव धन्याः ते चैव सत्पुरुषाः ।)

परमात्मप्रकाशे २-११७

१८४ स च्च य रूवेण स च्च सीलेण ।
(= सः एव च रूपेण सः एव शीलेन ।)

१८५ बले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं ।
(= बले पुरुषः धनञ्जयः क्षत्रियाणाम् ।)
(क्षत्रियाणां मध्ये धनञ्जय एव पुरुषः)

१८६ कल्लं किर खर-हिअओ ।
(= कल्यं किल खरहृदयः)

१८६ एवं किल तेण सिविणए भणिआ ।
(= एव किल तेन स्वप्नके भणिता)

१८७ णवर पिआइं चिअ णिव्वडन्ति ।
(= केवल प्रियाणि एव निष्पतन्ति)

१८८ णवरि अ से रहु-वइणा ।
(= पश्चात् च तस्य रघुपतिना ।)

१८९ अलाहि किं वाइएण लेहेण ।
(= अलम् किं वाचितेन लेखेन ।)

१९० अणचिन्तिअममुणन्ती ।
(= अचिन्तिम् अजानंती ।)

१९० णाइं करेमि रोसं ।
(= न करोमि रोषम्)

१९३ वेव्वे त्ति भये वेव्वं त्ति वारणे जूरणे अ वेव्वे त्ति ।
उल्लाविरीइ वि तुहं वेव्वे त्ति मयच्छि किं णेअं ॥

(= वेव्वे इति भये, वेव्वे इति वारणे, जूरणे (विषादे)
च वेव्वे इति ।
उल्लापयन्त्या अपि तव, वेव्वे इति मृगाक्षि ! किं ज्ञेयम् ।।)

१६३ **कि उल्लावेन्तीए उअ जूरन्तीए [1]किं नु भीआए ।**
उव्वाडिरीए वेव्वे त्ति तीए भणिअं न विम्हरिमो ॥

(= किम् उल्लापयन्त्या उत जूर्यमाणया कि नु भीतया ।
उव्वाडिरोए वेव्वे इति तया भणितं न विस्मरामः ।।)

१६४ **वेव्वे मुरन्दले वहसि पाणिअं ।**
(= वेव्वे मुरुन्दले ! (त्वं) वहसि पानीयम् ।।)

१६५ **मामि सरिसक्खराणवि ।**
(= सखि ! सदृशाक्षराणामपि ।)

१६५ **पणवह माणस्स हला ।**
(= प्रणमत मानस्य सखि !)

१६५ **हले हयासस्स**
(= सखि ! हताशस्य)

१६५ **सहि एरिसिच्चिय गइ ।**
(= हे सखि ! ईदृशी एव गतिः ।)

१६६ **दे पसिय ताव सुन्दरि ।**
(= हे सुन्दरी ! प्रसीद तावत्)

१६६ **दे आपसिय नियत्तसु ।**
(= हे सखि ! आप्रसद्य निवर्तस्व ।)

१. अत्र हस्तलिखितादर्शेषु 'किं नु' इति 'किं तु' इति च पाठद्वयमुपलभ्यते ।

१९७ हुं गेण्ह अप्पणो च्चिय।
(= हुं गृहाण आत्मन एव।)

१९७ हुँ साहसु सब्भावं।
(= हु कथय सद्भावम्।)

१९७ हुं निल्लज्ज समोसर।
(= हुं निर्लज्ज समपसर।)

१९८ तं पि हु अच्छिन्नसिरी।
(= त्वमपि हु अच्छिन्नश्रीः।)

१९८ तं खु सिरीए रहस्सं।
(= तत् खु श्रियाः रहस्यम्।)

१९८ न हु णवरं संगहिआ।
(= न हु णवरं सगृहीता।)

१९८ एअं खु हसइ।
(= सम्भावयामि, एतां हसति।)

१९८ जलहरो खु धूमवडलो खु
(= जलधरो वा धूमपटलो वा।)

१९८ तरीउं न हु णवर इमं।
(= केवल मिमं तरीतुं न संभावयामि।]

१९८ को खु एसो सहस्ससिरो।
(= आश्चर्यम्, क एषः सहस्रशिराः।)

१९९ ऊ किं मए भणिअं।
(= ऊ किं मया भणितम्।)

१९९ ऊ कह मुणिआ अहयं ।
(= ऊ कथं ज्ञाता अहं ।)

१९९ ऊ केन न विण्णायं ।
(= ऊ केन न विज्ञातम् ।)

२०० थू निल्लज्जो लोओ
(= थू निर्लज्जः लोकः ।)

२०१ रे हिअय मडह-सरिआ[1] ।
(= रे हृदय !)

२०१ अरे मए समं मा करेसु उवहासं ।
(= अरे मया समं मा कुरु उपहासं ।)

२०३ ओ अविणय-तत्तिल्ले ।
(= ओ अविनयपरायणे ।)

२०३ ओ न मए छाया इत्तियाए[2] ।
(= ओ न मम छाया एतावत्याः ।)

२०३ ओ विरएमि नहयले ।
(= ओ विरचयामि नभस्तले ।)

---

१ 'मडहसरिया' इत्यस्य 'लघ्वी सरिता' 'लघ्वी माला' इति चार्थद्वय भाति । यदि च 'मडहसिरिया' इति पाठान्तर स्वीक्रियेत तदा 'लघ्वी श्री' इत्यर्थो भाति ॥

२. यदि 'छायाइत्तियाए' इति एकं पदमत्राभिप्रेत तदा 'न मम छायावत्याः' इत्यर्थोऽपि अत्र भवेत् ॥

२०४ अव्वो दुक्करकारय, [पुणो वि तन्ति करेसि गमणस्स ।
अज्ज वि ण होन्ति सरला, वेणीअ तरङ्गिणो चिउरा ॥]

गाथा सप्तशत्याम् ३-७३

(= अव्वो दुष्करकारकः पुनरपि चिन्तां करोषि गमनस्य ।
अद्यापि न भवति सरला वेण्यास्तरङ्गिणश्चिकुराः ।)

२०४ अव्वो दलन्ति-हिययं ।
(= अव्वो दलन्ति हृदयम् ।)

२०४ अव्वो किमिणं किमिणं ।
(= अव्वो किमिदं किमिदम् ।)

२०४ अव्वो ह रन्ति हिअयं, तह वि न वेसा हवन्ति जुवईण ।
अव्वो किंपि रहस्सं, मुणन्ति धुत्ता जणब्भहिआ ॥
(= अव्वो हरन्ति हृदयं तथापि न द्वेष्या भवन्ति युवतीनाम् ।
अव्वो किमपि रहस्यं जानन्ति धूर्त्ताः जनाभ्यधिकाः ।)

२०४ अव्वो सुपहायमिणं, अव्वो अज्जम्ह सप्फलं जीअं ।
अव्वो अइअम्मि तुमे, नवरं जइ सा न जूरिहिइ ॥
(=अव्वो सुप्रभातमिदम् अव्वो अद्य अस्माकम् सत्फलं जीवितम्
अव्वो अतीते त्वयि नवरं यदि सा न जूरिष्यते ॥)

२०४ अव्वो न जामि छेत्तं ।
(= अव्वो न यामि क्षेत्रम् ।)

२०४ अव्वो नासेन्ति दिहिं, पुलयं वड्ढेन्ति देन्ति रणरणयं ।
एण्हि तस्सेअ गुणा, ते च्चिय अव्वो कह णु एअं ॥

(=अव्वो नाशयन्ति धृतिं पुलकं वर्धयन्ति ददति रणरणकम् ।
इदानी तस्येति गुणाः ते एव अव्वो कथ नु एतत् ? ।)

२०४ अव्वो तह तेण कया अहयं जह कस्स साहेमि ।
(=अव्वो तथा तेन कृता अह यथा कस्य कथयामि ।)

२०५ अइ दिअर किं ण पेच्छसि, [आयासं किं मुहा पलोएसि ।
जाआइ बाहुमूलम्मि, अद्धअन्दाणं परिवाडिम् ॥]

गाथा सप्तशत्याम् ६-७०

(=अयि देवर किं न प्रेक्षसे, आकाशं किं मुधा प्रलोकयसि ।
जायायाः बाहुमूलेऽर्धचन्द्राणां परिपाटीम् ॥)

२०६ नत्थि वणे जं न देइ विहि परिणामो ।
(=यद् नास्ति वणे यद् न ददाति विधिपरिणामः ।)

२०८ अम्मो कह पारिज्जइ
(= अम्मो कथं पार्यते ।)

२०९ विसयं विअसन्ति अप्पणो कमल-सरा ।
(= विशदं विकसन्ति स्वयमेव कमलसरांसि ।)

२०९ सयं चेव मुणसि करणिज्जं ।
(= स्वयमेव जानासि करणीयम् ।)

२११ उअ निच्चल-निप्फंदा भिसिणी पत्तंमि रेहइ वलाया ।
निम्मल-मरगय-भायण-परिट्ठिआ सङ्ख-सुत्ति व्व ॥

गाथा सप्तशत्याम् १-४

(= पश्य निश्चलनिःस्पंदा बिसिनीपत्रे राजते बलाका ।
निर्मलमरकत–भाजन–परिस्थिता शङ्खशुक्तिरिव ॥

२१२ **इहरा नीसामन्नेहि ।**
(= इतरथा निःसामान्यैः ।)

२१७ **न उणा इ अच्छीइं ।**
(= न पुनः अक्षीणि ।)

२१७ **गेण्हइ रे कलमगोवी ।**
(= गृण्हाति रे कमलगोपी ।)

तृतीय पादः ।

७ **वच्छेहिं कया छाही ।**
(= वृक्षैः कृता छाया ।)

१६ **दिअ-भूमिसु दाण-जलोल्लिआइं ।**
(= द्विज-भूमिसु दानजलार्द्रितानि ।)

३८ **जाइ विसुद्धेण पहू ।**
(= जातिविशुद्धेन प्रभो ! ।)

३८ **दोण्णि पहू जिअ-लोए ।**
(= द्वौ प्रभो जीव-लोके ।)

६५ **ताला जायन्ति गुणा, जाला ते सहिअएहिं घेप्पंति ।**
रविकिरणाणुग्गहिआइं, होन्ति कमलाइं कमलाइं ॥[1]
(= तदा जायन्ते गुणाः यदा ते सहृदयैः गृह्यन्ते ।
रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलनि ।)

---

१. दृश्यतां १।१६९ सूत्रवृत्तौ । यद्यपि ३।६५ सूत्रवृत्तौ अस्य श्लोकस्य पूर्वार्धमेवास्माभि. मुद्रित किन्तु सम्पूर्णोऽप्यय श्लोकः प्राकृतव्याकरणस्य प्राचीने हस्तलिखितादर्शे क्वचित् प्रतौ विद्यते ।

७० **सोअइ अ णं रघुवई ।**
(= शोचति च तं रघुपतिः ।)

७० **हत्थुन्नामियमुही णं तिअडा ।**
(= हस्तोन्नामितमुखी तां त्रिजटा ।)

७० **तो णेण करयलट्ठिआ ।**
(= ततः तेन करतलस्थिता ।)

७३ **अहवायं कयकज्जो ।**
(= अथवा अयं कृतकार्यः ।)

७३ **इमिआ वाणिय धूआ ।**
(= इयं वाणिजदुहिता ।)

८५ **सव्वस्स वि एस गई ।**
(= सर्वस्य अपि एषा गतिः ।)

८५ **सव्वाण वि पत्थिवाण एस मही ।**
(= सर्वेषाम् अपि पार्थिवानाम् एषा मही ।)

८५ **एस सहाओ च्चिय ससहरस्स ।**
(= एषः स्वभावः एव शशधरस्य ।)

८७ **अह मोहो पर-गुण-लहुअयाइ ।**
(= असौ मोहः परगुणलघुतायै ।)

८७ **अह णे हिअएण हसइ मारुअ तणओ ।**
(= असौ तान् हृदयेन हसति मारुत-तनयः (हनुमान्)

१३८ [**तमतिमिरपडलविद्धंसणस्स, सुरगणनरिंदमहिअस्स ।**]
सीमाधरस्स वंदे [**पप्फोडिअ-मोह-जालस्स ॥**]
आवश्यकसूत्रे श्रुतस्तवे गाथा–२

(= तमस्तिमिर-पटल-विध्वंसनं सुरगण-नरेन्द्र-महितम् ।
सीमन्धरं वन्दे प्रस्फोटित-मोहजालम् ॥)

१३४ **तिस्सा मुहस्स भरिमो ।**
(= तस्याः मुखं स्मरामः ।)

१३४ **[संजमे सुट्ठिअप्पाणं, विप्पमुक्काण ताइणं ।]**
तेसिमेयमणाइन्नं, [निग्गंथाण महेसिणं ॥]
दशवैकालिकसूत्रे अध्ययनं ३ गाथा-१
(= संयमे सुस्थितात्मभिः विप्रमुक्तैः तायिभिः ।
तैरेतदनाचरितम् निर्ग्रन्थैः महर्षिभिः ॥)

१३४ इअराइं जाण लहुअक्खराइं **पायन्तमिल्लसहियाण ।**
(= इतराणि जानीहि लघ्वक्षराणि पादान्तिमसहितेभ्यः ।)

१३४ **पिट्ठीए केस-भारो ।**
(= पृष्ठ्यां केशभारः ।)

१३५ **गामे** वसामि **नयरे न** यामि ।
(= ग्रामं वसामि नगरं न यामि ।)

१३५ **मइ वेविरीए** मलिआइं ।
(= मया वेपमानया मर्दितानि ।)

१३५ **तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी ।**
(= तैः त्रिभिः अलंकृता पृथ्वी ।)

१४१ **बहुजाणय रुसिउं सक्कं ।**
(= बहुज्ञायक ! रोषितुं शक्नोमि ।)

१४२ **गज्जन्ते खे मेहा ।**
(= गर्जन्ति आकाशे मेघाः ।)

१४२ **बीहन्ते रक्खसाणं च ।**

(= बीभ्यति राक्षसेभ्यः च ।)

१४२ **उप्पज्जन्ते कइ-हिअय-सायरे कव्व-रयणाइं ।**

(=उत्पद्यन्ते कवि-हृदय-सागरे काव्यरत्नानि ।)

१४२ **दोण्णि वि न पहुप्पिरे बाहू ।**

(=द्वौ अपि न प्रभवतः बाहू ।)

१४२ **सूसइरे गाम-चिक्खल्लो ।**

(= शुष्यति ग्रामकर्दमः ।)

१५३ **हासाविओ जणो सामलीए, [पढमं पसूअमाणाए ।**
वल्लहवाएण अलं, मम त्ति बहुसो भणन्तीए ॥

गाथा सप्तशत्याम् २-२३

(=हासितो जनः श्यामया प्रथम प्रसूयमानया ।
वल्लभवादेनालं ममेति बहुशो भणन्त्या ।।)

१६२ **देविन्दो इणमब्बवी ।**

उत्तराध्ययनसूत्रे नमिप्रवज्याध्ययने

(= देवेन्द्रः इदम् अब्रवीत् ।)

१७९ **जइ होज्ज वण्णणिज्जो ।**

(= यदि अभविष्यत् वर्णनीयः ।)

१८० **हरिण-ट्ठाणे हरिणङ्क जइ सि हरिणाहिवं निवेसन्तो ।**
न सहन्तो च्चिम तो राहु परिहवं से जिअन्तस्स ॥

(= हरिणस्थाने हरिणाङ्क ! यदि असि हरिणाधिपं न्यवेशयिष्यः ।
न असहिष्यथाः एव तदा राहुपरिभवं तस्य जीवतः ।।)

चतुर्थ पादः

सूत्र—

९ **सद्दहमाणो** जीवो ।
(= श्रद्दधानः जीव ।)

२३ **दूमेइ मज्झ** हिययं ।
(= दावयति मम हृदयम् ।)

७८ **महमहइ मालई-गन्धो** ।
(= प्रसरति मालतीगन्धः ।)

१५७ केलिपसरो **विअम्भइ** ।
(= केलिप्रसरः विजृम्भते ।)

२२० **वड्डइ** पवयकलयलो ।
(= वर्धते प्वलग-कलकलः ।)

२२० **परिवड्डइ** लायण्णं ।
(= परिवर्धते लावण्यं ।)

२२४ सव्वङ्ग **सिज्जिरीए** ।
(= सर्वाङ्गस्वेदनशीलायाः ।)

२६० **तदो पूरिद-पतिञ्ञेण मारुदिणा मन्तिदो** ।
(= ततः पूरित-प्रतिज्ञेन मारुतिना मन्त्रितः ।)

२६० **तधा करेध जधा तस्स राइणो अणुकम्पणीया भोमि**[1] ।
(= तथा कुरु यथा तस्य राज्ञः अणुकम्पनीयो भवामि ।)

---

१. तुला "तजइ वो अणुमद ता तह वट्टह जह तस्स राए सिणो अणुकम्प-णिज्जा होमि" इति अभिज्ञानशाकुन्तले तृतीयेऽङ्के पृ० ९४ ।

२६० **असंभाविद-सक्कारं** ।

(= असंभावित-सत्कारम् ।)

२६० **हला सउन्तले** ।

अभिज्ञानशाकुन्तले प्रथमेऽङ्के पृ० ३८

(= हे. शकुन्तले)

२६४ **भयवं** कुसुमायुह ।

(= भगवन् कुसुमायुध !)

२६४ **भयवं** तित्थं पवत्तेह ।

कल्पसूत्रे पञ्चमेव्याख्याने

(= भगवन् तीर्थं प्रवर्त्तय ।)

२६४ सयल-लोअ-अन्तेआरि **भयव** हुदवह ।

(= सकल-लोकान्तश्चारिन् भगवन् हुतवह !)

२६५ किं एत्थ **भवं** हिदयेण चिन्तेदि ।

(= किम् अत्रभवान् हृदयेन चिन्तयति ?)

२६५ एदु भवं ।

अभिज्ञानशाकुन्तले द्वितीयेऽङ्के पृ० ६९

(= एतु भवान् ।)

२६५ समणे भगवं महावीरे ।

कल्पसूत्रे सू० १

(= श्रमणः भगवान् महावीरः ।)

२६५ पज्जलिदो **भयवं** हुदासणो ।

(= प्रज्वलितः भगवान् हुताशनः ।)

२६५ मघवं पागसासखे।
(= मघवा पाकशासनः।)
२६५ संपाइअवं सीसो।
(= संपादितवान् शिष्यः।)
२६६ अय्यउत्त पय्याकुलीकदम्हि।
(= आर्यपुत्र पर्याकुलीकृता अस्मि।)
२७० अपुरवं नाडयं।
(= अपूर्वं नाटकम्।)
२७० अपुरवागदं।
(= अपुर्वागतम्।)
२७७ अनन्तरकरणीयं दाणिं आणवेदु अय्यो।
अभिज्ञानशाकुन्तले प्रथमेऽङ्के पृ० १०
(= अनन्तरकरणीयं इदानीम् आज्ञापयतु आर्यः।)
२७७ अन्नं दाणिं वोहिं।
(= अन्याम् इदानीम् बोधिम्।)
२७८ ता जाव पविसामि।
(= तस्माद् यावत् प्रविशामि।)
२७८ ता अलं एदिणा माणेण।
(= तस्मात् अलं एतेन मानेन।)
२८० मम य्येव बम्भणस्स।
(= मम एव ब्राह्मणस्य।)
२८० सो य्येव एसो।
(= सः एव एषः।

२८२ **हीमाणहे** जीवन्त-वच्छा मे जणणी ।
(=आश्चर्य यत् जीवद्वत्सा मे जननी ।)

२८२ **हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण नियविधिणो दुव्ववसिदेण ।**
(=दुःख यत् परिश्रान्ता वयम् एतेन निजविधेः दुर्व्यवसितेन ।)

२८३ **णं अय्यमिस्सेहिं पुढमं य्येव आणत्तं ।**
अभिज्ञानशाकुन्तले प्रथमेऽङ्के पृ. १३
(= ननु आर्यमिश्रैः प्रथमम् एव आज्ञप्तम् ।)

२८३ **णं भवं मे अग्गदो चलदि ।**
अभिज्ञानशाकुन्तले द्वितीयेऽङ्के पृ ६९
(= ननु भवान् मम अग्रतः चलति ।)

२८४ **अम्महे एआए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भवं ।**
(=हर्षः यत् एतस्यां सुर्मिलायां सुपरिगृद्धः भवान् ।)

२८५ **हीही भो संपन्नाः मणोरधा पियवयस्सस्स ।**
(=हर्ष. यत् संपन्ना. मनोरथाः प्रियवयस्यस्य ।)

२८७ **कयरे** आगच्छइ ।
(= कतरः आगच्छति ।)

२८७ **से तारिसे दुक्खसहे जिइंदिए, सुएण जुत्ते अममे अकिंचणे ।**
विरायई कम्मघणम्मि अवगए कसिणब्भपुडावगमे व चंदिमे ॥
दशवैकालिकसूत्रेऽष्टमे आचारप्रणिध्यध्ययने गा. ६३
(=स तादृशो दुःखसहो जितेन्द्रियः श्रुतेन युक्तोऽममोऽकिञ्चनः ।
विराजति कर्मघने अपगते कृत्स्नाभ्रपुटापगमे इव चन्द्रमाः ॥

२८८ **लहश-वश-नमिल-शुल-शिल-विअलिद-मन्दाल-**
लायिदंह्वि-युगे ।
वील यिणे पक्खालदु मम शयलमवय्य-यम्बालं ॥
(= रभस-वश-नम्र-सुर-शिरः-विगलित-मन्दार-
राजिताघ्रि-युगः ।
वीरजिन. प्रक्षालयतु मम सकल-मवद्य-जम्बालम् ॥)

२९२ **अय्य किल विय्याहले आगदे ।**
(=अद्य किल विद्याधरः आगतः ।)

२९६ **हगे न एलिशाह कम्माह काली ।**
(=अह न इदृशस्य कर्मणः कारी (कर्त्ता)।)

२९९ **भगदत्तशोणिदाह कुम्भे ।**
(=भगदत्तशोणितस्य कुम्भः ।)

२९९ **भीमशेणस्स पश्चादो हिण्डीअदि ।**
(=भीमसेनस्य पश्चात् हिण्ड्यते ।)

२९९ **हिडिम्बाए घडुक्कय-शोके ण उवशमदि ।**
(=हिडिम्बायाः घटोत्कच-शोको न उपशाम्यति ।)

३०१ **हगे शक्कावदालतित्त-णिवाशी धीवले ।**
(=अह शक्रावतार तीर्थनिवासी धीवरः ।)

३०१ **हगे संपत्ता ।**
(=वय संप्राप्ताः ।)

३०२ **पविशदु** आवुत्ते **शामि-पशादाय** ।

अभिज्ञानशाकुन्तले षष्ठेऽङ्के पृ. १८५

(= प्रविशतु भगिनीपतिः स्वामिप्रसादाय ।)

३०२ अले कि एशे **महन्दे** कलयले ।

(= अरे किम् एष महान् कलकलः !)

३०२ मालेध वा धलेध वा अयं **दाव** से आगमे ।

अभिज्ञानशाकुन्तले षष्ठेऽङ्के पृ. १८४

(= मारयत वा धरत वा अयं तावत् तस्य आगमः ।)

३०२ भो **कञ्चुइआ** ?

(= भो कञ्चुकिन् ?)

३०२ एदु **भवं** ।

दृश्यताम् सूत्र-२६५

(= एतु भवान् ।)

३०२ शमणे **भयवं** महावीले ।

दृश्यताम् सूत्र-२६५

(= श्रमणः भगवान् महावीरः ।)

३०२ **भयवं** कदन्ते ये अप्पणो प≍कं उज्झिय पलस्स प≍कं प्रमाणी-कलेशि ।

(= भगवान् कृतान्तः य आत्मनः पक्षं उज्झित्वा परस्य पक्षं प्रमाणीकरोषि ।[1]

२०३ **अय्य** ! एशे खु कुमाले मलयकेदू ।

(= आर्य ! एषः खलु कुमारः मलयकेतुः ।)

---

१. अत्र 'पमाणी कलेदि' (प्रमाणी करोति) इति पाठोऽस्मन्या समीचीनः प्रतिभाति ।।

३०२ अले कुम्भिला[1] कधेहि।
अभिज्ञानशाकुन्तले षष्ठेऽङ्के पृ० १८१
(= अरे कुम्भिर ! कथय।)

३०२ ओशलध अय्या ओशलध।
(= अपसरत आर्याः ! अपसरत।)

३०२ किं खु शोभणे बह्मणे शित्ति कलिय लञ्ञा पलिग्गहे दिण्णे।
अभिज्ञानशाकुन्तले षष्ठेऽङ्के पृ० १८२
(= किं खलु शोभनः ब्राह्मण असि इति कृत्वा राज्ञा परिग्रहो दत्तः[2]।

३०२ अमच्चलक्कशं पिक्खिदुं इदो य्येव आगच्छदि।
(= अमात्यराक्षसं प्रेक्षितुम् इत एव आगच्छति।)

३०२ अले किं एशे महन्दे कलयले शुणीयदे।
(= अरे किम् एषः महान् कलकलः श्रूयते।)

३०२ ता कहि नु गदे लुहिलप्पिए भविस्सिदि।
(= तस्मात् कुत्र नु गतः रुधिरप्रियो भविष्यत्ति।)

३०२ अहं पि भागुलायणादो मुद्दं पावेमि।
(= अहमपि भागुरायणाद् मुद्रां प्राप्नोमि।)

---

१. अत्र अभिज्ञानशाकुन्तले 'कुम्भीलया' इति पाठ, तस्य च तत्र 'कुम्भीरक !' (= चौर !) इत्यर्थ ॥

२ परिग्रहः=स्त्री इत्यर्थः ॥

३०२ शुणध दाणिं हगे शक्कावयालतित्त-णिवाशी धीवले ।

(= शृणुत इदानीम्, अहं शक्रावतारतीर्थनिवासी[1] धीवरः)

अभिज्ञानशाकुन्तले षष्ठेऽङ्के पृ० १८२

३०२ ता याव पविशामि ।

(= तस्मात् यावत् प्रविशामि ।

३०२ युत्तं णिमं ।

(= युक्तम् इदम् ।)

३०२ शालिशं णिमं ।

(= सदृशम् इमम्)

३०२ हीमाणहे जीवन्त-वश्चा मे जणणी ।

उदात्तराघवे

(=विस्मयः-जीवद्वत्सा मे जननी ।)

३०२ हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विधिणो

दुव्ववशिदेण ।

विक्रान्तभीमे ।

(= विस्मयः-परिश्रान्ता वयम् एतेन निजविधेः

दुर्व्यवसितेन ।)

३०२ णं अवशलोपशप्पणीया लायाणो ।

अभिज्ञानशाकुन्तले षष्ठेऽङ्के पृ. १८५

(= ननु अवसरोपसर्पणीया राजानः ।)

---

१. अत्र अभिज्ञानशाकुन्तले 'सुणध दाणिं । हगे शक्कावदालब्भन्तरालवाशी धीवले' (= शृणुतेदानीम्, अहं शक्रावताराभ्यन्तरालवासी धीवर) इति पाठ. ।।

३०२ अम्महे एआए शुम्मिलाए शुपलिगढिदे भवं ।
(= हर्षः—एतस्यां सुमिलायां सुपरिगृद्धो भवान् ।)

३०२ हीही संपन्ना मे मनोलधा पियवयस्सस्स ।
(= हर्षः—संपन्ना मम मनोरथाः प्रियवयस्यस्य ।)

३१० किंपि किंपि हितपके अत्थं चिन्तयमानी ।
(= किमपि किमपि हृदयके अर्थं चिन्तयमाना ।)

३१६ पुधुमतंसने सव्वस्स य्येव संमानं कीरते ।
(= प्रथमदर्शने सर्वस्य एव सन्मान क्रियते ।)

३२० तं तद्धून चिन्तितं रञ्ञा का एसा हुवेय्य ।
(= तां दृष्ट्वा चिन्तितं राज्ञा का एषा भविष्यति ।)

३२१ ताव च तीए तुरातो य्येव तिट्ठो ।
(= तावच्च तया दूरादेव दृष्टः ।)

३२२ तत्थ च नेन कतसिनानेन ।
(= तत्र च तेन कृतस्नानेन ।)

३२२ पूजितो च नाए पातग्गकुसुमप्पतानेन ।
(= पूजितश्च तया पादाग्रकुसुमप्रदानेन ।)

३२२ एवं च्चिन्तयन्तो गतो सो ताए समीपं ।
(= एवं चिन्तयन् गतः सः तस्याः समीपम् ।)

३२३ अध ससरीरो भगवं मकरधजो एत्थ परिब्भमन्तो हुवेय्य ।
(= अथ सशरीरो भगवान् मकरध्वजः अत्र परिभ्रमन्
भविष्यति ।)

३२३ **एवंविधाए भगवतीए कधं तापसवेसगहनं कतं ।**
(= एवंविधया भगवत्या कथं तापसवेशग्रहणं कृतम् ।)

३२३ **एतिसं अतिट्ठपूरवं महाधनं तठून ।**
(= ईदृशम् अदृष्टपूर्वं महाधनं दृष्ट्वा ।)

३२३ **भगवं यति मं वरं प्रयच्छसि ।**
(= भगवन् ! यदि मम वरं प्रयच्छसि ।)

३२३ **राजं च दाव लोके ।**
(= हे राजन् ! च तावत् लोके ।)

३२३ **ताव च तीए तुरातो य्येव तिट्ठो सो आगच्छमानो राजा ।**
(= तावच्च तया दूराद् एव दृष्टः स आगच्छन् राजा ।)

३२४ **सगर-पुत्त-वचनं ।**
(= सगरपुत्र वचन ।)

३२४ **विजयसेनेन लपितं ।**
(= वजयसेनेन लपितं ।)

३२६ **पनमथ पनय पकुप्पित-गोली-चलनग्ग-लग्ग-पतिबिम्बं ।**
तससु नख-तप्पनेसुं एकातस-तनु-थल-लुद्दं ॥
बृहत्कथायाम्[१]
(=प्रणमत-प्रणय-प्रकुपित-गौरी-चरणाग्र-लग्नप्रतिबिम्बम् ।
दशसु नखदर्पणेसु एकादश-तनुधरं रुद्रम् ।)

---

१. महाकविना गुणाढ्येन पैशाचीभाषायाम् विरचितायां बृहत्कथाया मङ्गलाचरणेऽय श्लोक इति भोजविरचितस्य सरस्वतीकण्ठाभरण-

३२६ नच्चंतस्स य लीला-पातुक्खेवेन कम्पिता वसुथा ।
उच्छल्लन्ति समुद्दा सइला निपतन्ति तं हलं नमथ ॥
(= नृत्यतश्च लीला-पादोत्क्षेपेण कम्पिता वसुधा ।
उच्छलन्ति समुद्राः शैलाः निपतन्ति तं हरं नमत ॥)

व्याकरणस्य आजडविरचितायां प्राचीनायां व्याख्याया निर्दिष्टम् । तथाहि "नात्युत्तम-पात्र प्रयोज्या पैशाची शुद्धा, यथा–पनमत..... ....लुद्दम् ॥" इति सरस्वती कण्ठाभरणे विद्यते । अस्य व्याख्यायाम् बृहत्कथायामादिनमस्कारोऽयम् । अत्र पैशाची भाषा इति आजडेन उक्तम् । आजडेन विरचितेय व्याख्या अणहिलपुरपत्तने (पाटणनगरे) श्री हेमचन्द्राचार्य-ज्ञानमन्दिरे विद्यते ॥

चिरन्तनमुनिप्रणीता आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिविरचितशब्दानुशासन-स्याष्टमाध्याये चतुर्थे पादे अपभ्रंशभाषानुशासनप्रस्तावोदाहृत-

* दोधकवृत्तिः *

卐

सूत्र—

३३० ढोल्ला सामला, धण चम्पावण्णी ।
नाइ सुवण्णरेह, कसवट्टइ दिण्णी ॥ १ ॥[1]

'ढोल्ला' नायकः 'सामला' श्यामलः, 'धण' प्रिया 'चम्पावण्णो' चम्पकवर्णा, 'नाइ' इवार्थे, 'सुवण्णरेह' सुवर्ण-रेखा 'कसवट्टइ' कषपट्टके 'दिण्णी' दत्ता इव । विपरीत-रतावेतदुपमान संभाव्यते ॥१॥

३३० ढोल्ला मइं तुहु वारिया, मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी, दडवड होइ विहाणु ॥ २ ॥[2]

---

१ प्राकृतव्याकरणवृत्तौ उदाहृताना दोधकानामर्थापेक्षया शब्दापेक्षया वा क्वचिद् ग्रन्थान्तरैः कथञ्चित् साम्य दृश्यते तदत्र तुलारुपेण उपन्यस्यते ।

मरगय—वन्नह पियह उरि, पिय चपय-पह-देह ।
कसवट्टइ दिन्निय सरइ, नाइ सुवण्णह रेह ॥

कुमारपालप्रतिबोधे पृ० १०८

२. दे सुयणु पसिय एण्हि पुणो, वि सुलहाइ रूसिअव्वाइ ।
एसा मयच्छि मअलंछणुज्जला गलइ छण-राइ ॥

गाथासप्तशत्याम् ५-६६

'ढोल्ला' ! हे नायक ! 'मइं' मया 'तुहुं' त्वं 'वारिया' वारितः, 'दीहा' दीर्घं 'माणु' मान मा कुरु, 'निद्दए' निद्रया 'गमिही' गमिष्यति 'रत्तडी' रात्रिः, 'दडवड' शीघ्रं 'होइ' भवति 'विहाणु' प्रभातम् ।। २ ।।

३३० विट्टीए मइ भणिय तुहुं, मा करु वङ्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिवँ, मारइ हिअइ पइट्ठि ।। ३ ।।[१]

'विट्टीए' ! हे पुत्रिके ! 'मइ' मया 'तुहुं' त्वं 'भणिय' भणिता, मा कुरु 'वङ्की' वक्रां 'दिट्ठी' दृष्टिम् । 'पुत्ति' ! हे पुत्रिके ! 'सकण्णी' संकर्णा 'भल्लि' 'जिवँ' इव इयम् । (तव दृष्टिः) 'मारइ' मारयति 'हिअइ' हृदये 'पइट्ठि' प्रविष्टा ।। ३ ।।

३३० एइ ति घोडा एह थलि, एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणिसिम जाणीअइ, जो नवि वालइ वग्ग ।। ४ ।।

'एइ' एते 'ति' ते 'घोडा' घोटकाः, 'एह' एषा सा 'थलि' स्थली 'एइ' एते 'ति' ते 'निसिआ' निशिताः 'खग्ग' खड्गाः, 'एत्थु' अत्र 'मुणिसिम' मनुष्यत्वं 'जाणीअइ' ज्ञायते, 'जो' य. 'नवि' नैव 'वालइ' वालयति 'वग्गं' वल्गाम्[२] ।।४।।

३३१ दहमुहु भुवण-भयंकरु,
तोसिअ-संकरु णिग्गउ रह-वरि चडिअउ ।

---

३ कस्स न भिदइ हियय अणग-सर-घोरणि व्व निवडती ।
वालाए वलिय-लोयण-फुरत-मयणालसा दिट्ठि ।।

१, अस्मिन् मनुष्यत्व पौरुषत्व वर्तते, य. पूर्वं सैन्य दृष्ट्वा स्वस्याश्वस्य बल्गा न वालयति, न पश्चान्निवर्तत इत्यर्थ. ।।

चउमुहु छंमुहु झाइवि एक्कहिं
लाइवि णावइ दइवे **घडिअउ** ॥५॥

'दहमुहु' दशमुखः 'भुवण–भयंकरु' भुवनभयंकरः 'तोसिअसकरु' तोपितशंकरः-पूजितशकरः 'णिग्गउ' निर्गतः 'रह-वरि' रथवरे 'चडिअउ' चटितः। 'णावइ' इवार्थः, उत्प्रेक्ष्यते इत्यर्थः। 'चउमुहु' चतुर्मुखं ब्रह्माण 'छमुहु' षण्मुखं कार्तिकेय 'झाइवि' ध्यात्वा 'एक्कहिं' एकस्मिन् रावणे 'लाइवि' लगित्वा, कोऽर्थः एतद्द्वयमपि एकीकृत्य रावणो 'घडिअउ' घटितः निर्मितः 'दइवें' दैवेन, दशमुखत्वादित्यर्थः ॥ ५ ॥

३३२ अगलिय-नेह-निवट्टाहं, जो**अ**ण–लक्खुवि जाउ ।
वरिससएणवि **जो** मिलइ, सहि सोक्खहं **सो** ठाउ ॥६॥

'अगलियनेह' अगलितस्नेहाः 'निवट्टाहं' निवृत्ता वलिताः तेषाम् 'जोअण–लक्खुवि' योजनलक्षमपि 'जाउ' यात्वा 'वरिससएणवि' वर्षशतेनापि 'जो' यो 'मिलइ' मिलति 'सहि' हे सखि ! सौख्यानां स पृष्ठगन्ता स्थानं तेषां प्राग्वर्तितानामित्यर्थः ॥ ६ ॥

३३२ अगहिं अंगु न **मिलिउ** हलि, अहरे **अहरु** न पत्तु ।
पिअ जोअतिहे मुह-**कमलु**, एम्वइ **सुरउ समत्तु** ॥ ७ ॥

'अगहिं' अङ्गैरङ्गं न मिलितम्, हे सखि ! अधरेण, अधरो न प्राप्तः, प्रियस्य मुखकमलं पश्यन्त्या एवं सुरतं समाप्तम् । अतिरसातिरेकात्संभोगात्पूर्वमेव द्राव इति भावः ॥ ७ ॥

३३३ जे महु दिण्णा दिअहडा, दइएं पवसंतेण ।
ताण गणंतिए अंगुलिउ, जज्जरिआउ नहेण ॥८॥[1]

'जे महुत्ति ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता चलता सता, तान् दिवसान् गणयन्त्या ममाङ्गुल्यो जर्जरिता नखेन । दयितोक्तदिनानां वारंवारमङ्गुलीपर्वभिर्गुणनादित्यर्थः ॥ ८ ॥

३३४ सायरु उप्परि तणु धरइ, तलि घल्लइ रयणाइं ।
सामि सुभिच्चुवि परिहरइ, सम्माणेइ खलाइ ॥ ९ ॥

'सायरु' सागरः तृणानि उपरि धरति, तले क्षिपति रत्नानि । स्वामी सुभृत्यमपि परिहरति, सान्मानयति खलान् दुर्जनान् ॥ ९ ॥

३३५ गुर्णाहि न संपइ कित्ति पर, फल लिहिआ भुजन्ति ।
केसरि न लहइ वोड्डिअवि, गय लक्खेहि घेप्पन्ति ॥ १० ॥[2]

'गुर्णाहि गणैर्न संपदः, परं कीर्त्तिर्भवतु । जीवाः फलानि लिखितानि, ललाटपट्टिकायामिति गम्यते, भुञ्जन्ति । दृष्टान्तयति–केसरी कपर्द्दिकामपि न लभते, गजास्तु लक्षैर्गृह्यन्ते ॥ १० ॥

३३६ वच्छहे गृण्हइ फलइं जणु. कडु-पल्लव वज्जेइ ।
तोवि महद्दुमु सुअणु जिवँ, ते उच्छंग धरेइं ॥ ११ ॥

---

१ हत्थेसु अ पाएसु अ अगुलिगणणाइ अइगआ दिअहा ।
एण्हि उण केण गणिज्जउ त्ति भणिउ रुअइ मुद्धा ॥
गाथासप्तशत्याम् ४-७

२ एक्कड वन्न वसतडा, एव्वड अतर काइ ।
सिंघ कवड्डी ना लहइ, गयवर लक्ख विकाइ ॥
राजस्थानी दोहा

'वच्छहे' जनो वृक्षात् फलानि गृह्णाति, कटुपल्लवानि वर्जयति, तथापि महाद्रुमस्तान् पल्लवान् उत्सङ्गे धरति, क इव ? यथा सुजनः कटुपल्लवप्रायानपि जनान् धरति न तु तिरस्करोतीत्यर्थः ॥ ११ ॥

३३७ दूरुड्डाणे पडिउ खलु, अप्पणु जणु मारेइ ।
जिह गिरि-सिङ्गहु पडिआ सिल, अन्नुवि चूरु करेइ ॥१२॥

दूरोड्डोनेन दूरगमनेन पतितः खलो दुर्जन आत्मानं जनं च मारयति । दृष्टान्तमाह-यथा गिरिशृङ्गेभ्यः पतिता शिला आत्मानमन्यमपि पतनस्थानस्थं चूर्णीकरोतीत्यर्थः ॥१२।

३३८ जो गुण गोवइ अप्पणा, पयडा करइ परस्सु ।
तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो, बलि किज्जउ सुअणस्सु ॥१३॥

य आत्मीयगुणान् गोपयति, परस्य गुणान् प्रकटान् करोति, अहं तस्य कलियुगे दुर्लभस्य स्वजनस्य सज्जनस्य वा वलि–पूजां क्रिये ? (करोमि) इति भावः ॥ १३ ॥

३३९ तणहं तइज्जी भंगि नवि, ते अवड-यडि वसन्ति ।
अह जणु लग्गिवि उत्तरइ, अह सह सइं मज्जति ॥१४॥

'तणहं' तृणानां तृतीया-भङ्गी नापि नैव तृतीयः प्रकारोऽस्ति, तेन कारणेन अवटतटे कूपतटे वसन्ति । अथ यो जनस्तृणानि लगित्वा उत्तरति, अथ इति अथवा तृणानि जनेन सह स्वयं मज्जन्ति । अन्योऽपि यः प्रकारद्वयं कर्तुकामो भवति स विषमस्थाने वसति । प्रकारद्वयं किं ? म्रियते शत्रून् वा जयति इति भावार्थः ॥ १४ ॥

३४० दइवु घडावइ वणि तरुहुं, सउणिहं पक्कफलाइ ।
सो वरि सुक्खु पइठ्ठ णवि, कण्णहि खल-वयणाइं ॥१५॥[1]

'दइवु' दैवं वने तरूणां पक्वफलानि शकुनीनां पक्षीणां कृते घटयति, तत् सौख्यं वरम्, कर्णयोः प्रविष्टानि खल-वचनानि सुखं नैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

३४० धवलु विसूरइ सामिअहो, गरुआ भरु पिक्खेवि ।
हउं किं न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं, खण्डइं दोण्णि करेवि ॥१६॥[2]

धवलो वृषभः धौरेयो विषीदति विषाद करोति । किं कृत्वा? स्वामिनो गुरुभारं प्रेक्ष्य । किं मनस्यचिन्तयत्? इत्याह-अहं किं न योजितः?, क्व? द्वयोर्दिशोः, किं कृत्वा? द्वौ खण्डौ कृत्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥

३४१ गिरिहे सिलायलु तरुहे फलु, घेप्पइ नीसावन्नु ।
घरु मेल्लेप्पिणु माणुसहं, तो वि न रुच्चइ रन्नु ॥१७॥[3]

निःसामान्य सर्वोऽपि जनो गृहं मुक्त्वा गिरेः शिलातलं गृह्णाति, तरोः फलं गृह्णाति, ततोऽपि मनुष्याणामरण्यं नो रोचते इत्यर्थः ॥ १७ ॥

---

१. वरि खज्जइ गिरि-कंदरि कसेरु ।
णउ दुज्जणभउँहावकियाइ, दीसतु कलुस-भावकियाइ ॥

महापुराणे १।३।१२-१३

२ दोधकोऽयम् उपाध्याय श्री विनयविजयविरचितायां कल्पसूत्रटीकायां सुबोधिकायाममपि षष्ठे व्याख्याने शूलपाणियक्षपूर्वजन्मकथायाम् उद्धृतः ॥

३. वत्थाइ वक्कलाइ वित्थिन्न-सिलायलाइं सयणीय ।
असणं जत्थ फलाइं त रन्नं कह न रमणीयं ॥

ज्ञानपञ्चमी कथायाम् ६।५१

३४१ तरुहुं वि वक्कलु फलु मुणि वि, परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहुं एत्तिउ अग्गलउं, आयरु भिच्च गृहन्ति ।।१८।।

मुनयोऽपि तरुभ्यो वल्कलं परिधानं फलमशनं च क्रमेण लभन्ते, पर स्वामिभ्य इयदर्गलं इयदधिकं यद्भृत्या आदरं गृह्णन्तीत्यर्थः ।। १८ ।।

३४१ अह विरल–पहाउ जि कलिहि धम्मु ।।
अथ विरलप्रभावः तुच्छप्रभावः जि–एवार्थे कलियुगे धर्मः ।।

३४२ दइएं पवसन्तेण० (दो० ८)
'दइएति' पूर्ववत् ।

३४३ अग्गिएं उण्हउ होइ जगु वाएं सीअलु तेवँ ।
जो पुणु अग्गि सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ ।।१९।।

अग्निना जगदुष्ण भवति, तथा वातेन शीतलं भवति । यः पुनरग्निा शीतलस्तस्योष्णत्वं कथम् ? न कथमपीत्यर्थः।।१९।।

३४३ विप्पिअ–आरउ जइवि पिउ, तोवि तं आणहि अज्जु ।
अग्गिण दड्ढा जइवि घरु, तो तें अग्गि कज्जु ।।२० ।[1]

हे आर्ये ! हे सखि ! विप्रियकारकोऽप्रियकारको यद्यपि प्रियः, तथापि तमानय, अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं, ततोऽपि तेनाग्निा सह कार्यं भवेत् ।। २० ।।

३४४ एइ ति घोडा एह थलि० ।
'एइ ति घोडा' इति पूर्ववत् (दो० ४) ।

---

१. जेण विणा ण जिविज्जइ अणुणिज्जइ सो कयावराहोवि ।
पत्ते वि णयरदाहे भण कस्स ण वल्लहो अग्गी ।।
गाथासप्तशत्याम् २।६३

३४४ जिवँ जिवँ वंकिम लोअणहं, णिरु सामलि सिक्खेइ ।
तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर, खर-पत्थरि तिक्खेइ ॥२१॥

यथा यथा श्यामला स्त्री लोचनानां निश्चितं वक्रत्वं शिक्षते, तथा तथा मन्मथो निजशरान् खरप्रस्तरे कठोरपाषाणे तीक्ष्णान् करोतीत्यर्थः ॥२१॥

३४५ सगर-सएहिं जु वण्णिअइ, देक्खु अम्हारा कन्तु ।
अइमत्तह चत्तङ्कुसहं, गय कुम्भइं दारन्तु ॥२२॥

हे सखीति गम्यते, तं मदीयं कान्तं पश्य, यः सङ्ग्रामशतेषु वर्ण्यते, अतिमत्तानां त्यक्ताकुङशानां गजानां कुम्भान् दारयन्तमित्यर्थः ॥ २२ ॥

३४६ तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइं करहु म अप्पहो घाउ ॥

तरुणहो हे तरुणा, 'तरुणिहो' हे तरुण्यः ! ज्ञात्वा मा आत्मनो घात मा कुरुत ॥

३४७ गुणहिं न संपइ कित्ति पर० ।

'गुणहिं इति' पूर्ववत् (दो० १०) ॥

३४७ भाईरहि जिवँ भारइ मग्गेहि तिहिंवि पयट्टइ ।

'भाईरहि' भागीरथी 'जिवँ' यथा 'भारइ' भरतस्येयमिति भारती, 'तिहिंवि' त्रिष्वेव मार्गेषु प्रवर्तते ॥

३४८ अंगुलिउ जज्जरिआउ नहेण० ।

'अगुलिउ जज्ज०' इति पूर्ववत् (दो० ८) ।

३४८ सुन्दर-सव्वङ्गाउ विलासिणीओ पेच्छन्ताण ।

सुन्दर सर्व अङ्गं यासा ताः सुन्दरसर्वाङ्गा विलासिन्यः स्त्रियः [ताः] पश्यतां पुरुषाणाम् ।

३४९ निअ-मुह-करहिंवि मुद्ध कर, अन्धारइ पडिपेक्खइ ।
ससि-मंडल-चंदिमए पुणु, काइं न दूरे देक्खइ ॥२३॥

काचित्मुग्धा स्त्री निजमुखकरैः-निजमुखकिरणैरन्धकारे 'कर' हस्तं प्रतिप्रेक्षते-पश्यति । शशिमण्डलचन्द्रिकया पूर्णशशाङ्कमण्डलकान्त्या दूरे दूरस्थे पदार्थे पुनः किं न पश्यति, अपि तु पश्यत्येव ।। २३ ।।

३४९ जहिं मरगय-कन्तिए संवलिअं ।।

'जहिं' यथा 'मरगयकन्तिए' मरकतरत्नकान्त्या 'संवलियं मिश्रितम् ।।

३५० तुच्छ-मज्झहे तुच्छ जम्पिरहे ।

तुच्छच्छ-रोमावलिहे तुच्छ-राय तुच्छयर-हासहे
पिय-वयणु अलहन्तिअहे
तुच्छकाय-वम्मह-निवासहे ।। २४ ।।

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे, तं अक्खणह न जाइ ।
कटरि थणंतरु मुद्धडहे, जे मणु विच्चि ण माइ ।।२५।। (युग्मम्)

'तुच्छरागेति' नायकस्य दूतीकृतामन्त्रणं, हे तुच्छराग ! स्वल्पो रागः स्नेहो यस्य नायकस्य स तथा, तस्या नायिकायाः अन्यद्यत्तुच्छं तदाख्यातु न याति, नायिकायाः किंभूतायाः ? तुच्छमध्यायाः, पुनः किं भूतायाः ? तुच्छजल्पनशीलायाः, पुनः किं भूतायाः ? तुच्छाच्छरोमावल्याः, पुनः किं भूतायाः ? तुच्छतरहासायाः, पुनः किं भूतायाः ? प्रियवचनमलभमानायाः, पुनः किं भूतायाः ? तुच्छकायमन्मथनिवासायाः तुच्छकाये मन्मथनिवासो यस्याः सा, तुच्छकायत्वं भर्त्तुर्विरहात्, 'कटरि'-इत्याश्चर्ये येन कारणेन 'मुद्धडहे' मुग्धायाः स्तनान्तरं मनोवर्त्मनि न माति, स्तनयोरतिपीनत्वात्, अन्तरस्यातितुच्छत्वं वर्णितमित्यर्थः ।।२४।। ।। २५ ।। युग्मम् ।।

३५० फोडेन्ति जे हियडउं अप्पणउं, ताहं पराई कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा, बालहे जाया विसम थण ॥२६॥[1]

यौ स्तनौ आत्मीयं हृदय स्फोटयतः, तयोः परकीया घृणा-दया का स्यात् । हे लोकाः ! आत्मान रक्षत; यतः कारणात् वालायाः विपमौ स्तनौ जातौस्त इत्यर्थः ॥ २६ ॥

३५१ भल्ला हुआ जु मारिआ, बहिणि महारा कन्तु ।
लज्जेज्जं तु वयंसिअहु, जइ भग्गा घरु एन्तु ॥ २७ ॥

हे भगिनि ! इदं भव्यं भूतं, यन्मदीयः कान्तो मारितः । यदि भग्नो गृहमैष्यत् तर्हि वयस्याभ्यो वयस्यानां वा-सखीभ्यः सखीनां मध्ये मा लज्जां प्राप्स्यमित्यर्थः ॥ २७ ॥

३५२ वायसु उड्डावन्तिअए, पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।
अद्धावलया महिहि गय, अद्धा फुट्ट तडत्ति ॥ २८ ॥[2]

वायसं-काकमुड्डाययन्त्या कयाचित् स्त्रिया सहसत्ति प्रियो दृष्टः, इति हेतोः 'अद्धा' इति अर्द्ध वलयानामस्या पृथिव्यां गतं; अर्द्ध स्फुट्टं, कथं तडत् इति यथा स्यात् । एतावता अर्द्ध त्रुटित्वा भूमौ पतितं, अर्द्धानि वलयानि त्रटदिति कृत्वा स्फुटितानि इत्यर्थः ॥ २८ ॥

---

१. स्वकीय उदर भित्त्वा निर्गतौ च पयोधरौ ।
परकीय-शरीरस्य भेदने का कृपालुता ॥
सुभाषितरत्नभाण्डागारे पृ. २५६ श्लोक २६४

२. काग उडावण घण खडी, आया पीव भडक्क ।
आधी चुडी काग गल, आधी गइ तडक्क ॥
राजस्थानी दोहा

३५३ कमलइं मेल्लवि अलि-उलइं करि-गण्डाइं महन्ति ।
असुलहमेच्छण जाहं भलि, ते णवि दूर गणन्ति ।। २९ ।।

अलिकुलानि कमलानि मुक्त्वा करिगण्डानि काङक्षन्ति। येषामसुलभ–दुर्लभमिषितुं 'भलि' कदाग्रहो भवति ते दूरे नापि गणयन्तीत्यर्थः ।। २९ ।।

३५४ अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे० (दो० २५) ।

'तहे' तस्याः 'धणहे' स्त्रिय अन्यत् 'जु' यत् 'तुच्छउं' तुच्छक अस्ति ।।

३५४ भग्गउं देक्खिवि निअय बलु, बलु पसरिअउं परस्सु ।
उम्मिल्लइ ससि-रेह जिवँ, करि करवालु पियस्सु ।। ३० ।।

'भग्गउ' हे सखीति गम्यते, यथा द्वितीयादितिथौ शशिरेखा चन्द्ररेखा प्रकटी भवति, तथा प्रियस्य करे हस्ते करवालः खड्ग 'उम्मिल्लइ' शोभते । किं कृत्वा ? दृष्ट्वा निजबल निजसैन्य भग्नक, पुन. परस्य शत्रोः 'बलु' सैन्यं प्रसृतक विस्तृतकमित्यर्थ. ।

३५५ जहां होन्तउ आगदो । तहां होन्तउ आगदो ।
कहां होन्तउ आगदो ।

'जहां' यस्मात् 'होन्तउ' भवन् 'आगदो' आगतः । 'तहा' तस्मात् भवन् आगतः । 'कहां' कस्मात् भवन् आगतः ।

३५६ जइ तहो तुट्टउ नेहडा, मइ सहु नवि तिल-तार ।
त किहे वङ्केहि लोअणेहिं, जोइज्जउं सय–वार ।। ३१ ।।

हे तिलतार ! तिलवत्स्निग्धा तारा–कनिनिका यस्य स, तस्य सम्बोधनम्, यदि तव स्नेहो मया सह नापि त्रुटितः, तत् तस्मादहं त्वया वक्राभ्यां लोचनाभ्यां शतवारं विलोक्यत इत्यर्थः ।।३१।।

३५७ जहिं कप्पिज्जइ सरिण सरु, छिज्जइ खग्गिण खग्गु ।
तहिं तेहइ भड-घड-निवहि, कन्तु पयासइ मग्गु ॥३५॥

यस्मिन् 'कप्पिज्जइ' कर्त्यते शरेण-वाणेन शरो-वाण:, यस्मिन् खड्गेन खड्ग. छिद्यते, 'तहिं' तस्मिन् सङ्ग्रामे 'तेहइ'-तादृशे स्थाने 'भडघडनिवहि' भटानां सुभटाना या घटास्तासां निवहे, अथवा भटलक्षणे घडनिवहि वृक्षमूलसमूहे (?) कान्तो मार्गं प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

३५७ एक्कहिं अक्खिहिं सावणु, अन्नहिं भद्दवउ ।
माहउ महिअल-सत्थरि, गण्ड-त्थले सरउ ॥३३॥
अङ्गिहिं गिम्ह सुहच्छी-तिलवणि मग्गसिरु ।
तहे मुद्धहे मुह-पङ्कइ, आवासिउ सिसिरु ॥३४॥[1] (युग्मम्)॥

तस्या मुग्धाया एकस्मिन्नक्षिणि श्रावण:, अन्यस्मिन्नक्षिणि भाद्रपद:, को भाव: ? यथा एतौ द्वौ मासौ स्राविणौ तथाऽक्षिद्वयमपि अश्रुजलस्रावित्वात् मासद्वयतुल्यम् । महीतलस्रस्तरे भूतलसंस्तारके माधवो वसन्त: पल्लवमयत्वात् । गण्डस्थले शरत्, तस्या: काशकुसुमादिना पाण्डुत्वात् । अङ्गेषु ग्रीष्म:, तापबाहुल्यात्, सुखासिका 'तिलवने सुखासिका सुखावस्थानं सा एव तिलवनं तस्मिन् मार्गशीर्ष', मार्गशीर्षे तिलवनानामुच्छेद. स्यात् तथा सुखावस्थानस्योच्छेद: । मुखपङ्कजे शिशिर आवासित:, यथा शिशिरे पङ्कजानां म्लानत्वं यथा मुखपङ्कजस्यापि । स्त्रीणां हि वियोगावस्थायामेतानि चिह्नानि स्यु: तेनेत्युक्तम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ युग्मम् ॥

३५७ हिअडा फुट्टि तडत्ति करि, कालक्खेवे काइं ।
देक्खउं हय-विहि कहिं, ठवइ पइं विणु दुक्ख-सयाइं ॥३५॥

---

1 सरस्वतीकण्ठाभिरणे अय दोवक. वर्तते, २।७६॥

'हिअडा' हे हृदय ! त्रटदिति कृत्वा स्फुट, कालक्षेपेन–कालविलम्बेन किम् । पश्यामि, हतविधिः 'पइं विणु' मया विना दुःखशतानि कुत्र स्थापयतीत्यर्थः ।।३५।।

३५८ कन्तु महारउ हलि सहिए, निच्छइं रूसइ जासु !
अत्थिहिं सत्थिहि हत्थिहि वि, ठाउवि फेडइ तासु ।। ३६ ।।

हे हले हे सखि ! मदीयः कान्तो निश्चयेन यस्य रुष्यति तस्य स्थानकं स्फेटयति, कैः ? अर्थैः–द्रव्यैः शस्त्रैः, हस्तैरपि ।। ३६ ।।

३५८ जीविउ कासु न वल्लहउं धणु पुणु कासु न इट्ठु ।
दोण्णिवि अवसर-निवडिअइ तिण-सम गणइ विसिट्ठु ।।३७।।

'जीविउ' जीवितं कस्य वल्लभं न स्यात्, धनं पुनः कस्येष्ट न स्यात्, विशिष्टो मनुजोऽवसरे पतिते द्वेऽपि जीवितधने तृणसमे गणयति ।।३७।।

३५९ जहे केरउ, तहे केरउ, कहे केरउ ।

'जहे' यस्याः 'केरउ' सम्बन्धी । 'तहे' तस्याः 'केरउ' सम्बन्धी । 'कहे' कस्याः 'केरउ' सम्बन्धी ।।

३६० प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रु त्रं रणि करदि न भ्रन्त्रि ।।

'प्रङ्गणि' प्राङ्गणे गृहाङ्गणे 'ध्रु' यः 'नाहु' नाथः तिष्ठति, 'त्र' सः 'रणि' रणे, सग्रामे 'करदि' करोति युद्धादि, 'नभ्रन्त्रि' भ्रान्तिर्नास्ति ।

तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ ।

'त' तद् 'बोल्लिअइ' कथ्यते, 'जु' यत् 'निव्वहइ' निर्वाह्यते ।।

३६१ इमु कुलु तुह तणउं ।
इमु कुलु देक्खु ।

'इमु' इदं कुलं 'तुह' तव 'तणउ' सम्बन्धि ।
'इमु' इदं कुलं पश्य ॥

३६२ एह कुमारी एहो नरु, एहु मणोरह-ठाणु ।
एहउ वढ चिन्तन्ताहं, पच्छइ होइ विहाणु ॥ ३८ ॥

'एह' एषा कुमारी, 'एहो' एष., अह नर', एतन्मनोरथस्थानम्, 'एहउ' (एतद्) ईदृशं चिन्तयतां 'वढ' मूर्खाणां पश्चाद्विभातं–प्रभातं भवति ॥ ३८ ॥

३६३ एइ ति घोडा एह थलि ॥ एइ पेच्छ ॥

'एइत्ति' (दोहा) पूर्ववत् ॥ एइ-एतान् पश्येत्यर्थः ॥

३६४ जइ पुच्छह घर वड्डाइं, तो वड्डा घर ओइ ।
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु, कन्तु कुडीरइ जोइ ॥३९॥[1]

काचित् स्त्री पथिकं प्रत्याह,-यदि वृहन्ति गृहाणि पृच्छत, ततो वृहन्ति 'ओइ' अमूनि–प्रत्यक्षोपलभ्यमानानि गृहाणि वर्त्तन्ते। अथवा दानाद्यभिलाषीति शेष ,तदा कुटीरके विहलितजनाभ्युद्धरण[2] कान्त पश्येत्यर्थः ॥३९॥

३६५ आयइं लोअहो लोअणइ, जाई सरइ न भन्ति ।
अप्पिए दिट्ठइ मउलिअहिं, पिए दिट्ठइ विहसन्ति ॥४०॥[3]

लोकस्येमानि लोचनानि जातिं स्मरन्ति न भ्रान्तिः न सन्देहः । अप्रिये दृष्टे सति 'मउलिअहिं' मुकुलितन्ति-मुकुलितानीवाचरन्तीत्यर्थः । प्रिये दृष्टे सति विकसन्ति ॥४०॥

---

१. विहलुद्धरण-सहावा हुवति जइ के वि सप्पुरिसा ।
गाथासप्तशत्याम् ३-८५

२. विह्वलिताश्च ते जनाश्च विह्वलितजनास्तान् अभ्युद्धरतीति विह्वलितजनाभ्युद्धरणस्तम् ॥

३. अइपसण्णु मुहु होइ, सभासणु पडिवज्जइ ।
पुव्व-भवतर-णेहु, जण-दिट्ठिए जाणिज्जइ ॥
महापुराणे ६।५।१३-१४

३६५ सोसउ म सोसउ च्चिअ, उअही वडवानलस्स किं तेण ।
जं जलइ जले जलणो, आएण वि किं न पज्जत्त ॥४१॥

'च्चिअ' निश्चयेन उदधिः शुष्यतु मा शुष्यतु वा, तेन-समुद्रशोषणेन समुद्राशोषणेन वा वडवानलस्य किं ? यदिति-क्रियाविशेषणम्, यत् जले ज्वलनो ज्वलति, अनेन जलज्वलनेन तस्य वडवानलस्य किं न पर्याप्तम् ? किं न सृतम्, अपि तु सर्वमेवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥

३६५ आयहो दड्ढ-कलेवरहो, जं वाहिउ तं सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ, अह डज्झइ तो छारु ॥४२॥[1]

'आयहो' अस्य दग्धकलेवरस्य यद्वाहितं तदेव सारम् । मरणानन्तर त्विति शेषः, यदि आच्छाद्यते स्थाप्यते तदा कुथ्यति, अथ दह्यते तदा क्षारो-भस्म स्यात् ॥४२॥

३६६ साहु वि लोउ तडप्फडइ, वड्डुत्तणहो तणेण ।
वड्डुप्पणु पर पाविअइ, हत्थें मोक्कलडेंण ॥ ४३ ॥[2]

'साहुवि' सर्वोऽपि लोकः 'तडप्फडइ' उत्सुकी भवति आकुलीभवति । किमर्थं ? बृहत्त्वस्यार्थम् । परं 'वड्डुप्पणु' बृहत्त्वं हस्तेन मुत्कलेन प्राप्यते इत्यर्थः । को भावः ? जनैर्महत्वं तदा प्राप्यते चेद्दानादिगुणाः स्युरित्यर्थः ॥४३॥

---

१. बलि किउ माणुसजम्मडा देक्खतह पर सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥

परमात्मप्रकाशे २-१४७

२. सयलु वि को वि तडप्फडइ सिद्धत्तणहु तणेण ।
सिद्धत्तणु परिपाविअइ चित्तह णिम्मलएण ॥

दोहापाहुडे दोहा ८८

३६७ जइ न सु आवइ दूइ घरु, काइं अहो-मुहु तुज्झु ।
वयणु जु खण्डइ तउ सहिए, सो पिउ होइ न मज्झु ।।४४।।[1]

हे दूति ! स यदि गृहं न 'आवइ' आगच्छति, तर्हि तवाधोमुखं किम् ? । हे सखि ! यस्तव वचन खण्डयति स मम प्रियो न भवति इत्यर्थः ।। ४४ ।।

३६७ काइं न दूरे देक्खइ ।।

'काइ' किं न दूरे पश्यति ।।

३६७ फोडिन्ति जे हिअडउ अप्पडउ, ताहं पराई कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा, बालहे जाया विसम थण ।।४५।।

व्याख्या (दो०) पूर्ववत् ।

३६७ सुपुरिस कंगुहे अणुहरहिं, भण कज्जे कवणेण ।
जिवँ जिवँ वड्डतणु लहहिं, तिवँ तिवँ नवहिं सिरेण ।।४६।।

सुपुरुषाः कङ्गोः–धान्यविशेषस्य अनुहरन्ते–सदृशा भवन्ति, भण कथय केन कार्येण ? । उच्यते, यथा यथा बृहत्त्वं लभन्ते, तथा तथा शिरसा नमन्तीत्यर्थः ।। ४६ ।।

३६७ जइ ससणेही तो मुइअ, अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिवि पयारेंहिं गइअ धण, किं गज्जहि खल मेह ।।४७।।[2]

कस्याश्चिद् भर्त्ता देशान्तरं गतोऽस्ति स मेघं प्रत्याह,– सा स्त्री यदि सस्नेहा भविष्यति तदा मृता भविष्यति, मम

---

१. जइ सो न एइ गेह, ता दूइ अहोमुही तुम कीस ।
सो होही मज्झ पिओ, जो तुज्झ न खडए वयण ।।

वज्जालग्गे ४१७

२. किं गतेन यदि सा न जीवति, प्राणिति प्रियतमा तथापि किम् ।
इति वीक्ष्य नव मेघमालिका, न प्रयाति पथिकः स्वमन्दिरम् ।।

भर्तृहरि विरचिते शृङ्गारशतके ६७

विरहात् । अथ जीवति तर्हि निःस्नेहा । द्वाभ्यां सस्नेह-निःस्नेहलक्षणप्रकाराभ्यां प्रिया गतिका गता, तर्हि हे खलमेघ ! दुर्जन मेघ ! त्वं किं गर्जसि इत्यर्थः ।। ४७ ।।

३६८ भमरु म रुणझुणि रण्णडइ, सा दिसि जोइ म रोइ ।
सा मालइ देसन्तरिअ, जसु तुहुं मरहि विओइ ।। ४८ ।।[1]

हे भ्रमर ! त्वमरण्ये म रुणझुणि-शब्द मा कुरु, तां दिशं विलोक्य मा रुदिहि, पुनः सा मालती देशान्तरिता, यस्या वियोगे त्वं म्रियसे इत्यर्थः ।। ४८ ।।

३६९ तुम्हे तुम्हइं जाणह ।। तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ ।

'तुम्हे' यूयं जानीत । युष्मान् पश्यतु ।

३७० पइं मुक्काहं विवरतरु, फिट्टइ पत्तत्तण न पत्ताणं ।
तुह पुणु छाया जइ होज्ज, कहवि ता तेहि पत्तेहि ।।४९।।

'पइं' त्वया 'मुक्काहं' मुक्तानां 'विवरतरु' वयो विहंगमास्तैर्वर. विवरः एवं विधो वृक्षः तस्य सम्बोधने हे विवरतरो, अथवा हे वरतरो ? त्वया मुक्तानामपि पत्राणां पत्रत्वं न 'फिट्टइ' न याति; पुनर्यदि कथमपि तव छाया-शोभा होज्ज-अभविष्यत् 'ता' तावत् 'तेहिं पत्तेहिंति' तैः पत्रैरेव नान्यथेत्यर्थ. ।। ४९ ।।

३७० महु हिअउं तइं ताए तुहु, स वि अन्ने विनडिज्जइ ।
पिअ काइं करउं हउं,काइ तुहुं मच्छे मच्छु गिलिज्जइ ।।५०।।[2]

काचिन्नायिकाऽन्यासक्तं पतिं वक्ति—हे प्रिये ! मम

---

१. मालइ-विरहे रे तरुण-भसल मा रुवसु निब्भरुक्कण्ठ ।

वज्जालग्गे २४१

२. सा तुज्झ वल्लहा, तं सि मज्झ, वेसो सि तीअ, तुज्झ अहं ।

गाथासप्तशत्याम् २।२६

हृदयं त्वया गृहीतमिति शेषः। तया त्व गृहीतः। साऽन्यन्येनापि नटचते। हे प्रिय! अह कि करोमि? त्वं कि करोपि,? मत्स्येन मत्स्यो गिल्यते इत्यर्थः ।। ५० ।।

३७० पइं मइं वेहिंवि रण-गयहि, को जयसिरि तक्केइ।
केसहि लेप्पिणु जम-घरिणि, भण सुहु को थक्केइ ।।५१।।

त्वयि मयि च द्वयोरपि रणगतयोः को जयश्रियं तर्कयति अभिलषति। को यमगृहिणी केशैः 'लेप्पिणु' गृहीत्वा सुखं यथा स्यात्तथा 'थक्केइ' तिष्ठति त्व भण-कथय न कोऽपीत्यर्थः ।। ५१ ।।

३७० पइं मेल्लन्तिहे महु मरणु, मइं मेल्लन्तहो तुज्झु।
सारस जसु जो वेग्गला, सोवि कृदन्तहो सज्झु ।। ५२ ।।

स्त्री काचित् कथयति सारसान्योक्त्या स्वभर्तारं। हे सारस! त्वां मुञ्चन्त्या मम मरणम्, मां मुञ्चतस्तव मरणम्। यस्य यो दूरे स कृतान्तस्य यमस्य साध्यो भवति, मरण प्राप्नोतीत्यर्थः ।। ५२ ।।

३७१ तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं, दिट्ठउं बहुअजणेण।
त तेवड्डुउं समर-भरु, निज्जिउ एक्क-खणेण ।। ५३ ।।

युष्माभिरस्माभिर्यत्कृतं तद् बहुकजनेन दृष्टम्; कि कृतम्? तदाह-तत्तावन्मानः समरभरः एकक्षणेन निर्जित इत्यर्थः ।। ५३ ।।

३७२ तउ होन्तउ आगदो। तुज्झ होन्तउ आगदो।
तुध्र होन्तउ आगदो।

'तउ' त्वत्तः 'होन्तउ' भवन्-सन् आगतः। 'तुध्र' त्वत्तः भवन् आगतः। तुज्झ त्वत्तः।

३७२ सउ गुण-संपइ तुज्झ मदि, तुध्र अणुत्तार खन्ति ।
जइ उप्पत्ति अन्न जण, महि-मडलि खिक्खन्ति ।। ५४ ।।

महीमण्डलेऽन्ये जना यदि उपेत्य—तव पार्श्वे समागत्य तव गुणसम्पद शिक्षन्ते, तव मतिं शिक्षते, 'तुध्र' तव अनुत्तरा-प्रधानां 'खति' क्षमा च तदा वरमिति गम्यते इत्यर्थः ।। ५४ ।।

३७३ तुम्हहं होन्तउ आगदो । तुम्हहं केरउ धणु ।
'तुम्हहं' युष्मभ्यं भवन् सन् आगतः । युष्माकं 'केरउ' सम्बन्धि 'धणु' धनम् ।

३७५ तसु हउं कलिजुगि दुल्लहहो० (दोहा १३)
कलियुगे दुर्लभस्य तस्य नरस्याहम्० ।

३७६ अम्हे थोवा रिउ बहुअ, कायर एम्व भणन्ति ।
मुद्धि निहालहि गयण-यलु, कइ जण जोण्ह करन्ति ।।५५।।[1]

'अम्हे' वय स्तोका., 'रिउ' रिपवः शत्रवो बहवः प्रचुरतराः, 'एम्व' इत्थं कातराः भणन्ति—पठन्ति । मुद्धि हे मुग्धे ! सुन्दरि ! गगनतलं 'निहालहि' निभालय विलोकय, 'कइ' कियन्तो जनाः 'जोण्ह' ज्योत्स्नां कुर्वन्ति ? एकश्चन्द्र एवेत्यर्थः ।। ५५ ।।

३७६ अम्बणु लाइवि जे गया, पहिअ पराया केवि ।
अवस न सुअहि सुहच्छिअहि, जिवँ अम्हइं तिवँ तेवि ।।५६।।

'अम्बणु' ममत्वं 'लाइवि' लगयित्वा केऽपि परकीयाः परवश्याः ये पथिका अवश्यं 'न सुअहि' न स्वपन्ति 'सुहच्छि-

१. अम्हे थोडा रिउ बहुअ, इउ कायर चिन्तति ।
मुद्धि निहालहि गयणयलु, कइ उज्जोउ करति ।।
कुमारपालप्रतिबोधे पृ. २५७

अहिं' सुखासिकायां-शय्यायाम् । यथा वयं तथा तेऽपि पथिकाः । एतावता यथाऽस्माकं शय्याया स्वापो नास्ति तथा तेषामपि नास्ति, वियोगित्वात् ।।५६।।

३७७ मइं जाणिउं पिअविरहिअहं, कवि धर होई विआलि ।
णवर मिअकुधि तिह तवइ, जिह दिणयरु खय-गालि ।।५७।।[1]

हे प्रिये ? मया ज्ञातं विरहितानां पुरुषाणां कापि धराऽवलम्बनं भवति । कदा ? विकाले-सन्ध्याकाले । एतावता विरहिताना नवर-केवलं 'मिअकुवि' मृगाङ्कोऽपि 'तिह' तथा तपति, यथा 'खयगालि' क्षयकाले कल्पान्तकाले दिणयरु-दिनकरः ।। ५७ ।।

३७७ पइं मइं वेहिंवि रण गयहिं,० । (दोहा-५२)
मइं मेल्लन्तहो तुज्झु,० । (दोहा-५३)

पइं मइं० इत्यादि (दो. पूर्ववत्,) मइं मेल्लंतहो० इति (दो. पूर्ववत्,)

३७८ तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउ० (दोहा-५४)
'तुम्हेहिं इत्यादि (दो. पूर्ववत्)

३७९ महु होन्तउ गदो । मज्झु होन्तउ गदो ।।
'महु' मत्तः भवन्: आगतः, मज्झु-मत्तः ।।

३७९ महु कन्तहो वे दोसडा, हेल्लि म झङ्खहि आलु ।
देन्तहो हउं पर उव्वरिअ, जुज्झन्तहो करवालु ।।५८।।

'हेल्लि' हे सखि ! मम कान्तस्य द्वौ दोषौ स्तः, अनर्थकं मा जल्प । कौ द्वौ दोषौ ? तदाह-एक स्तावत् दानं ददतः

1. अयं श्लोकः कुमारपाल प्रतिबोधे वर्तत्ते ।।

सतः 'पर' केवलमहमुद्धरिता, अपरस्तावत् युद्धयतः खड्गमुद्धरितमिति निन्दास्तुतिरित्यर्थः ॥५८॥[1]

३७९ जइ भग्गा पारक्कडा, तो सहि मज्झु पिएण ॥
अह भग्गा अम्हहं तणा, तो ते मारिअडेंण ॥५९॥[2]

'हे सखि ? यदि परकीया भग्नास्ततो मम प्रियेण, अथास्माकं सम्बन्धिनश्चेद्भग्नास्ततस्तेनम म भर्त्रा मारितेनैवेत्यर्थ' ॥ ५९ ॥

३८२ मुख-कबरि-बन्ध तहे सोह धरहिं,
नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ।
तहे सहहिं कुरल भभर-उल-तुलिअ,
नं तिमिर-डिम्भ खेलन्ति मिलिअ ॥६०॥[3]

तस्या मुखकवरीबन्धौ वदनवेणीबन्धौ शोभां धरत. 'नं' उत्प्रेक्ष्यते शशिराहू मल्लयुद्धं कुरुतः । तस्या कुरलाः- केशाः शोभन्ते, किम्भूताः ? भ्रमरकुलतुलिताः- समानाः, 'नं' उत्प्रेक्ष्यते तिमिरडिम्भाः-अंधकारबालका मिलित्वा क्रीडन्तीत्यर्थ. ॥६०॥

३८३ बप्पीहा पिउ पिउ भणवि, कित्तिउ रुअहि हयास ।
तुह जलि महु पुणु वल्लहइ, बिहुंवि न पूरिअ आस ॥६१॥

---

१ निन्दागर्भिता स्तुतिरित्याशयः ।

२. जइ भग्गा पारक्कडा तो सखि मुज्झपियेण ।
जो भग्गा अम्हेतणा तो तिह जुञ्झयडेण ॥

राजस्थानी दोहा

३. घणसारतारनयणाए गूढ-कुसुमोच्चयो चिहुर-भारो ।
ससि-राहु--मल्ल--जुज्झ व दसिदमेण-नयणाए ॥

कर्पूरमंजञ्जर्याम् २-११

'वप्पीहा' हे चातक ! पिउ पिउ इति भणित्वा, स्त्रीपक्षे प्रियः प्रियः इति भणित्वा 'कित्तिउत्ति' कियद्वार त्वं 'रुअहि' रोदिषि । हे हताश ! तव जले-पानीये पुनर्मम वल्लभे-प्रिये 'विहुवि' द्वयोरपि आशा न पूरिता ।।६१।।

३८३ वप्पीहा काइं वोल्लिएण, निग्घिण वारइवार ।
सायरि भरिअइ विमल-जलि, लहहि न एक्कइधार ।।६२।।

'वप्पीहा निग्घिण' हे निर्लज्ज चातक ! 'वारइवार' वारंवारं 'वोल्लिएण' कथितेन 'काइं' किमस्ति । विमल जलेन सागरे भृते एकामपि धारां न लभसे इत्यर्थः ।।६२।।

३८३ आयहिं जम्महि अन्नहि वि, गोरि सु दिज्जहि कन्तु ।
गय मत्तहं चत्तङ्कुसह, जो अब्भिडइ हसन्तु ।।६३।।

'आयहिं' अस्मिन् 'जम्महि' जन्मनि अन्यस्मिन्नपि मम गौरि हे पार्वति ! 'सु' सः कान्तः दीयताम् । मत्तानां-गजानां त्यक्ताङ्कुशानां यो हसन् सन् अभ्येति सन्मुख याति ।।६३।।

३८४ वलि अब्भत्थणि महुमहणु, लहुइहूआ सोइ ।
जइ इच्छहु वड्डुत्तणउं, देह, म मग्गहु कोइ ।।६४।।

बलिराजस्य प्रार्थने सोऽपि मधुमथनः नारायणः लघुकाभूतः, अतः 'जइ' यदि वृद्धत्वं यूयमिच्छथ तदा दानं ददथ । 'म मग्गहु' मा मार्गयथ, कस्यापि पार्श्वे मार्गणं न कार्यमिति भावः ।।६४ ।

३८५ विहि विनडउ पीडन्तु गह, मं धणि करहि विसाउ ।
सपइ कड्ढउं वेस जिवँ, छुड्डु अग्घइ ववसाउ ।।६५।।

विधिर्नटतु, ग्रहाः पीडयन्तु, हे प्रिये ! मा विषादं कुरु, वेषमिव सम्पद कर्षयामि, अथवा वेश्यामिव कपयामि, यथा वेश्या द्रव्येणाकर्ष्यते, 'छुडु' यदि व्यवसाय उद्यमोऽर्घति विद्यते ('अग्घइ' राजते) तदा सम्पदः सुलभा इत्यर्थः ।।६५।।

३८६ खग्ग-विसाहिउ जहिं लहहुं, पिय तहिं देसहि जाहुं ।
रण-दुब्भिक्खे भग्गाइं, विणु जुज्झे न वलाहुं ।।६६।।

हे प्रिये ! यस्मिन् देशे खड्गेनापि साधितं लभामहे तस्मिन् देशे यामः । वयं रणदुर्भिक्षेण भग्ना युद्धेन विना न वलामहे न रतिं प्राप्नुम इत्यर्थः ।।६६।।

३८७ कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ, सरला सास म मेल्लि ।
कवल जि पाविय विहि-वसिण, ते चरि माणु म मेल्लि ।।६७।।[1]

हे कुञ्जर ! मा स्मर सल्लकीः, सरलान् दीर्घान् निःश्वासान् मा मुञ्च, विधिवशेन ये कवलाः प्राप्तास्तान् चर, मा मानं मुञ्चेत्यर्थः ।।६७।।

३८७ भमरा एत्थु वि लिम्बडइ, केवि दियहडा विलम्बु ।
घण-पत्तलु छाया-बहुलु, फुल्लइ जाम कयम्बु ।।६८।।[2]

हे भ्रमर ! अत्रापि निम्बे तावत् कति दिवसान् विलम्बस्व, यावत् घनपत्रवान् छाया बहुलः कदम्बः प्रफुल्लतीत्यर्थः ।। ६८ ।।

३८७ प्रिय एम्वहिं करे सेल्लु, करि, छड्डहि तुहुं करवालु ।
जं कावालिय बप्पुडा, लेहिं अभग्गु कवालु ।। ६९ ।।

---

१. मा सुमरसु चन्दण-पल्लवाण, करि-णाह गेण्ह तिण-कवलं ।
जं जह परिणमइ दसा, तं तह धीरा पडिच्छंति ।।
वज्जालग्गे १९२

२. छप्पय गमेसु कालं वासव-कुसुमाइ ताव मा मुयसु ।
मन्ने जियन्तो पेच्छसि पउरा रिद्धी वसंतस्स ।।
वज्जालग्गे २४४

हे प्रिये ! इदानी शल्यं कुन्तं करे कुरु, त्वं करवालं मुञ्च, येन वराकाः कापालिका योगिनः अभग्नं कपालं गृह्णन्ति ॥६९॥

३८८ दिअहा जन्ति झडप्पडहिं, पडहिं मणोरह पच्छि।
जं अच्छइ तं माणिअइ, होसइ करतु म अच्छि ॥७०॥

दिवसा वेगैर्यान्ति, मनोरथाः पश्चात्पतन्ति, यदस्ति तन्मान्यते, कोऽर्थः–दीयते भुज्यते। भविष्यतीति कुर्वन् मा 'अच्छि' मा आस्व मा तिष्ठेत्यर्थ. ॥७०॥

३८९ सन्ता भोग जु परिहरइ, तसु कन्तहो बलि कीसु।
तसु दइवेणवि मुण्डियउ, जसु खल्लिहडउ सीसु ॥७१॥[1]

यः सतो–विद्यमानान् भोगान् परिहरति तस्य कान्तस्य बलि–पूजां क्रिये (करोमीति भावः)। यस्य शीर्षं खल्वाटं तस्य दैवेनैव मुण्डितम्, को भावः? यस्य भोगा न सन्ति स तु स्वयमेव त्यजतीत्यर्थः ॥७१॥

३८९ बलि किज्जउं सुअणस्सु०। पूर्ववत् (दोहा १३)

३९० अइ तुगत्तणु जं थणह, सो छेयउ न हु लाहु।
सहि जइ केवइ तुडि-वसेण, अहरि पहुच्चइ नाहु ॥७२॥

यत् स्तनानां अतितुंगत्वं तच्छेदकं न तु लाभः। हे सखि ! यदि कथमपि त्रुटिवशेन कालविलम्बेन नाथोऽधरे प्रभवति, अन्यथा न लगत्येव, स्तनयोरतितुङ्गत्वात् ॥७२॥

३९१ बुवह सुहासिउ किंपि।
ब्रूत सुभाषितम् किमपि ॥

---

१. सता विसय जु परिहरइ बलि किज्जउं हउ तासु।
सो दइवेण जि मुण्डिअउ सीसु खडिल्लउ जासु ॥
परमात्मप्रकाशे २-१३९

३९१ इत्तउ ब्रोप्पिणु सउणि ठिउ, पुणु दूसासणु ब्रोप्पि ।
तो हउं जाणउ एहो हरि, जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि ॥७३॥

दुर्योधनोक्तिरियम्-शकुनिर्भीममातल इयद् उक्त्वा स्थितः, पुनर्दुःशासन उक्त्वा स्थितः, अह ततस्तर्हि जाने यद्येष हरिर्ममाग्रे उक्त्वा तिष्ठतीत्यर्थः ॥७३॥

३९२ वुञइ । वुञेप्पि । वुञेप्पिणु ।

व्रजति व्रजित्वा ।

३९३ पस्सदि ।

पश्यति ।

३९४ पठ गृण्हेप्पिणु व्रतु

व्रतं गृहित्वा पठ ।

३९५ जिवँ तिवँ तिक्खा लेवि कर, जइ ससि छोल्लिज्जन्तु ।
तो जइ गोरिहे मुह-कमलि, सरिसिम कावि लहन्तु ॥७४॥[1]

यथा तथा शशी तीक्ष्णायुधानि लात्वा करान् यद्यतक्षिष्यत, ततो जगति गौर्याः चन्द्राननाया. मुखकमलेन सह कामपि सदृशतामलप्स्यतेत्यर्थः ॥७४॥

३९५ चूडुल्लउ चुण्णीहोइसइ, मुद्धि कवोलि निहित्तउ ।
सासानल-जाल-झलक्किअउ, वाह-सलिल-संसित्तउ ॥७५॥[2]

हे मुग्धे ! कपोले निहितः स्थापितः चूटकश्चूर्णीभविष्यति । किम्भूतश्चूटकः ? श्वासानलज्वालादग्धः । पुनः

१. पण्डुर जइवि रज्जए मुह कोमलङ्गि खडियारसेण ।
दिज्जए पुण कवोल-कज्जल ता लहेज्ज ससिणो विडम्बण ॥

कर्पूरमञ्जर्याम् ३।३२

२. चुडउ चुण्णीहोइसइ, मुद्धिकवोलि निहत्तु ।
सासानलिण झलक्कियउ, वाहसलिलसंसित्तु ॥

कुमारपालप्रतिबोधे पृ० १०८

किंभूतः ? वाष्पसलिलससिक्त इत्यर्थः ॥७५॥

३९५ अब्भड वंचिउ बे पयइ, पेम्मु निअत्तइ जावँ ।
सव्वासण-रिउ-संभवहो, कर परिअत्ता तावँ ॥७६॥

द्वे पदे ' अब्भड ' अनुव्रज्य वञ्चित्वा वंचितो वा यावत् ' पेम्मु ' स्नेहं कश्चित्पुमान् निर्वर्त्तयति, अथवा प्रेमशब्देन प्रिया वाच्या अभेदोपचारात्, यथा प्रेमवती तथा प्रेमापि प्रिया । प्रियमिति शेषः, तावत् सर्वाशनरिपुसम्भवश्चन्द्रः सर्वाशनो वैश्वानरः, तस्याग्ने रिपुः सागरः तस्मात् सभव उत्पत्तिर्यस्यासौ, एतावता चन्द्रः तस्य कराः किरणाः ' परिअत्ताः ' प्रसृताः । एतावता चन्द्रोद्गमने उभयोः स्नेहवृद्धौ गमनागमनं जातम् ॥७६॥

३९५ हिअइ खुडुक्कइ गोरडी, गयणि घुडुक्कइ मेहु ।
वासा-रत्ति-पवासुअह, विसमा संकडु एहु ॥७७॥

गौरी स्त्री हृदये ' खुडुक्कइ ' शल्यायते । मेघो गगने गर्जति । वर्षारात्रे प्रवासिनां चलितानां पथिकानां विषमं सङ्कटमेतदित्यर्थः ॥७७॥

३९५ अम्मि पओहर वज्जमा, निच्चु जे सम्मुह थन्ति ।
महु कन्तहो समरङ्गणइ, गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥७८॥

स्त्री कथयति—हे अम्ब ! मम पयोधरौ वज्रसमौ स्तः, यौ नित्यमेतस्य मम कान्तस्य सन्मुखौ तिष्ठतः । एतस्येति कस्य ? यस्याग्रे गजघटाः समराङ्गणे भङ्क्त्वा यान्तीत्यर्थः ॥७८॥

३९५ पुत्ते जाएं कवणु गुणु, अवगुणु कवणु मुएण ।
जा बप्पीकी भुंहडी, चम्पिज्जइ अवरेण ॥७९॥

जातेन पुत्रेण को गुणः, मृतेन पुत्रेण कोऽप्यगुणः। येन पुत्रेण सतेति गम्यते या पैतृकी भूमिरपरेणाक्रम्यते गृह्यत इत्यर्थः ॥७९॥[1]

३९५ त तेत्तिउ जलु सायरहो, सो तेवडु वित्थारु।
तिसहे निवारणु पलुवि नवि, पर धुद्धुअइ असारु ॥८०॥

तत्तावज्जलम्, स तावन्मात्रो विस्तारः, परं-केवलं तृषाया निवारण पलमपि नैव स्यादिति शेषः, असारः सन् शब्दायते इत्यर्थः ॥८०॥

३९६ जं दिट्ठउ सोम-ग्गहणु, असइहिं हसिउ निसंकु।
पिअ-माणुस-विच्छोह-गिलिगिलि राहु मयङ्कु ॥८१॥[2]

यत्सोमग्रहणं दृष्ट तन्निःशङ्कं यथा स्यात्तथाऽसतीभिः स्त्रीभिर्हसितः सोमः। हे राहो ! प्रियाणामभिष्टाना मनुष्याणां विक्षोभो वियोगः तस्य 'गरु' करं (तं करोतिति) मृगाङ्कं गिल गिल त्व भक्षय भक्षय इत्यथ. ॥८१॥

३९६ अम्मीए सत्थावत्थेहि, सुधिं चिन्तिज्जइ माणु।
पिए दिट्ठे हल्लोहलेण, को अप्पाणु ॥८२॥

'अम्मीए' हे अम्बिके ? हे मातः ? स्वस्थावस्थैः स्वस्थचित्तैः 'सुधि' सुखेन मानोऽहंकारश्चिन्त्यते। परं प्रियेऽभीष्टे दृष्टे सति 'हल्लोहलेण' व्याकुलत्वेनात्मानं कः पुमान् 'चेअइ' जानाति ॥८२॥

---

१. बेटा जाया कवण गुण अवगुण कवणु मिएण।
जा उभा घर आपणी गजीजै अवरेण ॥

राजस्थानी दोहा

२. रे रे विडप्प मा मुयसु दुज्जण गिलसु पुण्णिमायन्द।

वज्जालग्गे ४८३

३६६ सबधु करेप्पिणु कधिदु मइ, तसु पर सभलउं जम्मु ।
जासु न चाउ न चारहडि, नय पम्हट्ठउ धम्मु ।।८३।।

शपथं कृत्वा मया कथितम्, परं-केवलं तस्य जन्म सफलम् । यस्य त्यागो न प्रभ्रष्टः-न प्रमुषितः दान न गतम् । यस्य चारभटी न प्रमुषिता न भ्रष्टा शूरवृत्तिन गता । यस्य धर्मो न प्रमुषितो न प्रभ्रष्ट इत्यर्थः । अस्यापरा व्याख्या-'मइ' मया 'सवधु' शपथ 'करेप्पिणु' कृत्वा, कधिदु कथितम्, 'तसु' तस्य नरस्य 'पर' पर 'सभलु' सफल 'जम्मु' जन्म । यस्य न 'चाउ' अपव्ययो नास्ति । यस्य न 'चारहडि' आरभटी–प्रकृति नास्ति । न च 'धम्मु' धर्म्मः 'पम्हट्ठउ' प्रभ्रष्टः ।।८३।।

गिलि० इत्यादि पूर्ववत् (दोहा ८२)
एक्कहिं० इत्यादि पूर्ववत् (दोहा ३२) ।

३९६ जइ केवँइ पावीसु पिऊ, अकिआ कुड्डु करीसुं ।
पाणीउ नवइ सरावि जिवँ, सव्वङ्गे पइसीसु ।।८४।।

स्त्री कथयति–यदि कथंचित् प्रियं प्राप्स्यामि तर्हि अकृत कौतुकं करिष्यामि । यथा नवे शरावे पानीयं सर्वाङ्गेण प्रविशति, तथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामीत्यर्थः ।।८४।।

३९६ उअ कणिआरु पफुल्लिअउ, कञ्चण कान्ति-पयासु ।
गौरी-वयण-विणिज्जिअउं, [न सेवइ वणवासु ।।८५।।

त्वं पश्य, कर्णिकारवृक्षः प्रफुल्लितः, किम्भूतः ? कांचनकान्तिप्रकाशः । 'नं' उत्प्रेक्ष्यते-गौरीवदननिर्जितः सन् वनवासं सेवते इत्यर्थः ।।८५।।

३९७ तसुपर सभलउ जम्मु०
इत्यादि पूर्ववत् (दोहा ८४)

३९८ जइ केवइ पावीसु पिउ०
इत्यादि पूर्ववत् (दोहा ८५)

३९८ जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु **प्रियेण**
इत्यादि पूर्ववत् (दोहा ६०)

३९९ व्रासु महारिसि एउ भणइ, जइ सुई-सत्थु पमाणु।
मायह चलण नवन्ताहं, दिवि दिवि गङ्गा-ण्हाणु ॥८६॥

व्यासो महर्षिः एतद्भणति-यदि श्रुतिशास्त्र प्रमाणम्, तर्हि मातॄणां जननीनां चरणौ नमता सता दिवसे दिवसे गङ्गास्नानमित्यर्थः ॥८६॥

३९९ **वासेणवि भारह-खम्भि बद्ध।**
व्यासेनापि भारतस्तम्भे बद्धाः ॥

४०० अनउ करन्तहो पुरिसहो **आवइ**।
अन्याय कुर्वतः पुरुषस्य आपत्-विपत् आयाति । न्यायं कुर्वत. पूरुषस्यद्भवति ॥
गुणहिं न संपय कित्ति पर० । इति पूर्ववत् ॥ (दोहा १०)

४०१ **केम** समप्पउ दुट्ठु दिणु, **किध** रयणी छुडु होइ।
नव-वहु- दसण-लालसउ, वहइ मणोरह सोइ ॥८७॥

दुष्टो दिनः कथ समाप्यताम् । रात्रिः कथं भवति छुडु शीघ्रम् । सोऽपि नववधूदर्शनलालस एवंविधानिति शेष', मनोरथान् वहतीत्यर्थः ॥८७॥

४०१ ओ गोरी-मुह-निज्जिअउ, वद्दलि लुक्कु मियंकु।
अन्नुवि जो परिहविय-तणु, सो किवँ भवँइ निसङ्कु ॥८८॥

'ओ' सूचनायां गौरीमुखविनिर्जितो मृगाङ्को वार्दले निलीनः । अन्योऽपि यः परिभूततनु स नि.शङ्क कथं भ्रमतीत्यर्थः ॥८८॥

४०१ बिम्बाहरि तणु रयण-वणु, किह ठिउ सिरिआणन्द ।
निरुवम रसु पिए पिअवि जणु, सेसहो दिण्णी मुद्द ॥८९॥

हे श्री आनन्द ! अथवा श्री आनन्द शोभाकर रदनव्रणं दन्तव्रण कथ स्थितम् ? । कथमिति प्रश्ने । क्व ? बिम्बाधरे, कस्याः ? तन्व्याः स्त्रियाः । उत्तर ददाति–'जणु' उत्प्रेक्ष्यते, प्रियेणाधरस्य निरुपम रस पीत्वा शेषरसस्य मुद्रा दत्तेत्यर्थः ॥९८॥

४०१ भण सहि निहुअउ तेवँ मइं, जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ।
जेवँ न जाणइ मज्झु मणु, पक्खावडिअ तासु ॥९०॥

हे सखि ! मा प्रति निभृतं छन्न यथा स्यात्तथा भण कथय, यदि त्वया प्रियः सदोषो दृष्टः । तस्यान्यतरस्य पक्षापतित पार्श्वे स्थित मम मनो यथा न जानाति भर्त्तेति गम्यते, ममाग्रे त्वया छन्न वाच्यमित्यर्थः ॥९०॥

जिवँ जिवँ०–इति पूर्ववत् मइ जाणिउ० इत्यादि पूर्ववत् (दो०)

४०२ मइ भणिअउ बलिराय तुहुं, केहउ मग्गण एहु ।
जेहु तेहु नवि होइ वढ, सइं नारायणु एहु ॥९१॥

हे बलिराज ! मया त्व भणितः, कीदृग् ? मार्गण एषः । बलिराइ–यादृग् तादृग् न भवति, रे मूर्ख ! ईदृग् स्वयं नारायण इत्यर्थः ॥९१॥

४०४ जइ सो घडदि प्रयावदी, केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु ।
जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि, भण तो तहि सारिक्खु ॥९२॥

यदि स प्रजापतिः कुत्रापि शिक्षां लात्वा यत्रापि तत्रापि जगति घटयति, तर्हि भण कथय, तस्याः सादृश्यं को घटयतीत्यर्थः ॥९२॥

केत्थुवि० इत्यादि पूर्ववद् व्याख्या ॥

४०६ **जाम** न निवडइ कुभ-यडि, सीह-चवेड चडक्क ।
ताम समत्तहं मयगलहं, पइ-पइ वज्जइ ढक्क ।।९३।।

यावत् कुम्भतटे सिंह–चपेटाचटत्कारो न निपतति, तावत् समस्ताना मदकलाना गजानां पदे पदे ढक्का **वाद्यते** इत्यर्थः ।।९३।।

४०६ तिलहं तिलत्तणु **ताउं** पर, **जाउं** न नेह गलन्ति ।
नेहि पणट्ठइ तेज्जि तिल, तिल फिट्टवि खल होन्ति ।।६४।।[1]

पर–केवलं तिलाना तिलत्व तावत्, यावत् स्नेहो न गलति । स्नेहे प्रनष्टे त एव तिलाः तिलाद् भ्रष्टाः खला भवन्तीत्यर्थः ।।६४।।

४०६ **जामंहि** विसमी कज्ज-गइ, जीवहं मज्झे एइ ।
तामंहि अच्छउ इयरु जणु, सुअणुवि अन्तरु देइ ।।६५।।

यावज्जीवाना मध्ये विषमा कार्यगतिरायाति ताव-दास्तामितरजनः, परं स्वजनोऽपि अन्तरं ददाति पृष्ठं ददातीत्यर्थः ।।९५।।

जेवडु अन्तरु रावण रामहं,
तेवडु अन्तरु पट्टण गामहं ।

'जेवडु' यावन्मात्र रावणरामयोरन्तरमस्ति, 'तेवडु' तावन्मात्रं अन्तर ग्रामपट्टणयोः समस्ति ।।

४०९ ते मुग्गडा हराविआ, जे परिविट्ठा ताह ।
अवरोप्परु जोअन्ताह, सामिउ गंजिउ जाह ।।६६।।

---

१. तावच्चिय ढलहलया जावच्चिय नेहपूरियसरीर ।
सिद्धत्था उण छेया नेहविहूणा खलीहुन्ति ।।

वज्जालग्गे ५५९

ये तेषां परिवेषिताः ते मुद्गाः हारिता मुधा जाताः, येषां 'अवरोप्पर' परस्परं जोअन्ताह (पश्यताम्) युध्यतां सतां स्वामी गञ्जित –पीडित इत्यर्थः ।।

सुधे०, तसुहउ०, अन्नु जु०, बलि०, दइवु०, तरुहुं०, खग्गविसाहिउ०, तणहु० इत्यादी पूर्ववत् ।।

४१२ बम्भ ते विरला केवि नर, जे सव्वङ्ग-छइल्ल ।
जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते वइल्ल ।।९७।।

हे ब्रह्मन् ! ते केऽपि नरा विरलाः, ये 'सव्वगछइल्ल सर्वाङ्गैर्दक्षाः । ये वक्रास्ते वंचकतरा अत्यर्थवञ्चकाः । ये तु ऋजवस्ते बलीवर्दाः मूर्खा इत्यर्थः ।।९७।।

४१४ अन्ने ते दीहरलोअण, अन्नु त भुअ-जुअलु ।
अन्नु सु घण थण-हारु, त अन्नु जि मुह-कमलु ।।
अन्नु जि केस-कलावु, सु अन्नु जि प्राउ विहि ।
जेण णिअम्बिणि घडिअ, स गुण-लायण्ण-णिहि ।।९८।।

ते दीर्घलोचने अन्य एव, अन्यदेव तद् भुजयुगलम्, सोऽन्यो घनस्तनभारः घनो-निविडः, तदन्यदेव मुखकमलम्, अन्य एव स केशपाशः, प्रायः स विधिरन्य एव, येन सा नितम्बिनी घटिता । किम्भूता सा गुणलावण्यनिधिरित्यर्थः ।।९८।।

४१४ प्राइव मुणिहवि भन्तडी, ते मणिअडा गणन्ति ।
अक्खइ निरामइ परम-पइ, अज्जवि लउ न लहन्ति ।।९९।।

'प्राइव' प्रायो मुनीनामपि भ्रान्तिः, 'ते' तेन कारणेन मुनयो मणिकान् गणयन्ति । अक्षये निरामये परमपदे सिद्धिलक्षणे स्थाने यद्यापि लय न लभन्ते । अतः किं शून्यध्यानेनेत्यर्थः ।।९९।।

४१४ असु-जले प्राइम्व गोरिअहे, सहि उव्वत्ता नयण-सर ।
ते सम्मुह सपेसिआ, देन्ति तिरिच्छी घत्त पर ।।१००।।

हे सखि ! प्रायो गौर्या अश्रुजलेन नयनसरसो उद्वृते उल्लसिते, तेनापरे नयनसरसी सम्मुखे प्रेषिते, परं–केवलं तिर्यग्घातं दत्त इत्यर्थः ।।१००।।

४१४ एसी पिउ रूसेसु हउ, रुट्ठो मइ अणुणेइ ।
पग्गिम्व एइ मणोरहइ, दुक्करु दइउ करेइ ।।१०१।।

प्रिये एष्यति समागमिष्यति अहं रुषियामि । रुष्टां मामनुनयति (भाषायाम्) मनावइ । प्रायो दयिता एतान्मनोरथान् दुष्करान् करोति, इष्टकाले समागमनादित्यर्थ. ।।१०१।।

४१५ विरहानल–जाल–करालिअउ,
पहिउ कोवि बुड्डिवि ठिअओ ।
अनु सिसिर-कालि सीअल-जलहु,
धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ।।१०२।।

कोऽपि कविर्जले धूम दृष्ट्वा प्राह-कोऽपि पथिको विरहानलज्वालाकरालित. पीडितो ब्रुडित्वा स्थितोऽस्ति । अन्यथा शिशिरकाले शीतजलाद्धूमः कुत इत्यर्थः ।।१०२।।

४१६ महु कन्तहो गुट्ठ-ट्ठिअहो, कउ झुम्पडा बलन्ति ।
अह रिउ-रुहिरे उल्हवइ, अह अप्पणे न भन्ति ।।१०३।।

गोष्ठस्थितस्य मम कान्तस्य कुतः कुटिरकाणि ज्वलन्ति । अथ रिपुरुधिरेण विध्यापयति, अथात्मना येन न भ्रान्तिरित्यर्थ· ।।१०३।।

जइ भग्गा० व्याख्या पूर्ववत् ।।

४१८ पिय-संगमि कउ निद्दडी, पिअहो परोक्खहो केम्व ।
मइ बिन्निवि विन्नासिआ, निद्द न एम्व न तेम्व ।।१०४।।

प्रियसगमे कुतो निद्रा ? प्रियस्य परोक्षस्य 'सप्तम्याः' प्रिये परोक्षे सति कथं निद्रा ? मया द्वे अपि विनाशिते

क्षयं नीते। द्वाभ्यां संयोगवियोगाभ्यां निद्रा न एव न तथेत्यर्थः ॥१०४॥

गुणहिं न सपय किति ५२०। व्याख्या पूर्ववत्।

४१८ कन्तु जु सीहहो उवमिअइ, त महु खडिउ माणु।
सीहु निरक्खय गय हणइ, पिउ पय-रक्खसमाणु ॥१०५॥

कान्तो यदि सिंहेन सहोपमीयते, तदा मम मानः खण्डितः। सिंहो नीरक्षकान्-रक्षपालरहितान् गजान् हन्ति। प्रियः पदरक्षैः सम-पदातिरक्षैः सह गजान् रणे हन्ति। (सिंहादधिक पराक्रमवान् मम कान्त इत्यर्थ.) ॥१०५॥

४१८ चंचलु जीविउ ध्रुवु मरणु, पिअ रूसिज्जइ काइ।
होसइं दिअहा रूसणा, दिव्वइं वरिस-सयाइ ॥१०६॥

जीवित चञ्चलम्, मरण ध्रुवम्, हे प्रिये! रुष्यते कथम्? रोषणस्य दिवसो दिव्यानि वर्षशतानि भविष्यति (दिवसो विरहेण दिव्यवर्षशततुल्यदीर्घो भविष्यति) इत्यर्थः ॥१०६॥

४१८ माणि पणट्ठइ जइ न तणु, तो देसडा चइज्ज।
मा दुज्जण-कर-पल्लवेहिं, दसिज्जन्तु भमिज्ज ॥१०७॥[1]

माने प्रनष्टे यदि तनुर्न त्यज्यते, ततो देशस्त्यज्यते। परं दुर्जनकरपल्लवैर्दृश्यमानो मा भ्राम्य ॥१०७॥

४१८ लोणु विलिज्जइ पाणिएण, अरि खलमेह म गज्जु।
बालिउ गलइ सु झुम्पडा, गोरी तिम्मइ अज्जु ॥१०८॥

हे मेघ! मा गर्ज, लवणं-सामुद्रं पानीयेन विलीयते, ज्वालितो मेघो गलति, अद्य सकुटीरिका गोरी तिम्यते भीजइ (भाषायाम्) इत्यर्थ.। द्वितीयप्रकारेण व्याख्या-अरि-अरे हे खलमेघ हे दुर्जनमेघ! 'बालिउ' ज्वालितस्त्वा 'म गज्जु'

१. अयं श्लोक कुमारपालप्रतिबोधे वर्तते पृ. १२॥

मा गज्ज । यत: गौर्या: 'लोणु' लावण्य पाणिएण-पानीयेन विलिज्जइ-विलीयते, 'सु'-तत् 'झुम्पडी' कुटीरकं 'गलइ'-गलति श्च्योतति, गौरी-नारी 'तिम्मइ' आर्द्रीभवति ॥१०९॥

४१८ विहवि पणट्ठइ वकुडउ, रिद्धिहिं जण सामन्नु ।
किंपि मणाउं महु पिअहो, ससि अणुहरइ न अन्नु ॥१०९॥

विभवे प्रनष्टे सति सामान्यो जनो लोक: ऋद्धया श्रिया वक्रीस्यात् । 'मणाउ' मनाक् 'ससित्ति' चन्द्र. 'महु' मम 'पियहो' प्रियस्य अनुहरते साद्दश्यं घत्ते नान्य. कोऽपि । भावार्थस्त्वयं यथा चन्द्रस्य तारका वक्रा भवन्ति, तथा मम प्रियस्य निर्द्धनस्य अन्ये जना वक्रा भवन्ति ॥१०९॥

४१९ किर खाइ न पिअइ न विद्दवइ,
धम्मि न वेच्चइ रूअडउ ।
इह किवणु न जाणइ जह,
जमहो खणेण पहुच्चइ दूअडउ ॥११०॥

'किर' किल खादति, न पिबति, न ददाति, धर्मे रूपकं न व्ययति, इह कृपणो न जानाति-यथा यमस्य दूत: क्षणेन प्रभवतीत्यर्थ: ॥११०॥

४१९ जाइज्जइ तहिं देसडइ, लब्भइ पियहो पमाणु ।
जइ आवइ तो आणिअइ, अहवा त जि निवाणु ॥१११॥

तस्मिन् देशे 'जाइज्जइ' गम्यते, यत्र पियहो प्रियस्य 'पमाणु' प्रमाणं शुभाशुभादिस्वरूपं लभ्यते, 'जइ' यदि आयाति तदा प्रतिस्वरूपं 'आणिअइ' आनीयते, अथवा 'तं जि' तदेव निर्वाणस्थानमाश्रीयते ॥१११॥

दिवि दिवि गंगा-ण्हाणु ॥ व्याख्या पूर्ववत् ।

४१९ जउ पवसन्ते सहुं न गयअ, न मुअ विओए तस्सु ।
लज्जिज्जइ सदेसडा, दिन्तिहि सुहय-जणस्सु ॥११२॥[1]

(कस्याश्चित् प्रोषितभर्तृकायाः सखी प्रत्युक्तिः)—यदि प्रवसता—प्रवास कुर्वता प्रियेण सह न गता, अथ तस्य वियोगेन न मृता । तर्हि तस्य सुभगजनस्य संदेशान् ददतीभिरस्माभिर्लज्यते इत्यर्थः ॥११२॥

४१९ एत्तहे मेह पिअन्ति जलु; एत्तहे वडवानल आवट्टइ ।
पेक्खु गहीरिम सायरहो, एक्कवि कणिअ नांहि ओहट्टइ ।११३।

हे नाथ ! इत.—अस्मिन् पार्श्वे मेघा जल पिबन्ति । इतः अस्मिन् पार्श्वे वडवाग्निः जल 'आवट्टइ'—आवर्तते शोषयति । त्व पश्य सागरस्य 'गहीरिम' गम्भीरत्वम्, एकोऽपि कणिको बिन्दुमात्रमपि 'नांहि' नहि ओहट्टइ—हीनतां याति ॥११३॥

पच्छइ होइ विहाणु । एम्वइ सुरउ समत्तु । व्याख्या पूर्ववत्

४२० जाउ म जन्तउ पल्लवह, देक्खउं कइ पय देइ ।
हिअइ तिरिच्छी हउ जि पर पिउ डम्बरइ करेइ ॥११४॥

(कश्चित्) स्त्री कथयति—याति तदा यातु, पल्लवं वस्त्राचलं गृहीत्वा 'म जतउ' मा रक्षतु यातुः पुरुषस्य पत्युः, पश्यामि, अथ पतिः कति पदानि दत्ते । पुनर्हृदये अहं 'जि' एवार्थे, तिरिच्छि तिर्यग् भूता (भाषायाम्) आडीरही छउं । पर केवलं प्रिय आडम्बराणि करोति न तु यास्यतीत्यर्थः ॥११४॥

१. जसुपवसत न पवसिया मुइअ वियोइ न जासु ।
लज्जिज्जउ सदेसडउ दिंती पहिय पियासु ॥ संदेशरासके ७०

४२० हरि नच्चाविउ पङ्गणइ, विम्हइ पाडिउ लोउ ।
एम्वहिं राह-पओहरहं, ज भावइ त होउ ॥११५॥

वलिदैत्येन नारायण. प्रागणे नृत्यापितः (नर्तित) विस्मये लोकः पातित॰ । इदानी राधापयोधरयोः गोपाङ्गना-पयोधरयोः यत्प्रतिभाति तद्भवतु ॥११६॥

४२० साव-सलोणी गोरडी, नवखी कवि विस-गण्ठि ।
भडु पच्चलिउ सो मरइ, जासु न लग्गइ कण्ठि ॥११७॥

सर्वसलावण्या सर्वाङ्गकोमला गौरी भामिनी 'नवखी' नवीना अभिनवा कोऽपि विपग्रन्थिः समस्ति । यस्य कण्ठे न लगति ' पच्चुलिउ ' प्रत्युत स सुभट म पुमान् ' मरइ ' म्रियते । अन्या विषग्रन्थि॰ स्यात्सा कण्ठे विलग्ना सती मारयति, इयं गौरीरूपा विपंग्रन्थिः कण्ठेऽलग्ना मारयतीत्यर्थः ॥११६॥

४२१ मइ वुत्तउ तुहु धुरु धरहि, कसरेहिं विगुत्ताइ ।
पइ विणु धवल न चडइ भरु, एम्वइ वुन्नउ काइ ॥११७॥

हे धवल हे वृषभ ! कसरेहिति-दम्यैः कलोलडकैर्विगुप्ताः, भारस्त्वया विना न चटत्ति, एवं कि विषादवान् किं विषदप्राप्तः, पुन॰ पूर्वं मयोक्त यत्त्वं धुरु–धर धरहिति-धूर्भारमुत्पाटयेत्यर्थः ॥११८॥

मइ वुत्तउ. ज मणु विच्चिच न माइ ॥ व्याख्या-पूर्ववत् ।

४२२ एक्कु कइअ ह वि न आवही, अन्नु वहिल्लउ जाहि ।
मइ मित्तडा प्रमाणिअउ, पइ जेहउ खलु नाहि ॥ ११९॥

ह इति सम्बोधने, कदापि नायाति 'एक्कु' एष नरः, अन्यश्चेत्कदाचिदायाति, तदा वहिल्लउ शीघ्रं याति,

---

१. अय श्लोक. सरस्वतीकण्ठाभरणे वर्तते ३–६२ ॥

मित्तड़ा–हे मित्र मया यादृक् प्रियः प्रमाणिअउ–अनुज्ञातः
तादृग् त्वया खलु-निश्चये नाहिं–नहि ज्ञातः ॥११८॥

४२२ जिवँ सुपुरिस तिवँ घंघलइं, जिवँ नइ तिवँ वलणाइं ।
जिवँ डोगर तिवँ कोट्टरइं, हिआ विसूरहि काइं ॥११९॥

यथा यथा सत्पुरुषा वहवः सन्ति तथा तथा 'घंघलइं' (भाषायाम्–जगडा) (जगटकानि) भवन्ति, यथा 'नइ' नद्य. तथा वलनानि, यथा पर्वतास्तथा 'कोटरइ'–(भाषायाम् कोतराणि) हे हृदय ? किं खिद्यसे ? ॥११९॥

४२२ जे छड्डेविणु रयणनिहि, अप्पउ तडि घल्लन्ति ।
तह सखह विट्टालु परु, फुक्किज्जन्त भणन्ति ॥ १२० ॥

ये शङ्खाः रत्नाकरं समुद्र 'छड्डैविणु'–त्यक्त्वा आत्मानं तटे क्षिपन्ति, तदा तेषां शंखानां फुत्कुर्वाणा सन्तः परं केवलं 'विट्टालु' अधमजना भ्रमन्ति ॥१२०॥

४२२ दिवेहिं विढत्ताउ खाहि वढ, सचि म एक्कुवि द्रम्मु ।
कोवि द्रवक्कउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥१२१॥

हे 'वढ' हे मूर्ख ! दैवार्जितं खाद, 'मा संचित्ति' मा सञ्चय एकमपि द्रम्मम्, यतः किमपि तद्भूयं पतति, येन जन्म समाप्यते ॥१२१॥

फोडेन्ति जे हिअडउ अप्पणउ ॥ व्याख्या पूर्ववत् ॥

४२२ एकमेक्कउं जइवि जोएदि, हरि सुट्ठु सव्वायरेण ।
तोवि द्रेहि जहिं कहिवि राही, को सक्कइ सवरेवि
दड्ढ–नयणा नेहे पलुट्टा ॥ १२२ ॥[1]

---

1. सव्व गोविउ जइवि जोएइ
हरि सुट्ठु वि आयरेण देइ दिट्ठि जहिं कहिं वि राही ।
को सक्कइ सवरेवि डड्ढ–णयण णेहे पलोट्टउ ॥
स्वयंभूच्छंदे ४।२३

एकैकं अङ्गं यथा स्यादेवं हरि नारायणं यद्यपि सुष्ठु सर्वादरेण 'राही' राधा 'जोएदि' विलोकयति, तथाऽपि 'दड्ढनयणा नेहित्ति' दृढद्रष्टिरागस्नेहेन यस्मिन्नङ्गप्रदेशे कस्मिन्नङ्गप्रदेशे स्थापितां सती दृष्टि संवरीतुं कः शक्नोति समर्थो भवति ।। १२२ ।।

४२२ विहवे कस्सु थिरत्तणउ, जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखडउ पट्ठाविअइ, जो लग्गइ निच्चट्टु ।। १२३ ।।

विभवे द्रव्ये सति कस्य स्थिरत्वं भवति, यौवने कस्य 'मरट्टु' अहंकारो भवति । तथापि स एव लेखः प्रेष्यते यो 'निच्चट्टु' गाढं अत्यर्थं लगति ।। १२३ ।।

४२२ कहिं ससहरु कहिं मयरहरु, कहि बरिहिणु कहि मेहु ।
दूर-ठिआह वि सज्जणहं, होइ असड्ढलु नेहु ।।१२४।।[1]

'कहि' क्व ससहरु-शशधरश्चन्द्रः, क्व मकरधरः समुद्रः, क्व बर्हिः मयूरः क्व मेघः, दूरस्थितानामपि सज्जनानां असड्ढलु-असाधारणो निरुपम. स्नेहो भवति ।। १२४ ।।

४२२ कुंजरु अन्नहं तरुअरहं, कोड्डेण घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एक्कहिं सल्लइहिं, जइ पुच्छह परमत्थु ।।१२५।।

कुञ्जरोऽन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन हस्तं क्षिपति, मनः पुनरेकस्यां सल्लक्याम्' यदि पृच्छत परमार्थमित्यर्थः ।१२५।

१. गयणट्ठिओ वि चन्दो आसासइ कुमुय-सण्डाइ ।

वज्जालग्गे ७७

दूरट्ठिओ वि चन्दो सुणिव्वुइ कुणइ कुमुयाण ।

वज्जालग्गे ७८

कत्तो उग्गमइ रवी, कत्तो वियसन्ति पङ्कय-वयणाइं ।
सुयणाण जत्थ नेहो, न चलइ दूरट्ठियाण पि ।।

वज्जालग्गे ८०

४२२ खेड्डयं कयमम्हेहिं, निच्छय कि पयम्पह ।
अणुरत्ताउ भत्ताउ, अम्हे मा चय सामिअ ।। १२६ ।।

अस्माभिर्निश्चयं क्रोडा कृता. किं प्रजल्पत ? (हे स्वामिन् !)अनुरक्तान् भक्तानस्मान्मा त्यज ।। १२६ ।।

४२२ सरिहिं सरेहि न सरवरेहिं, नवि उज्जाण-वणेहि ।
देस रवण्णा होन्ति वढ, निवसन्तेहि सुअणेहि ।।१२७।।[1]

सरिद्भिर्नदीभिः सरोभिः सरोवरैर्महत्सरोभिर्नाप्युद्यानवनैः देशा रम्याः । हे 'वढ' मूर्ख ! निवसद्भिः स्वजनैर्देशा रम्या भवन्तीत्यर्थः ।। १२७ ।।

४२२ हिअडा पइ एहु बोल्लिअउ, महु अग्गइ सय-वार ।
फुट्टिसु पिए पवसन्ति हउ, भडय ढक्करि-सार ।।१२८।।

हे हृदय ! त्वया ममाग्रे शतवारं यथा स्यात्तथा तत्प्रोक्तम्, प्रवसता प्रवास कुर्वता प्रियेण (सता) अहं स्फुटिष्यामि, हे 'भण्डय' ! निर्लज्ज ! हे ढक्करिसार ! हे हृतबल ! ।। १२८ ।।

हेल्लि म झंखहि आलु० व्याख्या पूर्ववत् ।।

४२२ एक्क कुडुल्ली पर्चाहि रुद्धी,
तहं तह पञ्चहं वि जुअंजुअ बुद्धी ।
बहिणुए तं घरु कहि किव नन्दउ,
जेत्थु कुडुम्बउ अप्पण–छन्दउ ।। १२९ ।।

एका कुटी शरीरं पञ्चभिरिन्द्रियै रुद्धा, तेषां पञ्चानां पृथक् पृथग् बुद्धिः । हे भगिनि ! कथय तद्गृह कथं नन्दतु, यत्र कुटुम्बमात्मछन्दकमित्यर्थः (स्वच्छन्दम्) ।।१२९।।

---

१. नयर न होइ अट्टालएहिं, पायार-तुङ्ग-सिहरेहिं ।
गामो वि होइ नयर, जत्थ छइल्लो जणो वसइ ।।
वज्जालग्गे २७०

४२२ जो पुणु मणि जि खसफसिहूअउ
चिन्तइ देइ न दम्मु न रूअउ ।
रइ-वस-भमिरु करग्गुल्लालिउ
घरहि जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ ।।१३०।।

यः पुनर्मनस्येव 'खसफसिहूअउ' व्याकुलीभूतस्सन् चिन्तयति, द्रम्मं न ददाति न रूपकम् । स मूढो रतिवशेन भ्रमणशीलः सन् कराग्रोल्लालितं कुन्तं भल्लं गृहे एव गुणयति चालयतीत्यर्थः ।। १३० ।।

दिवेहि विढत्तउं खाहि वढ० । नवखी कवि विस गण्ठि० । व्याख्या पूर्ववत् ।।

४२२ चलेहि चलन्तेहि लोअणेहि, जे तइ दिट्ठा बालि ।
तहिं मयरद्धय-दडवडउ, पडइ अपूरइ कालि ।।१३१।।

हे बालिके ! त्वया चलैश्चपलैश्चलमानैर्लोचनैर्ये नरा दृष्टाः, तेषां नराणां 'मयरद्धय' मकरध्वजस्य दडवड-अवस्कंदं कटक धाटी अपूर्णे काले पततीत्यर्थः ।।१३१।।

छुडु अग्घइ ववसाउ० पूर्ववत् ।।

४२२ गयउ सु केसरि पिअहु जलु, निच्चिन्तइ हरिणाइं ।
जसु केरएं हुकारडए, मुहहु पडन्ति तृणाइं ।। १३१ ।।

स केसरी सिंहो गतः, हे हरिणाः ! यूयं निश्चिन्तास्सन्तो जलं पिबत, यस्य सम्बन्धिना हुंकारेण युष्माकं मुखेभ्यस्तृणानि पतन्तीत्यर्थः ।।१३२।।

अह भग्गा अम्हहं तणा । व्याख्या पूर्ववत् ।।

४२२ सत्थावत्थहं आलवणु, साहुवि लोउ करेइ ।
आदन्नहं मब्भीसडी, जो सज्जणु सो देइ ।।१३३।।

स्वस्थावस्थाना सुखिनां पुरुषाणां आलपन सर्वोऽपि लोक: करोति, परं आर्त्तानां नराणां 'मा भैषी:' इति य आश्वासनं ददाति स सज्जन इत्यर्थ: ।। १३३ ।।

४२२ जइ रच्चसि जाइट्ठिअए, हिअडा मुद्ध-सहाव ।
लोहे फुट्टणएण जिवं, घणा सहेसइ ताव ।।१३४।।

हे हृदय ! मुग्धस्वभाव ! यद्यद्दृष्टं तत्र तत्र यदि रक्तीभवसि, तदा प्रचुराणि दुःखानि तव भविष्यन्ति । यथा-स्फुटकेन स्फुटता द्विखण्डीभवता एवंविधेन लोहेन घनस्ताप: सह्यते ।।१३४।।

४२३ मइ जाणिउ वुड्डीसु हउं, प्रेम द्रहि हुहुरुत्ति ।
नवरि अचिन्तय संपडिय, विप्पिय नाव झडत्ति ।।१३५।।

मया ज्ञातम्-अह प्रेमद्रहे बुडिष्यामि, कथं 'हुहुरु' इति शब्दानुकरण कृत्वा, नवरं केवलं मया विप्रियनौ: (भाषायाम् वियोगबेडा[1]) अचिन्तिता झटिति सपतिता-प्राप्तेत्यर्थ: ।।१३५।।

४२३ खज्जइ नउ कसरक्केहिं, पिज्जइ नउ घुण्टेहिं ।
एम्वइ होइ सुहच्छडी, पिएं दिट्ठे नयणेहि ।।१३६।।

कसरकै: प्रियो न खाद्यते, घुण्टकैर्न तु पीयते, 'एम्वइ' इत्थंभूतेऽपि नयनै: लोचनै दृष्टेन प्रियेण सुखाशा भवतीत्यर्थ: ।।१३६।।

४२३ अज्जवि नाहु महुज्जि घरि, सिद्धत्था वन्देइ ।
ताउजि विरहु गवक्खेहिं, मक्कड-घुग्घिउ देइ ।।१३७।।

अद्यापि 'जि' एवार्थे नाथो ममैव गृहे सिद्धार्थान् सर्षपान् वन्दते, कथंचिचलितुकामोऽस्ति, तावदेव 'गवक्खेहिं'

१. नावा इत्यर्थ. ।

(गवाक्षेषु) विलोकनैः विरहो मर्कटवत् 'घुग्घिउ' चापल्यं दत्ते। एतावता गवाक्षेषु मटर्कचेष्टां ददातीत्यर्थः ॥१३७॥

४२३ सिरि जर-खण्डी लोअडि, गलि मणिअडा न वीस।
तोवि गोट्ठडा कराविआ, मुद्धए उट्ठ-बईस ॥१३८॥

शीर्षे 'जरखण्डी' जीर्णा 'लोअडी' लोमपटी कम्बलिका परिधानेऽस्ति। कण्ठे मणिकाः विंशत्यनुमिता न सन्ति, 'तोवि' तथापि मुग्धया गोष्ठकाः गोष्ठपुरुषा गोपालाः गोष्ठ गोकुल यत्र तिष्ठंति इति गोष्ठाः 'तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश' इति न्यायाद् गोष्ठस्थाः पुरुषा. उत्थानोपवेशन चेष्टानुकरण कारिता ॥१३८॥

४२४ अम्मडि पच्छायावडा, पिउ कलहिअउ विआलि।
घइं विवरीरी बुद्धडी, होइ विणासहो कालि ॥१३९॥

हे अम्ब ! पश्चात्तापो वर्त्तते, विकाले सध्यायां प्रियः कलहापित (कलहितः) कलहयुक्तों विहितः। विनाशस्य-काले विपरीता बुद्धिभवतीत्यथ. ॥१३९॥

४२५ ढोल्ला एह परिहासडो, अइभन कवणहिं देसि।
हउ झिज्जउं तउ केहिं पिअ, तुहु पुणु अन्नहि रेसि ॥१४०॥

हे नायक ! एषा परिभाषा रीतिः 'अइभन' अत्यद्भूता (कस्मिन् देशे) वर्त्तते इति शेष.। हे प्रिये ! अह तवकृते क्षयं प्राप्नोमि, त्वं पुनरन्यस्यार्थे क्षीयसे इत्यर्थः ॥१४०॥

वड्डत्तणहो तणेण। व्याख्या० पूर्ववत्।

४२६ सुमरिज्जइ त वल्लहउं, ज वोसरइ मणाउं।
जहिं पुणु सुमरणु जाउं गउ, तहो नेहहो कइं नाउ ॥१४१॥

सवल्लभः स्मर्यते, यो वल्लभो विस्मरति मनाक् स्वल्पमपि स्त्रिया। 'जाउ' यदि स्मरण अह गतः, तस्य

स्नेहस्य कि नाम न किञ्चिदित्यर्थः ॥१४१॥ ?

विणु जुज्झे न वलाहु० व्यख्या पूर्णवत् ।

४२७ जिब्भिन्दिउ नायगु वसिकरहु, जसु अधिन्नइ अन्नइ ।
मूलि विणट्ठइ तुम्बिणिहे, अवसें सुक्कइ पण्णइ ॥ १४२ ॥[1]

'नायगु' हे नायक ! जिह्वेन्द्रिय वशीकुरु, यस्य जिह्वेन्द्रियस्य अन्यानि इन्द्रियाणि अधीनानि सन्ति । अतो जिह्वेन्द्रियं वशीकुरु । यथा तुम्बिन्याः मूले विनष्टे सति अवश्य पत्राणि शुष्यति ॥१४२॥

अवस न सुअहि सुहच्छिअहिं० । व्याख्या पूर्ववत् ।

४२८ एक्कसि सील—कलकिअहं, देज्जहि पच्छित्ताइ ।
जो पुणु खण्डइ अणुदिअहु, तसु पच्छित्ते काइ ॥१४३॥

एकश एकवार शीलं कलङ्कितं येषा ते शीलकलङ्किताः, तेषां शीलकलङ्कितानां आलोचनारूपाणि प्रायश्चित्तानि दीयन्ते । यः पुनरनुदिन खण्डयति तस्य प्रायश्चित्तेन किमित्यर्थः ॥ १४३ ॥

४२९ विरहानल-जाल-करालिअउ, पहिउ पन्थि जं दिट्ठउ ।
त मेलवि सव्वहि पन्थिअहिं,सो जि किअउ अग्गिट्ठउ ॥१४४॥

विरहाग्निज्वालाकरालितः सन् पथिकः पथि मार्गे दृष्टः, तत् तस्मात् सर्वैः पथिकैर्मिलित्वा स एव पथिक 'अग्गिट्ठउ' अग्निष्टः कृतः ॥१४४॥

महुकन्तहो बे दोसडा० । एक्ककुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी० । फोडेन्ति जे हिअडउ अप्पणउ० । चूडुल्लउ चुन्नीहोइसइ० । व्याख्या पूर्णवत् ॥१४४॥

---

1 पचह णायकु वसि करहु, जेण होन्ति वसि अण्ण ।
मूल विणट्ठइ तरुवरुह, अवसइं सुक्कइ पण्ण ॥
परमात्मप्रकाशे २-१४०

४३० सामि-पसाउ सलज्जु पिउ, सीमा-सधिहि वासु ।
पेक्खिवि बाहु—बलुल्लडा, धण मेल्लइ नीसासु ।।१४५।।

स्वामिप्रसादः, सलज्जः प्रियः, सीमासन्धौ वासः, बाहु-बल प्रेक्ष्य 'धण' इति नायिका निःश्वासं मुञ्चतीत्यर्थः ।१४५।

४३१ पहिआ दिट्ठी गोरडी, दिट्ठी मग्गु निअन्त ।
असूसासेहि कञ्चुआ, तितुव्वाण करन्त ।।१४६।।

हे पथिक ! गौरी दृष्टा मयेति गम्यते, किं कुर्वन्ती दृष्टा ? मार्ग 'निअन्त' पश्यन्ती, पुनः कि कुर्वन्ती, अश्रूच्छ्वासैः कञ्चुकं तीमोद्वानं आद्र–शुष्कं कुर्वन्तीत्यर्थ. ।।१४६।।

४३२ पिउ आइउ सुअ वत्तडी, झुणि कन्नडइ पइट्ठ ।
तहो विरहहो नासन्तअहो, धूलडिआवि न दिट्ठ ।।१४७।।

प्रिय 'आइउ' आगतः इति वार्त्ता श्रुता, ध्वनिः कर्णे प्रविष्टः, तस्य विरहस्य वियोगस्य नश्यतो धूलिरपि न दृष्टेत्यर्थः ।।१४७।।

४३४ सदेसे काइं तुहारेण, जं संगहो न मिलिज्जइ ।
सुइणन्तरि पिएं पाणिएण, पिअ पिआस कि छिज्जइ ।१४८।

'तुहारेण' युष्मदीयेन सन्देशेन किमस्ति, संगस्य संयोग [कृते] न मिल्यते यदि, तदा सन्देशेन किमस्ति । हे प्रिय ! स्वप्नान्तरे पीतेन पानीयेन पिपासा तृषा कि क्षीयते, ? अपि तु न तथैव ।।१४८।।

दिक्खि अम्हारा कन्तु० । बहिणि महारा कन्तु० । व्याख्या पूर्ववत् ।।

४३६ एत्तेहे तेत्तहे वारि घरि, लच्छि विसण्ठुल धाइ ।
पिअ-पब्भट्ठव गोरडी निच्चल कहिंवि न ठाइ ।।१४९।।

'एत्तहे' अत्र 'तेत्तहे' तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मी विसंस्थुला

भवति, प्रियप्रभ्रष्टा गौरीव कुत्रापि निश्चला न तिष्ठति । एतावता यथा लक्ष्मी तथा प्रियभ्रष्टा गौरी ।.१४९।।

वड्डुप्पणु परिपाविअइ । वड्डुत्तणहो तणेण० । व्याख्या• पूर्ववत् ।।

४३८ एउ गृण्हेप्पिणु ध्रु मइ जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।
महु करिएव्वउं किंपि णवि मरिएव्वउं पर देज्जइ ।।१५०।।

केनापि सिद्धपुरुपेण विद्यासिद्धये नायिकां प्रति धनादिकं दत्त्वा भर्त्तरि प्राथिते सति नायिकाया उक्तिरियम्-एतद्गृहित्वा यदि मया प्रिय उद्धर्त्यते-त्यज्यते तर्हि मम कर्त्तव्य किं ? किमपि नास्ति, पर-केवलं मर्त्तव्यमेव दीयते ।। १५० ।।

४३८ देसुच्चाडणु सिहि-कढणु, घण-कुट्टणु ज लोइ ।
मजिट्ठए अइरत्तिए, सव्व्रु रुहेव्वउं होइ ।। १५१ ।।

देशोच्चाटनं देशपरित्यागः, शिखिक्वथनं, अग्नितापः, घनकुट्टन यल्लोके वर्त्तते सत्सर्व मञ्जिष्ठयाऽतिरक्तया सोढव्यम् । एतावताऽतिरक्तत्वं विरूपमित्यर्थः ।। १५१ ।।

४३८ सोएवा पर वारिआ, पुप्फवईहि समाणु ।
जग्गे वा पुणु को धरइ, जइ सो वेउ पमाणु ।। १५२ ।।

पुष्पवतीभिः स्त्रीभिः सार्द्ध स्वपितव्य परिवारितं निषिद्धमस्ति, जागृतव्यं पुनः कः पुमान् धरति । यदि स्वापो निषिद्धः, तर्हि सुरतादि कथ भवति, यदि स वेदः प्रमाण भवति ।। १५२ ।।

४३९ हिअडा जइ वेरिअ घणा, तो किं अब्भि चडाहु ।
अम्हाहिं बे हत्थडा, जइ पुणु मारि मराहु ।। १५३ ।।

हे हृदय ! यदि वैरिणो बहवः सन्ति, तर्हि अब्भे-अभ्रे आकाशे चटामः (आरोहाम), यदि अस्माक द्वो हस्तौ स्तः, तदा पुनर्मारयित्वा वयं म्रियामहे ॥ १५३ ॥

गय-घड भज्जिउ जन्ति० व्याख्या पूर्ववत् ॥

४३८ रक्खइ सा विसहारिणी, बे कर चुम्बिवि जीउ ।
पडिबिंबिअ-मुजालु जलु, जेहिं अडोहिउ पीउ ॥१५४॥

सा स्त्री विषहारिणो पानीयहारिणी तौ करौ हस्तौ चुम्बित्वा जीवितव्य रक्षति, यकाभ्यां प्रतिम्बिबितानि मुजानि–तृणानि यत्र तज्जल अडोहिउत्ति–अकलुषितम् पीतम् ॥ १५४ ॥

४३९ बाह विछोडवि जाहि तुहुं, हउं तेवँइ को दोसु ।
हिअय-ट्ठिउ जइ नीसरहि, जाणउं मुंज सरोसु ॥१५५॥

हे प्रिय ! बाहूं विछोटय यथा त्वं यासि, तथाऽहमपि बाहू विछोटच यामि, तदा को दोषः ? यदि मम हृदय-स्थितस्त्वं विस्मरसि, तदाहं मुञ्जो भूपतिः सरोष इति जानामि ॥ १५५॥

४४० जेप्पि असेसु कसाय-बलु, देप्पिणु अभउ जयस्सु ।
लेवि महव्वय सिवु लहहिं, झाएविणु तत्तस्सु ॥१५६॥

अशेषं कषायबलं जित्वा, जगतोऽभयं दत्त्वा, महाव्रतानि लात्वा, तत्त्वं ध्यात्वा शिवं लभन्ते इत्यर्थः ॥१५६॥

४४१ देवं दुक्करु निअय-धणु, करण न तउ पडिहाइ ।
एम्वइ सुहु भुञ्जणहं मणु, पर भुंजणहिं न जाइ ॥१५७॥

निजधनं दातुं दुष्करमस्ति, तपः कर्त्तुं मनो न प्रतिभाति, एव दानं तपश्च विना सुखं भोक्तु मनः, परं भोक्तुं न यातीत्यर्थः ।। १५७ ।।

४४१ जेप्पि चएप्पिणु सयल धर, लेविणु तवु पालेवि ।
विणु सन्ते तित्थेसरेण, को सक्कइ भुवणेवि ।।१५८।।

शान्तिनाथतीर्थकरेण विना सकलां धरां जेतु त्यक्तुं च तपो लातुं पालयितु कः शक्नोतीत्यर्थः ।।१५८।।

४४२ गंप्पिणु वाणारसिहिं नर, अह उज्जेणिहिं गंप्पि ।
मुआ परावहिं परम-पउ, दिव्वन्तरइं म जम्पि ।।१५६।।

ये नरा वाराणस्यां गत्वाऽथ उज्जयिन्यां गत्वा मृताः, ते परमं पद प्राप्नुवन्ति, दिव्यान्तराणि तीर्थान्तराणि मा कथय ।। १५९ ।।

४४२ गंग गमेप्पिणु जो मुअइ, जो सिव-तित्थ गमेप्पि ।
कीलदि तिदसावास गउ, सो जम-लोउ जिणेप्पि ।।१६०।।

यो गङ्गां गत्वा मृतः, यश्च शीवतीर्थं गत्वा मृतः, स त्रिदशावासं देवलोकं गतः सन् क्रीडति, किं कृत्वा ? यमलोकं मरणं जित्वेत्यर्थः ।। १६० ।।

४४३ हत्थिमारणउ, लोउ बोल्लणउ, पडहु वज्जणउ, सुणउ भसणउ ।

हस्ती मारणशीलः, लोकः कथनशीलः, पटहो वादनशीलः, श्वा भषणशीलः ।।

४४४ रवि-अत्थमणि समाउलेण, कण्ठि विइण्णु न छिण्णु ।
चक्के खण्डु मुणालिअहे, नउ जीवग्गलु दिण्णु ।। १६१ ।।

सूर्यास्तमने समाकुलेन चक्रवाकेन कण्ठे वितीर्णं दत्तं स्थापितं सत् मृणालिकायाः कमलिन्याः खण्डं न छिन्नं न भक्षितम्, 'नउ' उत्प्रेक्ष्यते–जीवस्य निर्गच्छतोऽर्गला दत्ता ।। १६१ ।।

४४४ वलयावलि-निवडण-भएण, धण उद्धब्भुअ जाइ ।
वल्लह-विरह-महादहहो, थाह गवेसइ नाइ ।। १६२ ।।

नायिका वलयावलिनिपतनभयेन उर्ध्वभुजा याति । 'नाइ' उत्प्रेक्ष्यते–वल्लभविरहमहाह्रदस्य स्ताघ गवेपयतीत्यर्थः ।। १६२ ।।

४४४ पेक्खेविणु मुहु जिण-वरहो, दीहर-नयण सलोणु ।
नावइ गुरु-मच्छर-भरिउ, जलणि पविसइ लोणु ।। १६३ ।।

'नावइ' उत्प्रेक्ष्यते–गुरुमत्सरभृत[1] लवण ज्वलने प्रविशति, कि कृत्वा ? जिनवरस्य दीर्घनयन सलवण सलावण्यं मुख प्रेक्ष्येत्यर्थः ।।१६३।।

४४४ चम्पय-कुसुमहो मज्झि, सहि भसलु पइट्ठउ ।
सोहइ इन्दनीलु, जणि कणइ बइट्ठउ ।।१६४।।

चम्पककुसुमस्य मध्ये भ्रमरः प्रविष्टः, 'जणि' उत्प्रेक्ष्यते कनके उपविष्ट इन्द्रनीलरत्न शोभते इत्यर्थः ।।१६४।।

४४५ अब्भा लग्गा डुगरिहि, पहिउ रडन्तउ जाइ ।
जो एहा गिरि-गिलण-मणु, सो कि धणहे धणाइ ।।१६५।।

१. मत्सर. 'खार' इति भाषायाम् ।

पर्वतेपु अभ्राणि—मेघा लग्नाः, पथिको रटन् याति, उत्तरार्द्धेन रुदनकारणमाह-यो मेघो गिरिगिलनमनाः स ईदृक् किं नायिकाया घनानीच्छति ? तान् रक्षतीति भावार्थः ।। १६५ ।।

४४५ पाइ विलग्गी अंत्रडी, सिरु ल्हसिउ खन्धस्सु ।
तोवि कटारइ हत्थडउ, वलि किज्जउ कन्तस्सु ।। १६६ ।।

अत्र पादविलग्नमान्त्रं, शिर. (स्कन्धयोः) स्कन्ध प्रति ह्लसितं (स्रस्त) पतित, ततोऽपि हस्तः क्षुरिकाया, अह कान्तस्यात्मानं वलिं क्रिये इत्यर्थः ।। १६६ ।।

४४५ सिरि चडिआ खन्ति प्फलइ, पुणु डालइं मोडन्ति ।
तोवि महद्दुम सउणाह, अवराहिउ न करन्ति ।। १६७ ।।

शिरसि चटिताः फलानि खादन्ति, पुनः शाखां मोटयन्ति, तथापि महाद्रुमाः शकुनोनामपराध न कुर्वन्तीत्यर्थः ।। १६७ ।।

४४६ सीसि तुहरु खणु विणिम्मविदु खणु,
कंठि पालम्बु किदु रदिए विहिदु ।
खणु मुडमालिए जं पणएण त नमहु,
कुसुम—दाम—कोदण्डु कामहो ।। १६८ ।।

कामस्य कुसुमदामकोदण्डं प्रणयेन स्नेहेन नमत, तत्किं ? यत् धनुः रत्या कामनार्या क्षणं शीर्षे शेखरो विनिर्मापितः, यत्क्षणं कण्ठे हारः प्रालम्ब. कृतः, यत्क्षण मुण्डमालिकायां मस्तके विहित ।। १६८ ।।

शदमाणुशमंशभाल्के कुम्भशहश्च वशाहे शंचिदे ।

स्त्रिया: शतमनुष्यमांसभारकः एवविधः कुम्भसहस्रः सञ्चितः ।

४४८ हेट्ठ-ट्ठिय-सूर-निवारणाय, छत्तं अहो इव वहन्ती ।
जयइ ससेसा वराह-सास-दूरुक्खुया पुहवी ॥ १६९ ॥

अधःस्थितसूर्यातपनिवारणाय सशेषा वराहश्वासदूरोत्खाता पृथ्वी छत्र अध इव वहन्ती एवविधा जयति ॥१६९॥

गउडवहे गाथा १५

॥ इति श्री हैमव्याकरणप्राकृतवृत्तिगतदोधकार्थ समाप्तः ॥

लिखितो महोपाध्याय, य सं० १६७२ वर्षे शके १५३८
प्रथम वैशाख वदि १४ शनौ.

संक्षिप्त प्राकृतशब्दरूपमाला

(१) अकारान्तपुल्लिंग 'जिण' (जिन) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन,
प्रथमा–	जिणो. [[1]जिणे]	जिणा.
द्वितीया–	जिणं.	जिणा, जिणे.
तृतीया–	जिणेण, जिणेणं.	जिणेहि, जिणेहिँ, जिणेहिं.
चतुर्थी–	[2]जिणाय, जिणस्स.	जिणाण, जिणाणं.
पंचमी–	जिणत्तो, जिणाओ, जिणाउ, जिणाहि, जिणाहिन्तो, जिणा.	जिणत्तो, जिणाओ, जिणाउ, जिणाहि, जिणेहि, जिणाहिन्तो, जिणेहिन्तो, जिणासुन्तो, जिणेसुन्तो.
षष्ठी–	जिणस्स.	जिणाण, जिणाणं.
सप्तमी–	जिणे, जिणम्मि, [जिणंसि].	जिणेसु, जिणेसुं.
सबोधन–	हे जिण, जिणो, जिणा.	हे जिणा.

एवम्–वीर-राम, देव, सावग, इत्यादयः ॥

---

१. इद्दशे कोष्ठके दत्तानि रुपाणि आर्षरुपाणि ज्ञेयानि ।

२ प्राकृते चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठ्या प्रयोगो भवति. किन्तु तादर्थ्ये चतुर्थ्या एकवचनप्रयोगो भवति, देवाय, गुरवे इत्यादयः ।

(२) इकारान्तपुंल्लिंग 'मुणि' (मुनि) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	मुणी.	मुणउ, मुणओ, मुणो, मुणिणो.
द्वितीया–	मुणि.	मुणिणो, मुणी.
तृतीया–	मुणिणा.	मुणीहि, मुणीहिँ, मुणीहिं.
चतुर्थी -	मुणिणो, मुणिस्स.	मुणीण, मुणीण
पचमी -	मुणिणो, मुणित्तो, मुणीओ, मुणीउ मुणीहिन्तो.	मुणित्तो, मुणीओ, मुणीउ, मुणीहिन्तो, मुणीसुन्तो.
षष्ठी–	मुणिणो, मुणिस्स.	मुणीण, मुणीणं.
सप्तमी–.	मुणिम्मि. [मुसिसि].	मुणीसु, मुणीसु.
सबोधन–	हे मुणि, मुणी.	मुणउ, मुणओ, मुणी, मुणिणो.

एवम्–नेमि-कवि, सुविहि, रिसि, पाणि, इत्यादयः ।

(३) उकारान्तपुंल्लिंग 'गुरु' (गुरु) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	गुरू.	गुरवो, गुरओ, गुरउ, गुरू, गुरुणो. [गुरवे]
द्वितीया-	गुरुं.	गुरुणो, गुरू. [गुरवे]
तृतीया–	गुरुणा.	गुरूहि, गुरूहिँ, गुरूहिं.
चतुर्थी–	गुरुणो, गुरुस्स.	गुरूण, गुरूणं.
पचमी–	गुरुणो, गुरुत्तो, गुरूओ, गुरूउ, गुरूहिन्तो.	गुरुत्तो, गुरूओ, गुरूउ, गुरूहिन्तो, गुरूसुन्तो.

षष्ठी-	गुरुणो, गुरुस्स.	गुरूण, गुरूणं
सप्तमी-	गुरुम्मि. [गुरुसि]	गुरूसु, गुरूसुं.
संबोधन-	हे गुरू गुरु.	गुरवो, गुरओ, गुरउ, गुरू, गुरुणो [गुरवे]

एवम्-साहु, बंधु, भिक्खु, पहु, इंदु, इत्यादयः।

(४ 'ऋ'-कारान्तपुंल्लिंग 'कत्तार—कत्तु'[1] (कर्तृ) शब्दः।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	कत्ता, कत्तारो,	कत्तारा, कत्तवो, कत्तओ, कत्तउ, कत्तू, कत्तुणो.
द्वितीया—	कत्तारं.	कत्तारे, कत्तारा. कत्तुणो, कत्तू.
तृतीया—	कत्तारेण, कत्तारेणं, कत्तुणा.	कत्तारेहि, कत्तारेहिँ, कत्तारेहिं कत्तूहि, कत्तूहिँ, कत्तूहिं.
चतुर्थी—	कत्तारस्स, कत्तुणो, कत्तुस्स.	कत्ताराण, कत्ताराणं, कत्तूण, कत्तूणं
पंचमी—	कत्तारत्तो, कत्ताराओ, कत्तारत्तो, कत्ताराओ, कत्ताराउ, कत्ताराहि, कत्ताराउ, कत्ताराहिन्तो, कत्तारा.	कत्ताराहि, कत्तारेहि, कत्ताराहिन्तो, कात्तारेहिन्तो, कत्तारासुन्तो, कत्तारेसुन्तो.

---

१. विशेषणवाचिन ऋकारान्तस्य ऋकारस्य आर् भवति, सम्बन्धवाचिनश्च ऋकारस्य अर् भवति, प्रथमाया द्वितीयाया एकवचनं विहाय सर्वत्र ऋकारस्य उकारोऽपि भवति।

	कत्तुणो,	
	कत्तुत्तो, कत्तूओ,	कत्तुत्तो, कत्तूओ,
	कत्तूउ, कत्तूहिन्तो.	कत्तूउ, कत्तूहिन्तो, कत्तूसुन्तो.
षष्ठी—	कत्तारस्स.	कत्ताराण, कत्ताराणं.
	कत्तुणो, कत्तुस्स.	कत्तूण, कत्तूणं.
सप्तमी—	कत्तारे, कत्तारम्मि,	कत्तारेसु, कत्तारेसुं,
	[कत्तारंसि],	कत्तूसु, कत्तसुं.
	कत्तुम्मि [कत्तुँसि].	
सम्बोधन—	हे कत्त, हे कत्तार,	कत्तारा, कत्तवो, कत्तओ,
	कत्तारो.	कत्तउ, कत्तू, कत्तुणो.

एवम्–दायार-दाउ (दातृ), वत्तार–वत्तु (वक्तृ), णायार–णाउ, (ज्ञातृ) इत्यादयः।

(५) 'ऋ'कारान्तपुंल्लिग'पिअर -पिउ' (पितृ) शब्दः।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	पिआ, पिअरो.	पिअरा, पिअवो, पिअओ,
		पिअउ, पिऊ, पिउणो.
द्वितीया—	पिअरं.	पिअरे, पिअरा, पिऊ, पिउणो.
तृतीया—	पिअरेण पिअरेणं.	पिअरेहि, पिअरेहिँ, पिअरेहि,
	पिउणा.	पिऊहि, पिऊहिँ, पिऊहि.
चतुर्थी—	पिअरस्स, पिउणो,	पिअराण, पिअराणं,
	पिउस्स.	पिऊण, पिऊण.
पचमी—	पिअरत्तो, पिअराओ,	पिअरत्तो, पिअराओ. पिअराउ,
	पिअराउ, पिअराहि,	पिअराहि, पिअरेहि,

	पिअराहिन्तो, पिअरा.	पिअराहिन्तो, पिअरेहिन्तो,
	पिउणो, पिउत्तो,	पिअरासुन्तो, पिअरेसुन्तो,
	पिऊओ, पिऊउ,	पिउत्तो, पिउओ, पिऊउ,
	पिऊहिन्तो.	पिऊहिन्तो, पिऊसुन्तो.
षष्ठी—	पिअरस्स, [पिउए] पिउणो, पिउस्स.	पिअराण, पिअराण, पिऊण, पिऊणं.
सप्तमी—	पिअरे, पिअरम्मि, [पिअरंसि] पिउम्मि, [पिउसि.]	पिअरेसु, पिअरेसु, पिऊसु, पिऊसुं.
सम्बोधन—	हे पिअ, पिअर, पिअर, पिअरो.	पिअरा, पिअवो, पिअओ, पिअउ, पिऊ, पिउणो.

एवम्—भायर—भाउ (भ्रातृ), जामायर—जामाउ (जामातृ), भत्तर—भत्तु (भर्तृ) इत्यादयः।

(६) अनन्तपुंल्लिंग 'अप्प—अप्पाण' ([1]आत्मन्) शब्दः।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	अप्पा, अप्पा, अप्पाणो.	अप्पा, अप्पाणा, अप्पाणो.
द्वितीया—	अप्प, अप्पाणं, अप्पिणं,	अप्पा, अप्पे, अप्पाणे, अप्पाणा, अप्पाणो.
तृतीया —	अप्पेण, अप्पेणं, अप्पणा, अप्पाणेण, अप्पाणेणं, ([2]अप्पणिआ, अप्पणइआ.)	अप्पेहि, अप्पेहिँ, अप्पेहि, अप्पाणेहि, अप्पाणेहिँ, अप्पाणेहि.

१ दृश्यताम् सूत्र ३—५६। २ इमे द्वे रूपे 'अप्प—शब्दे' एव भवतः, अन्येषु अन्नन्तेषु ईदृशे द्वे रूपे न भवतः।

चतुर्थी—	अप्पस्स, अप्पाणस्स, अप्पणो, अप्पाय, अप्पाणाय.	अप्पाण, अप्पाण, अप्पाणाण, अप्पाणाणं, अप्पिणं,
पचमी—	अप्पत्तो, अप्पाओ, अप्पाउ, अप्पाहि, अप्पाहिन्तो, अप्पा, अप्पाणो, अप्पाणत्तो, अप्पाणाओ, अप्पाणाउ, अप्पाणाहि, अप्पाणाहिन्तो, अप्पाणा.	अप्पत्तो, अप्पाओ, अप्पाउ, अप्पाहि, अप्पेहि, अप्पाहिन्तो, अप्पेहिन्तो, अप्पासुन्तो, अप्पेसुन्तो, अप्पाणत्तो, अप्पाणाओ, अप्पाणाउ, अप्पाणाहि, अप्पाणेहि, अप्पाणाहिन्तो, अप्पाणेहिन्तो अप्पाणासुन्तो, अप्पाणेसुन्तो.
षष्ठी—	अप्पस्स, अप्पाणस्स, अप्पणो.	अप्पाण, अप्पाण, अप्पाणाण, अप्पाणाण, अप्पिण.
सप्तमी—	अप्पे, अप्पम्मि, अप्पाणे, अप्पाणम्मि, [अप्पंसि, अप्पाणंसि.]	अप्पेसु, अप्पेसुं, अप्पाणेसु, अप्पाणेसुं.
सम्बोधन—	हे अप्प, अप्पो, अप्पा, अप्पाण, अप्पाणो, अप्पाणा.	अप्पा, अप्पाणो, अप्पाणा.

एवम्—बम्ह—बम्हाण (ब्रह्मन्), जुव—जुवाण (युवन्), उच्छ-उच्छाण (उक्षन्), गाव—गावाण (ग्रावन्) मुद्ध-मुद्धाण (मूर्धन्) इत्यादयः।

(७) अनन्तपुल्लिंग 'राय–रायाण' (राजन्) शब्दः ।

	एकवचन,	बहुवचन,
प्रथमा—	राया, रायो, रायाणो,	राया, रायाणा, राइणो, रायाणो,
द्वितीया—	रायं, रायाणं, राइणं,	राया, राए, रायाणा, रायाणे, रायाणो, राइणो,
तृतीया—	राएण, राएणं, रायाणेण. रायाणेणं रण्णा, राइणा, रायणा,	राएहि, राएहिँ, राएहिं, रायाणेहि, रायाणेहिँ, रायाणेहिं, राईहि, राईहिँ, राईहि
चतुर्थी—	रायाय. रायस्स, रायाणाय, रायाणस्स, रण्णो, राइणो,रायणो,	रायाण, रायाणं, रायाणाण, रायाणाणं, राईण, राईण, राइण.
पचमी—	रायत्तो, रायाओ, रायाउ, रायाहि, रायाहिन्तो, राया, रण्णो, राइणो, रायाणो. रायाणत्तो, रायाणाओ, रायाणाउ, रायाणाहि, रायाणाहिन्तो,रायाणा,	रायत्तो, रायाओ, रायाउ, रायाहि, राएहि, रायाहिन्तो, राएहिन्तो, रायासुन्तो, राएसुन्तो. रायाणत्तो, रायाणाओ, रायाणाउ, रायाणाहि, रायाणेहि, रायाणाहिन्तो, रायाणेहिन्तो, रायाणासुन्तो, रायाणेसुन्तो, राइत्तो, राईओ, राईउ, राईहिन्तो, राईसुन्तो.

षष्ठी—	रायस्स, रायाणस्स, रण्णो, राइणो, रायणो.	राआण, रायाणं, रायाणाण, रायाणाणं, राईण, राईण, राइण.
सप्तमी—	राए, रायम्मि, रायाणे, रायाणम्मि, राइम्मि, [रायंसि, रायाणसि]	राएसु, राएसु, रायाणेसु, रायाणेसु, राईसु, राईसुं.
सम्बोधन—	हे राय, रायो, राया, रायाणा, रायाणो. रायाणा. [रायं]	राया, रायाणा, राइणो रायाणो.

॥ इति पुल्लिङ्गरूपाणि ॥

(१) आकारान्तस्त्रीलिङ्ग 'दया' (दया) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन-
प्रथमा —	दआ	दयाउ, दयाओ, दया.
द्वितीया—	दय.	दयाउ, दयाओ, दया.
तृतीया—	दयाअ, दयाइ, दयाए.	दयाहि, दयाहिँ, दयाहिं.
चतुर्थी—	दयाअ, दयाइ, दयाए.	दयाण, दयाणं.
पञ्चमी—	दयाअ, दयाइ, दयाए, दयत्तो, दयाओ, दयाउ, दयाहिन्तो.	दयत्तो, दयाओ, दयाउ, दयाहिन्तो, दयासुन्तो.
षष्ठी—	दयाअ, दयाइ, दयाए.	दयाण, दयाणं.
सप्तमी—	दयाअ, दयाइ, दयाए.	दयासु, दयासुं.

सम्वोधन—	हे दये, दया.	दयाउ, दयाओ, दया.

एवम्-रमा (रमा), कन्ना (कन्या), कहा (कथा), आणा (आज्ञा), पण्णा (प्रज्ञा), इत्यादयः ।

(२) इकारान्तस्त्रीलिङ्ग 'बुद्धि' (बुद्धि) शब्दः ।

	एकवचन.	वहुवचन.
प्रथमा—	बुद्धी.	बुद्धीउ, बुद्धीओ, बुद्धी.
द्वितीया—	बुद्धि.	बुद्धीउ, बुद्धीओ, बुद्धी.
तृतीया—	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धीइ, बुद्धीए.	बुद्धीहि, बुद्धीहिँ, बुद्धीहिं.
चतुर्थी—	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धीइ, बुद्धीए.	बुद्धीण, बुद्धीणं.
पंचमी—	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धीइ, बुद्धीए, बुद्धित्तो, बुद्धीओ. बुद्धीउ, बुद्धीहिन्तो.	बुद्धित्तो, बुद्धीओ, बुद्धीउ, बुद्धीहिन्तो, बुद्धीसुन्तो.
षष्ठी—	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धीइ, बुद्धीए.	बुद्धीण, बुद्धीणं.
सप्तमी—	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धीइ, बुद्धीए.	बुद्धीसु, बुद्धीसुं,
सम्वोधन—	हे बुद्धी, बुद्धि.	बुद्धीउ, बुद्धीओ, बुद्धी.

एवम्-थुइ (स्तुति), इड्ढि (ऋद्धि), धिइ (धृति), वुड्ढि (वृद्धि), वसहि (वसति) इत्यादयः ।

(३) ईकारान्तस्त्रीलिङ्ग 'नई' (नदी) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	नई, नईआ.	नईआ नईउ, नईओ, नई.
द्वितीया—	नइं.	नईआ, नईउ, नईओ, नई.
तृतीया—	नईअ नईआ, नईइ, नईए.	
चतुर्थी—	नईअ, नईआ, नईइ, नईए.	नईण, नईणं.
पचमी—	नईअ, नईआ, नईइ, नईए, नइत्तो, नईओ, नईउ, नईहिन्तो.	नइत्तो, नईओ, नईउ, नईहिन्तो, नईसुन्तो.
षष्ठी—	नईअ, नईआ, नईइ, नईए.	नईण, नईणं.
सप्तमी—	नईअ, नईआ, नईइ, नईए.	नईसु, नईसुं.
सम्बोधन—	हे नईआ, नइ.	नईआ, नईउ, नईओ, नई.

एवम्–इत्थी (स्त्री), छाही (छाया), पुढवी (पृथिवी), बहिणी–(भगिनी), सई (सती) इत्यादयः ।

(४) उकारान्तस्त्रीलिंग 'धेणु' (धेनु) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	धेणू.	धेणूउ, धेणूओ, धेणू.
द्वितीया—	धेणु	धेणूउ, धेणूओ, धेणू.
तृतीया—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए.	धेणूहि, धेणूहिँ, धेणूहिं,
चतुर्थी—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए.	धेणूण, धेणूणं.
पंचमी—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए. धेणुत्तो, धेणूओ, धेणूउ, धेणूहिन्तो.	धेणुत्तो, धेणूओ, धेणूउ, णूहिन्तो, धेणूसुन्तो.
षष्ठी—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए.	धेणूण, धेणूणं.
सप्तमी—	धेणुअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए.	धेणूसु, धेणूसुं.
सम्बोधन—	हे धेणु, धेणू.	धेणूउ, धेणूओ, धेणू.

एवम् तणु (तनु), रज्जु (रज्जु) इत्यादयः ।

(५) ऊकारान्तस्त्रीलिंग 'वहू' (वधू) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	वहू.	वहूउ, वहूओ, वहू.
द्वितीया—	वहुं.	वहूउ, वहूओ, वहू.

तृतीया—	वहूअ, वहूआ, वहूइ, वहूए,	वहूहि, वहूहिँ, वहूहिं.
चतुर्थी—	वहूअ, वहूआ, वहूइ, वहूए,	वहूण, वहूणं.
पंचमी—	वहूअ, वहूआ, वहूइ, वहूए, वहुत्तो, वहूओ, वहूउ, वहूहिन्तो	 वहुत्तो, वहूओ, वहूउ, वहूहिन्तो, वहूसुन्तो.
षष्ठी—	वहूअ, वहूआ, वहूइ, वहूए.	वहूण, वहूणं.
सप्तमी—	वहूअ, वहूआ वहूइ, वहूए.	वहूसु, वहूसुं.
सम्बोधन—	हे वहु, वहू.	वहूउ, वहूओ, वहू.

एवम्—सासू (श्वश्रू), चमू (चमू) इत्यादयः ।

(६) ऋकारान्तस्त्रीलिंग 'माआ, माअरा, माऊ' (मातृ) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	माआ, माअरा.	माआउ, माआओ, माआ. माअराउ, माअराओ, माअरा, माऊउ, माऊओ, माऊ.
द्वितीया—	माअं माअरं.	माआउ, माआओ, माआ, माअराउ, माअराओ, माअरा. माऊउ, माऊओ, माऊ.
तृतीया—	माआअ, माआइ, माआए,	माआहि, माआहिँ, माआहिं,

	माअराअ, माअराइ,	माअराहि, माअराहिँ,
	माअराए	माअराहिं,
	माऊअ, माऊआ, माऊइ,	माऊहि, माऊहिँ, माऊहिं.
	माऊए,	
चतुर्थी–	माआअ, माआइ,	माआण, माआणं,
	माआए, माअराअ,	माअराण, माअराणं,
	माअराइ, माअराए,	
	माऊअ, माउआ,	माऊण, माऊणं.
	माऊइ, माउए.	
पचमी–	माआअ, माआइ,माआए,	
	माअत्तो, माआओ,	माअत्तो, माआओ, माआउ,
	माआउ, माआहिन्तो.	माआहिन्तो, माआसुन्तो.
	माअराअ, माअराइ, माअराए,	
	माअरत्तो, माअराओ,	माअरत्तो, माअराओ,
	माअराउ, माराहिन्तो.	माअराउ, माअराहिन्तो,
		माअरासुन्तो.
	माऊअ, माऊआ,	
	माऊइ, माऊए,	
	माउत्तो, माऊओ,	माउत्तो, माऊओ, माऊउ,
	माऊउ, माऊहिन्तो.	माऊहिन्तो, माऊसुन्तो.
पष्ठी–	माआअ, माआइ, माआए,	माआण, माआण,
	माअराअ, माअराइ,	माअराण, माअराणं,
	माअराए, माऊअ,	माऊण, माऊणं.
	माऊआ, माऊइ, माऊए.	
सप्तमी–	माआअ, माआइ, माआए,	माआसु, माआसुं,
	माअराअ, माअराइ,	माअरासु, माअरासुं,

	माअराए,	
	माऊअ, माऊआ, माऊइ,	माऊसु, माउसुं.
संबोधन–	हे माआ,	माआउ, माआओ, माआ,
	हे माअरा.	माअराउ, माअराओ, माअरा,
		माऊउ, माऊओ, माऊ.

(७) ऋकारान्तस्त्रीलिंग 'ससा' (स्वसृ) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	ससा.	ससाउ, ससाओ, ससा.
द्वितीया–	ससं.	ससाउ, ससाओ, ससा.

शेषं 'दया' शब्दवत् ।

एवम्–दुहिआ (दुहितृ), णणदा (ननान्द्द), पिउसिआ–पिउच्छा (पितृष्वसृ) माउसिआ–माउच्छा (मातृष्वसृ) इत्यादयः ।

(८) [1]धकारान्तस्त्रीलिंग 'छुहा' (क्षुध्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	छुहा.	छुहाउ, छुहाओ, छुहा.
द्वितीया–	छुहं.	छुहाउ, छुहाओ, छुहा.

शेषं 'दया' शब्दवत् ।

१. विद्युत्–वर्जं व्यञ्जनान्तस्त्रीलिङ्गशब्दानाम् अन्त्यव्यञ्जनस्य 'आ' 'या' वा भवति । सरिया–आ (सरित्), आवया–आ (आपद्), सपया–आ (सपद्) छुहा (क्षुध्–क्षुधा), दिशा (दिश्), कउहा (ककुभ्), अच्छरसा–अच्छरा (अप्सरस्), गिरा (गिर्), पुरा (पुर्), धुरा (धुर्) इत्यादि, अत्र रूपाणि आकारान्तस्त्रीलिङ्गवद् ज्ञेयानि, विज्जु (विद्युत्) शब्दस्य रूपाणि 'धेणु' वद् बोद्धव्यानि ।

(९) तकारान्तस्त्रीलिंग 'विज्जू' (विद्युत्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	विज्जू.	विज्जूउ, विज्जूओ, विज्जू.
द्वितीया-	विज्जु.	विज्जूउ, विज्जूओ, विज्जू.

शेषं 'धेणु' शब्दवत् ।

(१०) सकारान्तस्त्रीलिंग 'अच्छरा-अच्छरसा' (अप्सरस्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	अच्छरा.	अच्छराउ, अच्छराओ, अच्छरा.
	अच्छरसा.	अच्छरसाउ, अच्छरसाओ, अच्छरसा.
द्वितीया-	अच्छरं,	अच्छराउ, अच्छराओ, अच्छरा,
	अच्छरसं.	अच्छरसाउ, अच्छरसाओ, अच्छरसा.

शेषं 'दया' शब्दवत् ।

॥ इति स्त्रीलिङ्गरूपाणि ॥

(१) अकारान्तनपुंसकलिंग 'नाण' (ज्ञान) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	नाणं.	नाणाइँ, नाणाइं, नाणाणि.
द्वितीया–	नाणं.	नाणाइँ, नाणाइं, नाणाणि.
तृतीया–	नाणेण, नाणेणं.	नाणेहि, नाणेहिँ, नाणेहिं.

शेषं 'जिण' शब्दवत् ।

सबोधन–	हे नाण.	नाणाइँ, नाणाइं, नाणाणि.

एवम्–धण (धन), वण (वन), पाव (पाप) इत्यादयः ।

(२) इकारान्तनपुंसकलिंग 'दहि' (दधि) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा– द्वितीया–	दहिं.	दहीइँ, दहीइं, दहीणि.
तृतीया–	दहिणा.	दहीहि, दहीहिँ, दहीहिं.

शेषं 'मुणि' शब्दवत् ।

सम्बोधन–	हे दहि.	दहीइँ, दहीइं, दहीणि.

एवम्–वारि (वारि), सुरहि (सुरभि) इत्यादयः ।

(३) उकारान्तनपुंसकलिंग 'महु' (मधु) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा– द्वितीया–	*महुं.	ममहूइँ, हूइं, महूणि
तृतीया–	महुणा.	महूहि, महूहिँ, महूहिं.

शेषं 'गुरु' शब्दवत् ।

सम्बोधन–	हे महु.	महूइँ, महूइं, महूणि.

एवम्–जाणु (जानु), अंसु (अश्रु) इत्यादयः ।

(४) 'कत्तार–कत्तु' (कर्तृ) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा– द्वितीया–	कत्तारं.	कत्ताराइँ, कत्ताराइं, कत्ताराणि.
तृतीया–	कत्तारेण, कत्तारेणं, कत्तुणा.	कत्तारेहि, कत्तारेहिँ, कत्तारेहिं. कत्तूहि, कत्तूहिँ, कत्तूहिं.
सम्बोधन–	कत्तार, कत्त.	कत्ताराइँ, कत्ताराइं, कत्ताराणि, कत्तूइँ, कत्तूइं कत्तूणि.

शेषं पुल्लिगवत् ।

(५) सकारान्तनपुंसकलिंग–'सेय' (श्रेयस्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.–	सेयं.	सेयाइँ, सेयाइं, सेयाणि.

शेषं–'नाण' (ज्ञान) शब्दवत् ।

---

*संस्कृत सिद्ध प्रयोगात् महु, दहि, वारि इत्यादीन्यपि रूपाणि भवन्ति ।

एवम्–वय (वयस्), सुमण (सुमनस्), सम्म (शर्मन्), चम्म (चर्मन्) इत्यादयः ।

(६) नकारान्तनपुंसकलिंग–'दाम' (दामन्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.–	दामं.	दामाइँ, दामाइं, दामाणि.

शेष–'नाण' (ज्ञान) शब्दवत् ।

(७) सकारान्तनपुंसकलिंग 'नह' (नभस्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.–	नह.	नहाइँ, नहाइं, नहाणि.

शेषं–'नाण' (ज्ञान) शब्दवत् ।

(८) सकारान्तनपुंसकलिंग 'सिर' (शिरस्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.–	सिर.	सिराइँ, सिराइँ, सिराणि.

शेषं–'नाण' (ज्ञान) शब्दवत् ।

(९) सकारान्तनपुंसकलिंग–'चक्खु' (चक्षुस्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.–	चक्खु.	चक्खूइँ, चक्खूइं, चक्खूणि.
सम्बोधन–	चक्खु.	चक्खूइँ, चक्खूइं, चक्खूणि.

शेषं–'गुरु' (गुरु) शब्दवत् ।

चक्खु (चक्षुस्) शब्दः पुल्लिगेऽपि वर्तते ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	चक्खू.	चक्खवो, चक्खओ, चक्खउ. चक्खू, चक्खुणो.
द्वितीया–	चक्खुं.	चक्खू, चक्खुणो.

शेषं–'गुरु' शब्दवत्

(१०) सकारान्तनपुंसकलिंग धणुह' (धनुस्) शब्दः ।

	एकवचन	बहुवचन.
प्र द्वि–	धणुहं.	धणुहाइ, धणुहाइँ, धणुहाणि.
तृतीया–	धणुहेण, धणुहेण.	धणुहेहि, धणुहेहिँ, धणुहेहिं.
सम्बोधन–	धणुह.	धणुहाइँ, धणुहाइं, धणुहाणि.

शेषं–जिण (जिन) शब्दवत् ।

धणु (धनुस्) शब्दः पुल्लिगे वर्तते ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	धणू.	धणवो, धणओ, धणउ, धणू, धणुणो.
द्वितीया–	धणुं.	धणू, धणुणो.
तृतीया–	धणुणा.	धणूहि, धणूहिँ, धणूहिं.

शेषं–'गुरु' शब्दवत् ।

॥ इति नपुंसकलिङ्गरूपाणि ॥

(१) अकारान्तपुल्लिंग 'सव्व' (सर्व) शब्दः ।

	एकवचन-	बहुवचन.
प्रथमा–	सव्वो [सव्वे].	सव्वे.
द्वितीया–	सव्वं.	सव्वे, सव्वा.
तृतीया–	सव्वेण, सव्वेणं.	सव्वेहि, सव्वेहिं, सव्वेहिँ.
चतुर्थी–	सव्वाय, सव्वस्स, [सव्वाए].	सव्वेसिं, सव्वाण, सव्वाणं.
पचमी–	सव्वत्तो, सव्वाओ, सव्वाउ, सव्वाहि, सव्वाहिन्तो, सव्वा.	सव्वत्तो, सव्वाओ, सव्वाउ, सव्वाहि, सव्वेहि, सव्वाहिन्तो, सव्वेहिन्तो, सव्वासुन्तो, सव्वेसुन्तो.
षष्ठी–	सव्वस्स.	सव्वेसिं, सव्वाण, सव्वाणं.
सप्तमी–	सव्वस्सि, सव्वम्मि, सव्वत्थ, सव्वहि, [सव्वसि].	सव्वेसु, सव्वेसुं.
सम्बोधन–	हे सव्व, सव्वो, सव्वा, [सव्वे]	सव्वे.

एवम्–वीस–विस्स (विश्व), अन्न (अन्य), पुव्व (पूर्व), दाहिण–दक्खिण (दक्षिण) इत्यादयः ।

★

आकारान्तस्त्रीलिंग 'सव्वा' (सर्वा) शब्दः ।

	एववचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	सव्वा.	सव्वाओ, सव्वाउ, सव्वा.
द्वितीया–	सव्वं.	,, ,, ,,

तृतीया–	सव्वाअ, सव्वाइ, सव्वाए.	सव्वाहि, सव्वाहि, सव्वाहिँ.
च. ष.–	,, ,, ,,	सव्वेसिं, सव्वाण-णं,[सव्वासि]
पचमी–	,, ,, ,, सव्वत्तो, सव्वाओ,सव्वाउ, सव्वाहिन्तो.	सव्वत्तो, सव्वाओ, सव्वाउ, सव्वाहिन्तो, सव्वासुन्तो.
सप्तमी–	सव्वाअ, सव्वाइ, सव्वाए.	सव्वासु, सव्वासु
सम्बोधन–	हे सव्वे, सव्वा.	सव्वा.

अकारान्तनपुंसकलिंग 'सव्व' (सर्व) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र द्वि –	सव्वं	सव्वाइ, सव्वाइँ, सव्वाणि.
सम्बोधन–	हे सव्व.	सव्वाइं, सव्वाइँ, सव्वाणि.

शेषं–पुल्लिंगवत् ।

(२) त–ण (तद्) शब्दस्य पुल्लिङ्गरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	स, सो, [से].	ते, णे.
द्वितीया–	तं णं.	ते, ता, णे, णा.
तृतीया–	तेण, तेणं, तिणा, णेण, णेण, णिणा.	तेहि तेहि तेहिँ, णेहि, णेहिं, णेहिँ.
च. ष –	तास, तस्स, से, णस्स.	तास, तेसि, ताण. ताणं, सिं. णेसिं, णाण, णाण.

पचमी-	तो, तम्हा तत्तो, ताओ, ताउ, ताहि, ताहिन्तो, ता, णत्तो, णाओ, णाउ, णाहि, णाहिन्तो, णा.	तत्तो ताओ, ताउ, ताहि, ताहिन्तो, तासुन्तो, तेहि, तेहिन्तो, तेसुन्तो. णत्तो, णाओ, णाउ, णाहि, णाहिन्तो, णासुन्तो, णेहि, णेहिन्तो, णेसुन्तो.
सप्तमी-	तस्सि, तम्मि, तत्थ, तहिं, [तंसि]	तेसु, तेसुं,
	णस्सि, णम्मि, णत्थ, णहिं, [णंसि].	णेसु, णेसुं.
	*ताहे, ताला, तइआ.	

ता, ती, णा, णी, (तद्) शब्दस्य स्त्रीलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	सा.	ताओ. ताउ, ता, तीआ, तीओ, तीउ, ती.
द्वितीया-	तं.	ताओ, ताउ, ता तीआ तीओ तीउ, ती.
तृतीया-	ताअ, ताइ, ताए, तीअ, तीआ, तीइ, तीए.	ताहि, ताहि, ताहिँ, तीहि, तीहि, तीहिँ,
च. प.-	तिस्सा, तीसे, तास, से, ताअ, ताइ, ताए,	तेसि, ताण, ताण, सि, तास, तासि.

* इमानि रूपाणि 'तस्मिन् समये' इत्यर्थे प्रयुज्यन्ते ।

तीअ, तीआ, तीइ,
तीए.

	एकवचन	बहुवचन
पचमी–	ताअ, ताइ, ताए, तो, तम्हा, तत्तो ताओ, ताउ, ताहिन्तो. तीअ, तीआ, तीइ, तीए, तित्तो, तीओ, तीउ. तीहिन्तो,	तत्तो, ताओ, ताउ, ताहिन्तो, तासुन्तो. तित्तो, तीओ, तीउ, तीहिन्तो, तीसुन्तो.
सम्वोधन–	ताअ, ताइ ताए. तीअ, तीआ, तीइ, तीए.	तासु, तासुं, तीसु तीसुं.

"णा णी" इत्येतयोऽपि प्रथमैकवचनादन्यत्र एवमेव ज्ञेयानि ।

त- ण (तद्) शब्दस्य नपुंसकलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र द्वि –	तं.	ताइं, ताइँ, ताणि,
	णं.	णाइं, णाइँ, णाणि.

शेषं–पुल्लिगवत् ।

(३) ज (यत्) शब्दस्य पुल्लिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	जो, [जे].	जे.
द्वितीया–	जं.	जे, जा.
तृतीया–	जेण, जेणं, जिणा	जेहि, जेहिँ, जेहिं.

च ष.–	जास, जस्स,	जेसि, जाण, जाणं.
पंचमी–	जम्हा, जत्तो, जाओ, जाउ, जाहि, जाहिन्तो, जा.	जत्तो जाओ, जाउ, जाहि, जाहिन्तो, जासुन्तो. जेहि, जेहिन्तो, जेसुन्तो
सप्तमी–	जस्सि, जम्मि, जत्थ, जहि, [जंसि]. ×जाहे, जाला, जइआ.	जेसु, जेसुं

卐

'जा–जी' (यत) शब्दस्य स्त्रीलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	जा.	जाओ, जाउ, जा, जीआ, जीओ, जीउ, जी.
द्वितीया–	जं.	जाओ, जाउ, जा, जीआ, जीओ, जीउ, जी.
तृतीया–	जाअ, जाइ, जाए, जीअ, जीआ. जीइ, जीए.	जाहि, जाहिं, जाहिँ, जीहि, जीहिं, जीहिँ.
चतुर्थी–] षष्ठी–]	जिस्सा, जीसे, जाअ, जाइ, जाए, जीअ, जीआ, जीइ, जीए.	जेसिं जाण, जाणं, जासि.
पचमी–	जाअ, जाइ, जाए, जम्हा. जत्तो, जाओ, जाउ, जाहिन्तो. जीअ, जीआ, जीइ,	जत्तो, जाओ, जाउ, जाहिन्तो, जासुन्तो

× इमानिऽरूपाणि 'यदा–यस्मिन् समये' ईदृशेऽर्थे प्रयुज्यन्ते ।

	जीए, जित्तो, जीओ,	जित्तो, जीओ, जीउ,
	जीउ, जीहिन्तो,	जीहिन्तो, जीसुन्तो.
सप्तमी–	जाअ, जाइ, जाए,	जासु, जासुं,
	जीअ, जीआ, जीइ, जीए.	जीसु, जीसुं.

'ज' (यत्) शब्दस्य नपुंसकलिङ्गरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.–	जं.	जाइं, जाइँ, जाणि.

शेषं पुल्लिगवत् ।

(४) क (किम्) शब्दस्य पुल्लिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	को, [के]	के.
द्वितीया–	कं.	के, का.
तृतीया–	केण, केणं, किणा.	केहि, केहिँ, केहिं.
च. ष–	कास, कस्स.	कास, केसि, काण. काणं.
पचमी–	किणो, कीस, कम्हा,	कत्तो, काओ, काउ, काहि,
	कत्तो, काओ, काउ,	काहिन्तो, कासुन्तो.
	काहि, काहिन्तो, का.	केहि, केहिन्तो, केसुन्तो.
सप्तमी–	कस्सि, कम्मि, कत्थ,	केसु, केसुं.
	कहि, [कंसि],	
	×काहे, काला, कइआ.	

× इमानि रूपाणि 'कदा-' इत्यर्थे प्रयुज्यन्ते ।

का, की (किम्) शब्दस्य स्त्रीलिङ्गरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	का.	काओ, काउ, का, कीआ, कीओ, कीउ, की.
द्वितीया—	कं.	काओ, काउ, का, कीआ, कीओ, कीउ, की.
तृतीया—	काअ, काइ, काए, कीअ, कीआ, कीइ, कीए,	काहि, काहिँ, काहि, कीहि, कीहिँ, कीहि.
च.— प—	किस्सा, कीसे, कास, काअ, काइ, काए. कीअ, कीआ, कोइ, कोए.	केसिं, काण, काणं, कासिं, कास.
पंचमी—	काअ, काइ, काए, कम्हा, कत्तो, काओ, काउ, काहिन्तो. कीअ, कीआ, कीइ, कीए, कित्तो, कीओ, कीउ, कीहिन्तो.	कत्तो, काओ, काउ, काहिन्तो, कासुन्तो. कित्तो, कीओ, कीउ, कीहिन्तो, कीसुन्तो.
सप्तमी—	काअ, काइ, काए, कीअ, कीआ, कीइ, कीए.	कासु, कासु. कीसु, कीसु.

卐

क (किम्) शब्दस्य नपुंसकलिङ्गरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.—	किं.	काइं, काइँ, काणि.

शेपं पुल्लिगवत् ।

卐

(५) एअ, (एतद्) शब्दस्य पुल्लिङ्गरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	एस, एसो, [एसे], इण, इणमो.	एए.
द्वितीया–	एअं.	एए, एआ.
तृतीया–	एएण, एएणं, एइणा.	एएहि, एएहिँ, एएहिं.
च ष.–	एअस्स, से.	एएसि, एआण, एआणं, सिं.
पचमी–	एत्तो, एत्ताहे, (एअत्तो), एआओ, एआउ, एआहि, एआहिन्तो, एआ	एअत्तो, एआओ, एआउ, एआहि, एआहिन्तो, एआसुन्तो, एएहि, एएहिन्तो, एएसुन्तो.
सप्तमी–	अयम्मि, ईअम्मि, एअस्सि, एअम्मि, एत्थ, [एअसि].	एएसु, एएसुं

एआ, एई (एतद्) शब्दस्य स्त्रीलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	एस, एसा, इणं, इणमो, एई, एईआ.	एआओ, एआउ, एआ, एईआ, एईओ, एईउ, एई.
द्वितीया–	एअं, एइं,	,, ,, ,, ,,
तृतीया–	एआअ, एआइ, एआए, एईअ, एईआ, एईइ, एईए.	एआहि, एआहिँ, एआहिं एईहि, एईहिं, एईहिँ.
च.–] प.–]	एआअ, एआइ, एआए, से, एइअ, एईआ, एईइ. एईए.	एआण-णं, सिं, एएसिं, एआसिं, एईण-णं

पचमी- एआअ, एआइ, एआए एअत्तो, एआओ, एआउ,
(एअत्तो), एआओ, एआउ, एआहिन्तो, एआसुन्तो.
एआहिन्तो,
एईअ, एईआ, एईइ, एईए, एइत्तो, एईओ, एईउ, एईहिन्तो,
एइत्तो, एईओ, एईसुन्तो.
एईउ, एईहिन्तो.

सप्तमी- एआअ, एआइ, एआए, एआसु एआसुं,
एईअ, एईआ, एईइ, एइए. एईसु, एईसुं.

एअ, (एतद्) शब्दस्य नपुंसकलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	एअं, एस, इणं, इणमो,	एआइं, एआइँ, एआणि.
द्वितीया-	एअं.	,, ,, ,,

शेषं-पुंल्लिगवत्, ।

(६) इम, (इदम्) शब्दस्य पुल्लिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	अयं, इमो, [इमे].	इमे.
द्वितीया-	इमं, इणं, णं.	इमे, इमा, णे, णा,
तृतीया-	इमेणं, इमेण, इमिणा, णेणं, णेण. णिणा.	इमेहि, इमेहिँ, इमेहिं, एहि, एहिँ, एहिं.
च.-] प.-]	इमस्स, से, अस्स.	इमेसि, इमाण, इमाण, सि.

पचमी–	इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमाहिन्तो, इमा.	इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमाहि, इमाहिन्तो, इमासुन्तो, इमेहि, इमेहिन्तो, इमेसुन्तो.
सप्तमी–	इमस्सि, इमम्मि, अस्सि, इह, [इमंसि].	इमेसु, इमेसुं, एसु, एसुं.

इमा, इमी (इदम्) शब्दस्य स्त्रीलिङ्गरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	इमा इमिआ, इमी, इमीआ.	इमाओ, इमाउ, इमा, इमीआ, इमीओ, इमीउ, इमी. [इमे].
द्वितीया–	इमं, इमिं. इण, ण.	,, ,, ,,
तृतीया–	इमाअ, इमाइ, इमाए, इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए, णाअ, णाइ, णाए.	इमाहि, इमाहिँ, इमाहिं, इमीहि, इमीहिँ, इमीहि, णाहि, णाहिँ, णाहि आहि, आहिँ, आहिं.
च.—] ष.—]	इमाअ, इमाइ, इमाए, इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए, से. [इमीसे].	इमाण, इमाणं. सिं, इमेसिं, इमासिं. इमीण, इमीण.
पचमी–	इमाअ, इमाइ, इमाए, इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमाहिन्तो, इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए, इमित्तो, इमीओ, इमीउ, इमीहिन्तो,	इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमाहिन्तो, इमासुन्तो, इमित्तो, इमीओ, इमीउ, इमीहिन्तो, इमीसुन्तो,

	एकवचन.	बहुवचन.
सप्तमी-	इमाअ, इमाइ, इमाए. इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए.	इमासु, इमासुं. इमीसु, इमीसुं, आसु, आसुं.

इम (इदम्) शब्दस्य नपुंसकलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्र. द्वि.-	इदं, इणमो, इणं.	इमाइ, इमाइँ, इमाणि.

शेषं-पुंल्लिगवत् ।

(७) अमु (अदस्)शब्दस्य पुंल्लिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	अह, अमू.	अमवो, अमउ, अमओ, अमुणो, अमू.
द्वितीया-	अमु.	अमुणो, अमू
तृतीया-	अमुणा.	अमूहि, अमूहिं, अमूहिँ.
च.- ष-	अमुणो, अमुस्स.	अमूण, अमूणं.
पंचमी-	अमुणो, अमत्तो, अमूओ, अमूउ, अमूहिन्तो.	अमुत्तो, अमूओ, अमूउ, अमूहिन्तो, अमूसुन्तो.
सप्तमी-	अयम्मि, इअम्मि, अमुम्मि, [अमुसि].	अमूसु, अमूसुं.

अमु (अदस्) शब्दस्य स्त्रीलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	अह, अमू.	अमूओ, अमूउ, अमू.
द्वितीया-	अमु.	" " "

तृतीया–	अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए.	अमूहि, अमूहिँ. अमूहिं.
च –] प –]	अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए.	अमूण, अमूणं.
पचमी–	अमूअ, अमूआ, अमूइ, अमूए.	
	अमुत्तो, अमूओ, अमूउ, अमूहिन्तो.	अमुत्तो, अमूओ अमूउ, अमूह्निन्तो, अमूसुन्तो.
सप्तमी–	अमूअ, अमूआ, अमूइ. अमूए.	अमूसु, अमूसुं.

अह (अदस्) शब्दस्य नपुंसकलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	अह, अमु.	अमूइँ, अमूइ, अमूणि.
द्वितीया–	अमु.	,, ,, ,,

शेषं पुल्लिगवत् ।

तुम्ह (युष्मद्), शब्दस्य त्रिषु लिंगेषु समानरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	तं, तु, तुव, तुह, तुम.	भे, तुब्भे, तुम्हे, तुज्झे. तुज्झ, तुम्ह, तुय्हे उय्हे,
द्वितीया–	तं, तुं, तुवं, तुमं, तुह, तुमे, तुए.	वो, तुब्भे, तुम्हे, तुज्झे, उज्झे, तुय्हे, उय्हे, भे.
तृतीया–	भे, दि, दे, ते, तइ, तए, तुमं, तुमइ, तुमए. तुमे, तुमाइ.	भे, तुब्भेहि, तुम्हेहि, तुज्झेहिं, उज्झेहि, उम्हेहि, तुय्हेहि उय्हेहि.

च —] ष.—]	तइ, तु, ते, तुम्ह, तुह, तुहं, तुव, तुम, तुमे, तुमो, तुमाइ, दि, दे, इ, ए, तुब्भ, तुम्ह, तुज्झ, उब्भ, उम्ह, उज्झ, उय्ह.	तु, वो, भे, तुब्भ, तुम्ह, तुज्झ, उब्भ, उम्ह, उज्झ. तुब्भाण—ण, तुवाण—ण, तुम्हाण—ण, तुमाण—ण, तुज्झाण--णं, तुम्हाण--णं.
पचमी—	तइत्तो, तईओ-उ-हिन्तो, तुवत्तो, तुवाओ-उ-हि-हिन्तो, तुवा. तुमत्तो, तुमाओ-उ-हि-हिन्तो, तुमा. तुहत्तो, तुहाओ-उ-हि-हिन्तो, तुहा. तुब्भत्तो, तुब्भाओ-उ-हि-हिन्तो, तुब्भा. तुम्हत्तो, तुम्हाओ-उ-हि-हिन्तो, तुम्हा, तुज्झत्तो, तुज्झाओ-उ-हि-हिन्तो-तुज्झा. तुय्ह, तुब्भ, तुम्ह, तुज्झ, तहिन्तो.	तुब्भत्तो, तुब्भाओ-उ-हि-हिन्तो,—सुन्तो, तुब्भेहि-हिन्तो-सुन्तो. तुम्हत्तो, तुम्हाओ-उ-हि-हिन्तो-सुन्तो, तुम्हेहि-हिन्तो-सुन्तो. तुज्झत्तो, तुज्झाओ-उ-हि-हिन्तो-सुन्तो, तुज्झेहि-हिन्तो-सुन्तो. तुय्हत्तो, तुय्हाओ-उ-हि-हिन्तो-सुन्तो, तुय्हेहि-हिन्तो-सुन्तो, उय्हत्तो, उय्हाओ-उ-हि-हिन्तो-सुन्तो, उय्हेहि-हिन्तो-सुन्तो. उम्हत्तो, उम्हाओ-उ-हि-हिन्तो-सुन्तो, उम्हेहि-हिन्तो-सुन्तो.
सप्तमी—	तुमे, तुमए, तुमाइ, तइ, तए.	

तुम्मि,	तुसु-सु.
तुवम्मि, तुवस्सि, [तुवसि]	तुवसु-सुं, तुवेसु-सु,
तुमम्मि, तुमस्सि, [तुमंसि],	तुमसु-सु, तुमेसु-सु,
तुहम्मि, तुहस्सि, [तुहंसि],	तुहसु-सु, तुहेसु-सुं,
तुब्भम्मि, तुब्भस्सि, [तुब्भंसि],	तुब्भसु-सु, तुब्भेसु-सुं,
तुम्हम्मि, तुम्हस्सि, [तुम्हंसि],	तुम्हसु-सु, तुम्हेसु-सु,
तुज्झम्मि, तुज्झस्सि, [तुज्झसि],	तुज्झसु-सु, तुज्झेसु-सुं.
तुवे, तुमे, तुहे,	तुब्भासु-सु, तुम्हासु-सुं.
तुब्भे, तुम्हे, तुज्झे.	तुज्झासु-सुं.

अम्ह (अस्मद्), शब्दस्य 'त्रिषु' लिंगेषु समानरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	ह अहं, अहयं, म्मि, अम्हि, अम्मि.	अम्ह, अम्हे, अम्हो, मो, वयं, भे.
द्वितीया–	म, मम, मिमं, अहं, णे, णं, मि, अम्मि, अम्ह, मम्ह	अम्हे, अम्हो, अम्ह, णे.
तृतीया–	मि, मे, ममं, ममए, ममाइ, मइ, मए, मयाइ, णे, [मया].	अम्मेहिं, अम्हाहिं, अम्ह, अम्हे, णे.
च.–] प.–]	मे, मइ, मम, मह, महं, मज्झ, मज्झं, अम्ह, अम्हं.	णे, णो, मज्झ, अम्ह, अम्हं, अम्हे, अम्हो, अम्हाण-णं, ममाण-णं, महाण-णं, मज्झाण-ण.
पचमी–	मइत्तो, मईओ-उ-हिन्तो,	ममत्तो, ममाओ-उ-हि-हिन्तो-सुन्तो,

ममत्तो, ममाओ-उ-हि-हिन्तो, ममा.	ममेहि-हिन्तो-सुन्तो,
महत्तो, महाओ-उ-हि-हिन्तो, महा.	अम्हत्तो, अम्हाओ-उ-हि-हिन्तो-सुन्तो.
मज्झत्तो, मज्झाओ-उ-हि-हिन्तो, मज्झा.	अम्हेहि-हिन्तो-सुन्तो,

सप्तमी–	मि, मइ, ममाइ, मए, मे,	
	अम्हस्सि-म्मि, [अम्हंसि],	अम्हसु-सुं, अम्हेसु-सुं,
	ममस्सि-म्मि, [ममंसि]	ममसु-सु, ममेसु-सु,
	महस्सि-म्मि, [महंसि],	महसु-सु, महेसु-सु,
	मज्झस्सि-म्मि, [मज्झसि],	मज्झसु-सु, मज्झेसु-सु,
	अम्हे, ममे, महे, मज्झे, [मम्मि].	अम्हासु-सु.

१ इनन्तपुल्लिंग 'धणि' (धनिन्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	धणी,	धणओ, धणउ, धणी, धणिणो.
द्वितीया–	धणि.	धणिणो, धणी.
सम्बोधन–	हे धणि, धणी.	धणओ, धणउ, धणी, धणिणो.

शेषं–'मुणि' शब्दवत् ।

२ सान्तपुल्लिंग 'आउ–आउस' (आयुस्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	आऊ.	आअवो, आअउ, आअओ, आऊ, आउणो.
द्वितीया–	आउ.	आउणो, आऊ.
सबोधन–	हे आऊ, आउ.	आअवो, माअउ, आअओ, आऊ, आउणो.

शेष-'गुरु' शब्दवत् ।

卐

कदाचित् 'आउ' शब्दस्य रूपाणि नपुंसकलिंगेऽपि भवन्ति ।

	एवचन.	बहुवचन.
प्र.– द्वि –	आउ.	आऊइ, आऊइँ, आऊणि.
तृतीया–	आउणा	आऊहि, आऊहिँ, आऊहि.
सम्वोधन–	हे आउ.	आऊइं, आऊइँ, आऊणि.

शेषं-'महु' शब्दवत् ।

卐

'आउस' शब्दस्य पुल्लिगे रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन
प्रथमा–	आउसो.	आउसा
द्वितीया–	आउसं.	आउसा, आउसे.
सम्वोधन–	हे आउस, आउसो, आउसा.	आउसा.

शेषं-'जिण' शब्दवत् ।

卐

कदाचित् 'आउस' शब्दस्य नपुंसकेऽपि रूपाणि भवन्ति ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प.— द्वि.—	आउसं	आउसाइँ, आउसाइं, आउसाणि.
सम्बोधन—	हे आउस.	आउसाइँ, आउसाइं, आउसाणि.

शेषं-'नाण' शब्दवत् ।

३ उकारान्तपुल्लिंग 'नेहालु' (स्नेहालु) शब्द ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	नेहालू.	नेहालवो, नेहालउ, नेहालओ. नेहालुणो, नेहालू.
द्वितीया—	नेहालुं.	नेहालुणो, नेहालू.
सम्बोधन-	हे नेहालू, नेहालु.	नेहालवो, नेहालउ, नेहालओ, नेहालुणो, नेहालू.

शेषं-'गुरु' शब्दवत् ।

४ [1]पाउस (प्रावृष्) शब्दस्य रूपाणि पुल्लिंगे भवन्ति ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा—	पाउसो.	पाउसा.
द्वितीया—	पाउसं.	पाउसा, पाउसे.
सम्बोधन—	हे पाउस, पाउसो, पाउसा.	पाउसा.

शेषं-'जिण' शब्दवत् ।

१. पाउस (प्रावृष्) सरअ (शरद्) शब्दयोरन्त्यव्यञ्जस्य अकारभवनात् अकारान्त 'जिण' शब्दवद् रूपाणि भवन्ति ।

५ सरअ (शरद्) शब्दस्य रूपाणि पुल्लिंगे भवन्ति ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	सरओ	सरआ.
द्वितीया–	सरअ.	सरआ. सरए.
सबोधन–	हे सरअ, सरओ, सरआ.	सरआ.

शेषं-'जिण' शब्दवत् ।

एवं-भिसअ (भिषज्) इत्यादय. ।

६ स्त्रीलिंगे 'गिरा' (गिर्) शब्दस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	गिरा.	गिराउ, गिराओ, गिरा.
द्वितीया–	गिरं.	गिराउ, गिराओ, गिरा.
सम्बोधन–	हे गिरे, गिरा.	गिराउ, गिराओ, गिरा.

शेषं-'रमा' शब्दवत् ।

७ पुल्लिंगे गामणी (ग्रामणी) शब्दस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	गामणी.	गामणउ, गामणओ, गामणी, गामणिणो.
द्वतीया–	गामणि.	गामणिणो, गामणी.
सम्बोधन–	हे गामणि.	गामणउ, गामणओ, गामणिणो, गामणी.

शेषं-'मुणि' शब्दवत् ।

८ पुल्लिंगे खलपू (खलपू) शब्दस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	खलपू.	खलपवो, खलपउ, खलपओ, खलपू, खलपुणो.
द्वितीया–	खलपुं.	खलपू, खलपुणो.
तृतीया–	खलपुणा.	खलपूहि, खलपूहिँ, खलपूहिं.
सम्बोधन–	हे खलपू.	खलपवो, खलपउ, खलपओ. खलपू, खलपुणो

शेष–'गुरु' शब्दवत् ।

९ आकारान्तपुल्लिंग 'गोवा' (गोपा) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	गोव,	गोवा.
द्वितीया–	गोवां.	गोवा.
तृतीया–	गोवाण, गोवाणं.	गोवाहि, गोवाहिँ गोवाहिं.
चतुर्थी–	गोवस्स.	गोवाण, गोवाण.
पचमी–	गोवत्तो, गोवाओ, गोवाउ, गोवाहिन्तो.	गोवत्तो, गोवाओ, गोवाउ, गोवाहिन्तो, गोवासुन्तो.
षष्ठी–	गोवस्स.	गोवाण, गोवाणं.
सप्तमी–	गोवम्मि.	गोवासु. गोवासुं.
सम्बोधन–	हे गोवा.	गोवा.

१० पुल्लिंगे 'भगवंत' (भगवत्) शब्दस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	भगवंतो.	भगवंता.

द्वितीया-	भगवतं.	भगवता, भगवते.
तृतीया-	भगवंतेण, भगवंतेणं. [भगवता]	भगवतेहि, भगवंतेहिँ, भगवतेहिं.
सम्बोधन-	हे भगवत, भगवंतो, भगवंता	भगवंता.

शेष-'जिण' शब्दवत् ।

११ सकारान्तपुल्लिंग 'जस' (यशस्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	जसो.	जसा.
द्वितीया-	जसं.	जसा, जसे.
तृतीया-	जसेण, जसेणं, [जससा].	जसेहि, जसेहिँ, जसेहिं.
सम्बोधन-	हे जस, जसो, जसा.	जसा.

शेष-'जिण' शब्दवत् ।

एवं-तम (तमस्), मण (मनस्), वय (वचस्) इत्यादयः ।

१२ शकारान्तस्त्रीलिंग 'दिसा' (दिश्) शब्दः ।

	एकवचन.	बहुवचन
प्रथमा-	दिसा.	दिसाओ, दिसाउ, दिसा.
द्वितीया-	दिसं.	दिसाओ, दिसाउ, दिसा.
तृतीया-	दिसाअ, दिसाइ, दिसाए.	दिसाहि, दिसाहिँ, दिसाहिं.

शेषं-'दया' शब्दवत् ।

इति विशेषरूपाणि.

१ एग (एक) शब्दस्य पुल्लिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	एगो, [एगे.]	एगे.
द्वितीया-	एगं.	एगे, एगा.
तृतीया-	एगेण, एगेणं.	एगेहि, एगेहिँ, एगेहिं.
चतुर्थी-	एगस्स.	एगण्ह, एगण्हं, एगेसिं.
पचमी-	एगत्तो, एगाओ, एगाउ, एगाहि, एगाहिन्तो, एगा.	एगत्तो, एगाओ, एगाउ, एगाहि, एगेहि, एगाहिन्तो, एगेहिन्तो, एगासुन्तो, एगेसुन्तो.
षष्ठी-	एगस्स.	एगण्ह, एगण्हं, एगेसिं.
सप्तमी-	एगहि, एगस्सि, एगम्मि, एगत्थ. [एगसि]	एगेसु, एगेसुं.

एगा (एका) शब्दस्य स्त्रीलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	एगा.	एगाओ, एगाउ, एगा.
द्वितीया-	एगं.	एगाओ, एगाउ, एगा.
तृतीया-	एगाअ, एगाइ, एगाए.	एगाहि, एगाहिँ, एगाहिं.
चतुर्थी-	एगाअ, एगाइ, एगाए.	एगेसिं, [एगासि], एगण्ह, एगण्हं.

	एकवचन	बहुवचन
पञ्चमी–	एगाअ, एगाइ, एगाए, एगत्तो, एगाओ, एगाउ, एगाहिन्तो.	एगत्तो, एगाओ, एगाउ, एगाहिन्तो, एगासुन्तो.
षष्ठी–	एगाअ, एगाइ, एगाए.	एगासि, [एगासि], एगण्ह, एगण्हं.
सप्तमी–	एगाअ, एगाइ, एगाए.	एगासु, एगासुं.

एग (एक) शब्दस्य नपुंसकलिंगरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा–	एगं.	एगाइं, एगाइँ, एगाणि.
द्वितीया–	एगं.	एगाइं, एगाइँ, एगाणि.

शेषं–पुल्लिगवत् ।

(२) दो, वे (द्वि) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

	बहुवचन.
प्र. द्वि.	दुवे, दोण्णि, दुण्णि, वेण्णि, विण्णि, दो, वे.
तृतीया–	दोहि, दोहिँ, दोहिं, वेहि, वेहिँ, वेहिं.
च. ष.	दोण्ह, दोण्हं, दुण्ह, दुण्हं, वेण्ह, वेण्हं, विण्ह, विण्हं,
पंचमी–	दुत्तो, दोओ, दोउ, दोहिन्तो, दोसुन्तो, वित्तो, वेओ, वेउ, वेहिन्तो, वेसुन्तो.

सप्तमी– दोसु, दोसुं, वेसु, वेसुं.

(३) ति, (त्रि) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

वहुवचन.

प्र. द्वि – तिण्णि, [तओ].

तृतीया– तीहि, तीहिँ, तीहिं.

च. ष.– तिण्ह, तिण्हं.

पँचमी– तित्तो, तीओ, तीउ, तीहिन्तो, तीसुन्तो.

सप्तमी– तीसु, तीसुं.

(४) चउ (चतुर्) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

बहुवचन.

प्र. द्वि.–]चत्तारो, चउरो, चत्तारि,

तृतीया– चऊहि, चऊहिँ, चऊहिं,
चउहि, चउहिँ, चउहिं,

च. ष.– चउण्ह, चउण्हं.

पचमी– चउत्तो, चऊओ, चऊउ, चऊहिन्तो, चऊसुन्तो,
चउओ, चउउ, चउहिन्तो, चउसुन्तो.

सप्तमी– चऊसु, चऊसुं, चउसु, चउसुं.

(५) पंच (पञ्चन्) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

वहुवचन.

प्रथमा–]
द्वितीया–] पंच.

तृतीया - पंचहि, पंचहिँ, पंचहिं.

च प –] पंचण्ह, पंचण्हं.

पचमी- पंचत्तो, पंचाओ, पंचाउ,
पंचाहिन्तो, पंचासुन्तो.

सप्तमी– पंचसु, पंचसुं.

(६) छ (षष्) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

वहुवचन.

प्र द्वि –] छ.

तृतीया– छहि. छहिँ, छहिं.

च- प.–] छण्ह, छण्हं.

पंचमी– छत्तो, छाओ, छाउ, छाहिन्तो. छासुन्तो.

सप्तमी– छसु. छसुं.

(७) सत्त, (सप्तन्) शब्दस्य त्रिलिगे समानरूपाणि ।

वहुचवन.

प्रथमा–]
द्वितीया–] सत्त.

तृतीया– सत्तहि, सत्तहिँ, सत्तहि.

च –
ष.–] सत्तण्ह, सत्तण्ह.

पचमी– सत्तत्तो, सत्ताओ, सत्ताउ, सत्ताहिन्तो, सत्तासुन्तो.

सप्तमी– सत्तसु, सत्तसु.

अट्ठ (अष्टन्) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

बहुवचन.

प्रथमा–
द्वितीया–] अट्ठ

तृतीया– अट्ठहि, अट्ठहिँ अट्ठहि.

च. ष.– अट्ठण्ह, अट्ठण्ह.

पचमी– अट्ठत्तो, अट्ठाओ, अट्ठाउ, अट्ठाहिन्तो, अट्ठासुन्तो.

सप्तमी– अट्ठसु, अट्ठसु.

एव अड (अष्टन्) शब्दः ।

(९) नव (नवन्) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

बहुवचन

प द्वि.– नव.

तृतीया– नवहि. नवहिँ. नवहि.

च ष.– नवण्ह, नवण्ह.

पचमी– नवत्तो, नवाओ, नवाउ, नवाहिन्तो, नवासुन्तो.

सप्तमी– नवसु, नवसु.

卐

(१०) दह, दस (दशन्) शब्दस्य त्रिलिंगे समानरूपाणि ।

वहुवचन.

प्र –] दह.
द्वि –] दस.

तृतीया– दहहि, दहहिँ, दहहिं,
दसहि, दसहिँ, दसहिं.

च. प — दसण्ह, दसण्हं.

पचमी– दहत्तो, दहाओ, दह उ, दहाहिन्तो, दहासुन्तो,
दसत्तो दसाओ, दसाउ, दसाहिन्तो, दसासुन्तो.

सप्तमी– दहसु, दहसु
दससु दससु.

एव–एगारह–वारह–तेरह–चउद्दह–चउद्दस–पन्नरह–सोलस–
सत्तरह–अट्ठारह–इत्यादय: ।

卐

(११) स्त्रलिंगे वीसा (विंशति) शब्दस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	वहुवचन.
प्रथमा–	वीसा.	वीसाओ, वीसाउ, वीसा
द्वितीया–	वीसं.	वीसाओ, वीसाउ, वीसा,
तृतीया–	वीसाअ, वीसाइ, वीसाए.	वीसाहि, वीसाहिँ, वीसाहिं.

शेष–'दया' शब्दवत् ।

एवं–एगूणवीसा–एगवीसा–एगूणतीसा–तीसा–एगतीसा–एगूण-
चत्तालीसा–चत्तालीसा पण्णासा–अट्ठावण्णा–इत्यादय: ।

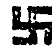
卐

(१२) स्त्रीलिंगे सट्ठि (षष्टि) शब्दस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	सट्ठी.	सट्ठीउ, सट्ठीओ सट्ठी.
द्वितीया-	सट्ठिं.	सट्ठीउ, सट्ठीओ, सट्ठी.
तृतीया-	सट्ठीअ, सट्ठीआ, सट्ठीइ, सट्ठीए.	सट्ठीहि सट्ठीहिँ, सट्ठीहिं.

शेषं- बुद्धि' शब्दवत् ।

एवं-एगूणसट्ठि-एगसट्ठि-एगूणसत्तरि-सत्तरि-एगसत्तरि-एगूणासीइ-एगासीइ-एगूणनवइ-नवइ-एगणवइ-नवणवइ इत्यादयः ।

(१३) नपुंसकलिंगे सय (शत) शब्दस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथमा-	सय.	सयाइँ, सयाइ, सयाणि.
द्वितीया-	सयं.	सयाइँ, सयाइ, सयाणि.
तृतीया-	सएण, सएणं.	सएहि, सएहिँ, सएहिं.

शेषं-'नाण' शब्दवत् ।

अपभ्रंश रूपाणि

देव

	एकवचन	बहुवचन
प्रथमा-	देव, देवा, देवु, देवो,	देव, देवा.
द्वितीया-	देव, देवा, देवु.	देव, देवा.

तृतीया–	देवे, देवे,देवेण,देविण,देविं.	देवहि, देवेहिं.
पचमी–	देवहे, देवहु,	देवहुं.
पष्ठी–	देव,देवसु,देवस्सु देवहो,देवह.	देव, देवह.
सप्तमी–	देवे, देवि.	देवहि
सम्बोधन–	देव, देवा, देवु, देवो.	देव, देवा, देवहो.

गिरि

प्रथमा	गिरि, गिरी.	गिरि गिरी.
द्वितीया–	,, ,,	,, ,,
तृतीया–	गिरिएं, गिरिण, गिरिं.	गिरिहिं.
पँचमी–	गिरिहे.	गिरिहु.
पष्ठी–	गिरि, गिरिहे.	गिरि, गिरिहं, गिरिहुं.
सप्तमी–	गिरिहि.	गिरिहुं.
सम्बोधन–	गिरी, गिरी.	गिरि, गिरी, गिरिहो.

एवं उकारान्त पुल्लिङ्गस्यापि ज्ञेयानि.

कमल

प्र. द्वि.–	कमल, कमला.	कमल, कमला, कमलइं, कमलाइं.

शेष पुल्लिङ्गवत्

एव वारि– महु इत्यादय:

मुग्धा. (मुद्धा)

प्रथमा–	मुद्ध, मुद्धा.	मुद्धाउ, मुद्धाओ.
द्वितीय–	,, ,,	,, ,,

तृतीया–	मुद्धए, मुद्धइ.	मुद्धहि
पचमी–	मुद्धहे मुद्धिहि	मुद्धहुं.
षष्ठी–	,, ,,	,,
सप्तमी–	मुद्धहि.	मुद्धहिं
सम्बोधन–	मुद्ध, मुद्धा.	मुद्ध, मुद्धा, मुद्धहो, मुद्धाहो.

एवं मति, तरुणी, धेनु, वधू इत्यादय: ।

युष्मद्

प्रथमा–	तुहुं.	तुम्हे, तुम्हइं.
द्वितीया–	पइं, तइं.	,, ,,
तृतीया–	,, ,,	तुम्हेहिं.
पंचमी–	तउ, तुज्झ, तुध्र, (तुहु)	तुम्हह.
षष्ठी–	,, ,, ,,	,,
सप्तमी–	पइं, तइ.	तुम्हासु.

अस्मद्

प्रथमा–	हउं.	अम्हे, अम्हइ,
द्वितीया–	मइं.	,, ,,
तृतीया–	,,	अम्हेहि.
पंचमी–	महु, मज्झु.	अम्हहं.
ष.–	,, ,,	,,
सप्तमी–	मइं.	अम्हासुं.

❀ संक्षिप्तप्राकृतधातुरूपमाला ❀

'हस्' (हस्) धातोर्वर्तमानकालस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
तइयपुरिस	हसइ,	हसन्ति, हसन्ते, हसिरे,
	हसेइ,	हसेन्ति, हसेन्ते, हसेइरे,
	हसए.	हसिन्ति, हसिन्ते, हसइरे.
वीयपुरिस.	हससि,	हसित्था, हसह,
	हसेसि,	हसेत्था, हसेह,
	हससे,	हसइत्था,
		हसेइत्था.
पढमपुरिस.	हसमि,	हसमो, हसमु, हसम,
	हसामि,	हसामो, हसामु हसाम,
		हसिमो, हसिमु हसिम,
	हसेमि,	हसेमो, हसेमु, हसेम.

सर्ववचन.] हसिज्ज, हसेज्ज,

सर्वपुरुष.] हसिज्जा, हसेज्जा.

'हस्' (हस्) धातोर्विधि-आज्ञार्थयो रूपाणि ।

	एकवचन	बहुवचन
त. पु.	हसउ, [हसए, हसे]	हसन्तु, हसिन्तु, हसेन्तु,
बी. पु.	हसहि, हसेहि, हससु, हसेसु, हसिज्जसु, हसेज्जसु. हसिज्जहि, हसेज्जहि, हसिज्जे, हसेज्जे, हस, हसे, *[हसिज्जसि, हसेज्जसि, हसिज्जासि, हसेज्जासि, हसिज्जाहि, हसेज्जाहि, हसाहि.]	हसह, हसेह. [हसिज्जाह, हसेज्जाह]
प. पु.	हसमु, हसामु, हसिमु, हसेमु.	हसमो, हसामो, हसिमो, हसेमो.

स. वचन] हसिज्ज, हसेज्ज,
स. पुरुष] हसिज्जा, हसेज्जा.

卐

'हस्' (हस्) धातोर्भूतकालस्य रूपाणि ।

स. वचन]
स. पुरुष] हसीअ.

* ईदृश [ ] चिह्नाङ्कित रूपाणि आर्षे ज्ञेयानि ।

हसिज्जसि, हसिज्जसे, हसिज्जित्था, हसिज्जह,
हसिज्जेसि, हसिज्जेइत्था, हसिज्जेह,
हसिज्जइत्था.

पु. प. हसीअमि, हसीअमो, हसअमु, हसीअम,
हसीआमि, हसीआमो, हसीआमु, हसीआम,
हसीएमि. हसीइमो, हसीइमु, हसीइम,
हसीएमो, हसीएमु, हसएम.

हसिज्जमि, हसिज्जमो, हसिज्जमु, हसिज्जम,
हसिज्जामि, हसिज्जामो, हसिज्जामु, हसिज्जाम,
हसिज्जिमो, हसिज्जिमु, हसिज्जिम,
हसिज्जेमि. हसिज्जेमो, हसिज्जेमु, हसिज्जेम.

स वचन] हसीएज्ज, हसीएज्जा,
स पुरुप] हसिज्जेज्ज, हसिज्जेज्जा.

卐

हसीअ, हसिज्ज (हस्–हस्य) अंगस्य भावे कर्मणि च विधि आज्ञार्थयो रूपाणि ।

एकवचन. वहुवचन.

त पु. हसीअउ, हसीएउ. हसीअन्तु, हसीएन्तु,
हसीइन्तु.
हसिज्जउ, हसिज्जेउ. हसिज्जन्तु, हसिज्जेन्तु
हसिज्जिन्तु,

बी पु. हसीअहि, हसिएहि हसीअह, हसीएह.
हसीअसु, हसीएसु,

हसीइज्जसु, हसीएज्जसु,
हसीइज्जहि, हसीएज्जहि,
हसीइज्जे, हसीएज्जे,
हसीअ.

हसिज्जेहि हसिज्जेहि, हसिज्जह, हसिज्जेह
हसिज्जसु, हसिज्जेसु.
हसिज्जिजज्जसु हसिज्जेज्जसु,
हसिज्जिजज्जहि,हसिज्जेज्जहि,
हसिज्जिजज्जे, हसिज्जेज्जे,
हसिज्ज.

[हसीइज्जसि, हसीएज्जसि, [हसीइज्जाह.
हसीइज्जासि, हसीएज्जासि, हसीएज्जाह.]
हसीइज्जाहि, हसीएज्जाहि,
हसीआहि.]

[हसिज्जिजज्जसि, हसिज्जेज्जसि, [हसिज्जिजज्जाह,
हसिज्जिजज्जासि, हसिज्जेज्जासि,हसिज्जेज्जाह.]
हसिज्जिजज्जाहि, हसिज्जेजाहि,
हसिज्जाहि]

प. पु. हसीअमु, हसीआमु, हसीअमो, हसीआमो,
हसीइमु, हसीएमु, हसीइमो, हसीएमो,
हसिज्जमु, हसिज्जामु, हसिज्जमो, हसिज्जामो,
हसिज्जिमु, हसिज्जेमु. हसिज्जिमो, हसिज्जेमो.

स. वचन] हसीएज्ज, हसीएज्जा, हसीएज्जइ, हसीएज्जाइ.
स पुरुप] हसिज्जेज्ज, हसिज्जेज्जा, हसिज्जेज्जइ, हसिज्जेज्जाइ.

हसीअ–हसिज्ज (हस्–हस्य) अंगस्य भावे कर्मणि च भूतकालस्य रूपाणि ।

सर्व पुरुष] हसीअईअ
स वचन.] हसिज्जईअ

[हसीइत्था, हसिज्जित्था,
हसीइसु, हसिज्जिसु.]

(हसीअ, हसित्था, हसिसु, इत्यादि रूपाणि कर्तरिवद् ज्ञेयानि.)

भविष्यत्काले कर्मणि कर्तृवद् रूपाणि भवन्ति ।

	एकवचन.		बहुवचन.		
त. पु.	हसिहिइ,	हसिहिए,	हसिहिन्ति,	हसिहिन्ते	हसिहिरे,
	हसेहिइ,	हसेहिए,	हसेहिन्ति	हसेहिन्ते.	हसेहिरे,
	हसिस्सइ,	हसिस्सए,	हसिस्सन्ति,	हसिस्सन्ते,	
	हसेस्सइ,	हसेस्सए,	हसेस्सन्ति,	हसेस्सन्ते.	
बी. पु.	हसिहिसि,	हसिहिसे,	हसिहित्था,	हसिहिह,	
	हसेहिसि,	हसेहिसे,	हसेहित्था,	हसेहिह.	
	हसिस्ससि,	हसिस्ससे,	हसिस्सह.		
	हसेस्ससि,	हसेस्ससे,	हसेस्सह,		
प. पु	हसिस्सं,	हसिस्सामि,	हसिस्सामो–मु–म,		
	हसेस्स,	हसेस्सामि,	हसेस्सामो–मु–म,		
	हसिहामि,		हसिहामो-मु--म.		
	हसेहामि,		हसेहामो–मु--म,		
	हसिहिमि,		हसिहिमो--मु--म,		

हसेहिमि,	हसेहिमो--मु--म,
	हसिहिस्सा, हसिहित्था,
	हसेहिस्सा, हसेहित्था.

स. वचन.] हसेज्ज, हसेज्जा,
स. पुरुष.] हसिज्ज, हसिज्जा.

क्रियातिपत्त्यर्थे (कर्मणि) कर्तृवद् रूपाणि भवन्ति ।

सर्ववचन.] हसेज्ज, हसेज्जा,
सर्व पुरुष.] हसिज्ज, हसिज्जा.

	एकवचन.		बहुवचन.	
पुंलिग.	हसन्तो,	हसिन्तो,	हसन्ता,	हसिन्ता,
	हसेन्तो.		हसेन्ता.	
	हसमाणो,	हसेमाणो.	हसमाणा,	हसेमाणा,
	[हसन्ते,	हसेन्ते,		
	हसिन्ते.			
	हसमाणे,	हसेमाणे.]		
स्त्रीलिंग	हसन्ती,	हसेन्ती,	हसन्तीओ;	हसेन्तीओ,
	हसिन्ती.		हसिन्तीओ.	
	हसमाणी,	हसेमाणी,	हसमाणीओ,	हसेमाणीओ.
	हसन्ता,	हसेन्ता,	हसन्ताओ,	हसेन्ताओ.
	हसिन्ता,		हसिन्ताओ.	
	हसमाणा,	हसेमाणा.	हसमाणाओ,	हसेमाणाओ.
नपुं०	हसन्तं,	हसेन्तं,	हसन्ताइं,	हसेन्ताइं,

हसिन्तं.	हसिन्ताइं.
हसमाण; हसेमाण,	हसमाणाइं, हसेमाणाइं.

इमानि रूपाणि जातिमनुसृत्य त्रिषु लिङ्गेषु प्रयुज्यन्ते ।

होईअ–होइज्ज, (भू--भूय) अंगस्य भावे कर्मणि च वर्तमानकालस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होइअइ, होईअए,	होईअन्ति, होईअन्ते होईअइरे, होईइरे,
	होईएइ,	होईएन्ति, होइएन्ते, होईएइरे, होईइन्ति, होईइन्ते,
	होइज्जइ, होइज्जए,	होइज्जन्ति, होइज्जन्ते, होइज्जइरे, होइज्जिरे,
	होइज्जेइ.	होइज्जेन्ति, होइज्जेन्ते,होइज्जेइरे, होइज्जिन्ति, होइज्जिन्ते.
बी. पु	होईअसि, होईअसे,	होईअइत्था, होईअह, होईइत्था,
	होईएसि.	होईएइत्था, होईएह.
	होइज्जसि, होइज्जसे,	होइज्जइत्था, होइज्जह, होइज्जित्था,
	होइज्जेसि.	होइज्जेइत्था, होइज्जेह.

प.पु.	होईअमि	होईअमो, होईअमु, होईअम.
	होईआमि,	होईआमो, होईआमु होईआम,
		होईइमो, होईइमु, होईइम,
	होईएमि.	होईएमो, होईएमु, होईएम.
	होइज्जमि,	होइज्जमो, होइज्जमु, होइज्जम,
	होइज्जामि,	होइज्जामो, होइज्जामु. होइज्जाम,
		होइज्जिमो, होइज्जिमु, होइज्जिम,
	होइज्जेमि.	होइज्जेमो, होइज्जेमु, होइज्जेम.

स. वचन.] होईएज्ज, होईएज्जा.
स. पुरुष.] होइज्जेज्ज, होइज्जेज्जा।

होईअ-होइज्ज, (भू-भूय) अंगस्य भावे कर्मणि च विधि--आज्ञार्थयो रूपाणि।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होईअउ, होईएउ. [होईअए],	होईअन्तु, होईएन्तु, होईइन्तु.
	होइज्जउ, होइज्जेउ. [होइज्जए].	होइज्जन्तु, होइज्जेन्तु, होइज्जिन्तु.
बी. पु.	होईअहि, होईएहि.	होईअह, होईएह.
	होईअसु. होईएसु,	
	होईइज्जसु, होएईज्जसु,	
	होईइज्जहि, होइएज्जहि,	
	होईइज्जे, होईएज्जे,	
	होईअ.	

[होईइज्जसि, होईएज्जसि, [होईइज्जाह,
होईइज्जासि, होईएज्जासि, होईएज्जाह.]
होईइज्जाहि, होईएज्जाहि,
होईआहि.]

होइज्जहि, होइज्जेहि, होइज्जह, होइज्जेह.
होइज्जसु होइज्जेसु,
होइज्जिज्जसु, होइज्जेज्जसु,
होइज्जिज्जहि, होइज्जेज्जहि,
होइज्जिज्जे, होइज्जेज्जे,
होइज्ज.

[होइज्जिज्जसि, होइज्जेज्जसि, [होइज्जिज्जाह.
होइज्जिज्जासि, होइज्जेज्जासि, होइज्जेज्जाह.]
होइज्जिज्जाहि. होइज्जेज्जाहि,
होइज्जाहि]

प. पु. होईअमु. होईआमु, होईअमो, होईआमो,
होईइमु, होईएमु. होईइमो, होईएमो.

होइज्जमु, होईज्जामु, होइज्जमो, होइज्जामो,
होइज्जिमु, होइज्जेमु. होइज्जिमो, होइज्जेमो.

स. वचन.] होईएज्ज, होईएज्जा, होईएज्जइ, होईएज्जाइ.
स. पुरुष.] होइज्जेज्ज, होइज्जेज्जा, होइज्जेज्जइ, होइज्जेज्जाइ.

*

होईअ, होइज्ज (भू--भूय) अंगस्य भावे कर्मणि च भूतकालस्य रूपाणि ।

सर्वव.] होईअसी, होईअही, होईअहीअ.
सर्वपु.] होइज्जसी, होइज्जही, होइज्जहीअ.
होसी, होही, होहीअ. (कर्तृवत्)
[होईइत्था, होईइंसु,
होइज्जित्था, होइज्जिसु.
होत्था हविसु] (कर्तृवत्)

भविष्यत्काले कर्तरिवद् रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होहिइ, होईए.	होहिन्ति, होहिन्ते, होहिरे.

(शेषं कर्तरिवद् ज्ञेयानि)

क्रियातिपत्त्यर्थे कर्तृवद् रूपाणि—

सर्वव.] होज्ज, होज्जा.
सर्वपु] हुज्ज, हुज्जा.

	एकवचन.	बहुवचन.
पु.	होन्तो, हुन्तो, होमाणो.	होन्ता हुन्ता.
स्त्री.	होन्ती, हुन्ती,	होन्तीओ, हुन्तीओ.
न.	होन्तं, हुन्तं.	होन्ताइं, हुन्ताइं.

(शेषं कर्तरिवद् ज्ञेयानि)

प्रेरके कर्तृरूपाणि ।

हास-हासे-हसाव-हसावे (हस्—हासय) अंगस्य प्रेरके वर्तमानकालरूपाणि ।

		एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	हास--	हासइ, हासए, हासेइ.	हासन्ति, हासन्ते, हासिरे, हासेन्ति, हासेन्ते, हासेइरे. हासिन्ति, हासिन्ते, हासइरे,
	हासे-	हासेइ.	हासेन्ति, हासेन्ते, हासेइरे, हासिन्ति, हासिन्ते.
	हसाव-	हसावइ, हसावए, हसावेइ.	हसावन्ति, हसावन्ते, हसाविरे, हसावेन्ति, हसावेन्ते, हसावेइरे, हसाविन्ति, हसाविन्ते, हसावइरे.
	हसावे-	हसावेइ.	हसावेन्ति, हसावेन्ते, हसावेइरे, हसाविन्ति, हसाविन्ते.
बी. पु.	हास-	हससि, हससे, हासेसि.	हासित्था, हासह, हासेइत्था, हासेह, हासइत्था, हासेत्था.
	हासे-	हासेसि.	हासेइत्था, हासेह.
	हसाव-	हसावसि, हसावसे. हसावेसि,	हसावित्था, हसावह. हसावेइत्था, हसावेह, हसावइत्था. हसावेत्था.

	हसावे–हसावेसि,	हसावेइत्था, हसावेह.
प. पु	हास– हासमि,	हासमो, हासमु, हासम,
	हासामि,	हासामो, हासामु, हासाम,
		हासिमो, हासिमु, हासिम,
	हासेमि.	हासेमो, हासेमु, हासेम,
	हासे– हासेमि,	हासेमो, हासेमु, हासेम.
	हसाव-हसावमि,	हसावमो, हसावमु, हसावम,
	हसावामि,	हसावामो, हसावामु, हसावाम,
		हसाविमो, हसाविमु, हसाविम,
	हसावेमि,	हसावेमो, हसावेमु, हसावेम.
	हसावे-हसावेमि.	हसावेमो, हसावेमु, हसावेम.

ज्ज–ज्जा प्रत्यये रूपाणि—

(सर्ववचन,-सर्वपुरुष.)

हास–	हासेज्ज,	हासेज्जा,	हासिज्जा,	हासिज्जा.
हासे–	,,	,,	,,	,,
हसावे–	हसावेज्ज	हसावेज्जा,	हसाविज्ज,	हसाविज्जा.
हसावे–	,,	,,	,,	,,

हास-हासे-हासाव हसावे (हस्—हासय) अंगस्य विधि--आज्ञार्थयो रूपाणि ।

एकवचन. वहुवचन.

त. पु. हास– हासउ. हासेउ, हासन्तु, हासेन्तु, हासिन्तु,
हासे-- हासेउ. हासेन्तु, हासिन्तु.
हसाव-हसावउ, हसावेउ. हसावन्तु, हसावेन्तु, हसाविन्तु.
हसावे-हसावेउ, हसावेन्तु, हसाविन्तु.

बी पु. हास–हासहि, हासेहि, हासह, हासेह.
हाससु, हासेसु,
हासिज्जसु, हासेज्जसु,
हासिज्जहि, हासेज्जहि,
हासिज्जे, हासेज्जे,
हास.

[हासिज्जसि, हासेज्जसि, [हासिज्जाह हासेज्जाह]
हासिज्जासि, हासेज्जासि,
हासिज्जाहि, हासेज्जाहि,
हासाहि.]

हासे–हासेहि, हासेसु, हासेह.

[हासेइज्जसि, हासेइज्जासि, [हासेज्जाह.]
हासेइज्जाहि]

हसाव-हसावहि, हसावेहि. हसावह, हसावेह.
हसावसु, हसावेसु.
हसाविज्जसु, हसावेज्जसु.
हसाविज्जहि, हसावेज्जहि.
हसाविज्जे, हसावेज्जे.
हसाव.

[हसाविज्जसि, हसावेज्जसि. [हसाविज्जाह,
हसाविज्जासि, हसावेज्जासि. हसावेज्जाह.]
हसाविज्जाहि, हसावेज्जाहि.
हसावाहि.]

हसावे-हसावेहि; हसावेसु. हसावेह.

[हसावेइज्जसि, हसावेइज्जासि,[हसावेज्जाह.]
हसावेइज्जाहि]

प. पु. हास-हासमु, हासामु, हासमो, हासामो,
हासिमु, हासेमु. हासिमो, हासेमो.

हासे-हासेमु. हासेमो.

हसाव- हसावमु, हसावामु, हसावमो, हसावामो.
हसाविमु, हसावेमु. हसाविमो, हसावेमो.

हसावे- हसावेमु, हसावेमो.

ज्ज ज्जा प्रत्यये रूपाणि

(सर्ववचन–सर्वपुरुष)

हास–	हासेज्ज,	हासेज्जा,	हासिज्ज,	हासिज्जा,
हासे–	,,	,,	,,	,,
हसाव–	हसावेज्ज,	हसावेज्जा,	हसाविज्ज,	हसाविज्जा.
हसावे–	,,	,,	,,	,,

हास-हासे-हसाव हसावे (हस्-हासय)अंगस्य भूतकालस्य रूपाणि ।

स. पुरुष] हासीअ, हासेईअ.
स. वचन] हसावीअ, हसावेईअ.

आर्ष रूपाणि ।

(सर्ववचन–सर्वपुरुष.)

हास–	हासित्था,	हासिसु.
हासे–	हासेत्था,	हासेसु.
हसाव-	हसावित्था,	हसाविसु.
हसावे-	हसावेत्था,	हसावेसु.

हास-हासे-हसाव-हसावे (हस्-हासय) अंगस्य भविष्यत्कालरूपाणि ।

	एकवचन.		बहुवचन.	
त.पु हास–	हासिहिइ,	हासिहिए.	हासिहिन्ति,	हासिहिन्ते, हासिहिरे.
	हासेहिइ,	हासेहिए.	हासेहिन्ति.	हासेहिन्ते, हासेहिरे.
	[हासिस्सइ,	हासिस्सए.	[हासिस्सन्ति,	हासिस्सन्ते.
	हासेस्सइ,	हासेस्सए.]	हासेस्सन्ति,	हासेस्सन्ते]
हासे–	हासेहिइ,	हासेहिए.	हासेहिन्ति,	हासेहिन्ते, हासेहिरे.
	[हासेस्सइ,	हासेहिए.	हासेस्सन्ति,	हासेस्सन्ते]
हसाव-	हसाविहिइ,	हसाविहिए.	हसाविहिन्ति,	हसाविहिन्ते. हसाविहिरे.
	हसावेहिइ,	हसावेहिए.	हसावेहिन्ति,	हसावेहिन्ते, हसावेहिरे.
	[हसाविस्सइ,	हसाविस्सए	[हसाविस्सन्ति,	हसाविस्सन्ते,
	हसावेस्सइ,	हसावेस्सए.]	हसावेस्सन्ति,	हसावेस्सन्ते]
हसावे–	हसावेहिइ,	हसावेहिए.	हसावेहिन्ति,	हसावेहिन्ते. हसावेहिरे.
	[हसावेस्सइ,	हसावेस्सए,	हसावेस्सन्ति,	हसावेस्सन्ते]

बी.पु. हास- हासिहिसि, हासिहिसे. हासिहित्था, हासिहिह.

हासेहिसि, हासेहिसे, हासेहित्था, हासेहिह.

[हासिस्ससि, हासिस्ससे, [हासिस्सह,

हासेस्ससि, हासेस्ससे] हासेस्सह]

हासे- हासेहिसि, हासेहिसे, हासेहित्था, हासेहिह.

[हासेस्ससि, हासेस्ससे, हासेस्सह]

हसाव–हसाविहिसि, हसाविहिसे. हसाविहित्था, हसाविहिह.

हसावेहिसि, हसावेहिसे. हसावेहित्था, हसावेहिह.

[हसाविस्ससि, हसाविस्ससे [हसाविस्सह,–

हसावेस्ससि, हसावेस्ससे.] हसावेस्सह.]

हसावे–हसावेहिसि; हसावेहिसे, हसाहित्था, हसावेहिह.

[हसावेस्ससि, हसावेस्ससे. हसावेस्सह.] -

	एकवचन.	बहुवचन.
प पु. हास-	हासिस्सं, हासेस्सं,	
	हासिस्सामि;	हासिस्सामो-मु-म.
	हासेस्सामि,	हासेस्सामो-मु-म.
	हासिहामि,	हासिहामो-मु-म.
	हासेहामि.	हासेहामो-मु-म.
	हासिहिमि,	हासिहिमो-मु-म.
	हासेहिमि,	हासेहिसो--सु--म.
		हासिहिस्सा; हासिहित्था.
		हासेहिस्सा, हासेहित्था.
हासे-	हासेस्सं, हासेस्सामि,	हासेस्सामो-मु-म.
	हासेहामि,	हासेहामो-मु-म.
	हासेहिमि,	हासेहिमो-मु-म.
		हासेहिस्सा, हासेहित्था.
हसाव-	हसाविस्सं, हसावेस्सं,	
	हसाविस्सामि,	हसाविस्सामो-मु-म.
	हसावेस्सामि,	हसावेस्सामो-मु-म.
	हसाविहामि,	हसाविहासो-मु-म.
	हसावेहामि,	हसावेहामो-मु-म.
	हसाविहिमि,	हसाविहिमो-मु-म
	हसावेहिमि,	हसावेहिमो-मु-म.
		हमाविहिस्सा,हसाविहित्था,
		हसावेहिस्सा, हसावेहित्था.

	एकवचन.	बहुवचन.
हसावे-	हसावेस्सं,	हसावेस्सामो-मु-म.
	हसावेस्सामि,	हसावेहामो-मु-म.
	हसावेहामि,	हसावेहिमो-मु-म.
	हसावेहिमि,	हसावेहिस्सा,हसावेहित्था.

सर्ववचन—सर्वपुरुषेषु

ज्ज-ज्जा प्रत्यये रूपाणि—

हास-	हासेज्ज,	हासेज्जा,	हासिज्ज,	हासिज्जा.
हासे-	"	"	"	"
हसाव-	हसावेज्ज,	हसावेज्जा.	हसाविज्ज,	हसाविज्जा.
हसावे-	"	"	"	"

हास-हासे-हसाव-हसावे (हस्-हासय)अंगस्य प्रेरके क्रियातिपत्त्यर्थरूपाणि ।

सर्ववचन—सर्वपुरुषेषु

ज्ज-ज्जा प्रत्यये रूपाणि ।

हास-	हासेज्ज-ज्जा,	हासिज्ज-ज्जा,
हासे-	"	"
हसाव-	हसावेज्ज-ज्जा,	हसाविज्ज-ज्जा.
हसावे-	"	"

पुल्लिंगे.

	एकवचन.		बहुवचन.	
हास–	हासन्तो,	हासेन्तो,	हासन्ता,	हासेन्ता,
	हासिन्तो,		हासिन्ता.	
	हासमाणो,	हासेमाणो,	हासमाणा,	हासेमाणा,
हासे–	हासेन्तो,		हासेन्ता.	
	हासेमाणो,		हासेमाणा.	
हसाव–	हसावन्तो,	हसावेन्तो,	हसावन्ता,	हसावेन्ता,
	हसाविन्तो		हसाविन्ता.	
	हसावमाणो,		हसावमाणा.	
	हसावेमाणो,		हसावेमाणा.	
हसावे–	हसावेन्तो,	हसाविन्तो	हसावेन्ता.	हसाविन्ता.
	हसावेमाणो,		हसावेमाणा.	

आर्षे एकवचनरूपाणि

हास– हासन्ते, हासेन्ते, हासिन्ते, हासमाणे, हासेमाणे.

हासे– हासेन्ते, हासिन्ते, हासेमाणे.

हसाव–हसावन्ते, हसावेन्ते, हसाविन्ते, हसावमाणे, हसावेमाणे.

हसावे-हसावेन्ते, हसाविन्ते, हसावेमाणे.

स्त्रीलिंगे.

	एकवचन.		बहुवचन.	
हास–	हासन्ती,	हासेन्ती,	हासन्तीओ,	हासेन्तीओ,
	हासिन्ती,			हासिन्तीओ.
	हासमाणी	हासेमाणी,	हासमाणीओ,	हासेमाणीओ.

हासे– हासेन्ती, हासेन्तीओ.
हासेमाणी, हासेमाणीओ.

हसाव– हसावन्ती, हसावेन्ती, हसावन्तीओ, हसावेन्तीओ
हसाविन्ती. हसाविन्तीओ,
हसावमाणी, हसावमाणीओ,
हसावेमाणी, हसावेमाणीओ,

हसावे– हसावेन्ती, हसाविन्ती. हसावेन्तीओ, हसाविन्तीओ.
हसावेमाणी, हसावेमाणीओ.

नपुंसकलिंगे.

	एकवचन.		वहुवचन.	
हास–	हासन्त,	हासेन्तं,	हासन्ताइ,	हासेन्ताइ,
	हासिन्त.		हासिन्ताइं.	
	हासमाण,	हासेमाण,	हासमाणाइ,	हासेमाणाइ,
हासे–	हासेन्तं,	हासिन्त,	हासेन्ताइ.	हासिन्ताइ,
	हासेमाण.		हासेमाणाइं.	
हसाव–	हसावन्त,	हसावेन्तं,	हसावन्ताइं,	हसावेन्ताइ,
	हसाविन्तं,		हसाविन्ताइ,	
	हसावमाण,	हसावेमाण,	हसावमाणाइ.	हसावेमाणाइं.
हसावे–	हसावेन्त,	हसाविन्त,	हसावेन्ताइ,	हसाविन्ताइं,
	हसावेमाण.		हसावेमाणाइं.	

इमानिरूपाणि जातिमनुसृत्य त्रिपु लिङ्गेषु प्रयुज्यन्ते ।

होअ-होए-होआव-होआवे (भु-भावय) अंगस्य प्रेरके वर्तमानकालस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.		
होअ-	होअइ, होअए, होएइ.	होअन्ति, होअन्ते, होइरे. होएन्ति. होएन्ते, होएइरे. होइन्ति, होइन्ते, होअइरे.
होए-	होएइ,	होएन्ति, होएन्ते, होएइरे.
होआव-	होआवइ, होआवेइ, होआवए,	होआवन्ति, होआवन्ते. होआविरे. होआवेन्ति, होआवेन्ते, होआवेइरे. होआविन्ति, होआविन्ते होआवइरे.
होआवे-	होआवेइ.	होआवेन्ति, होआवेन्ते, होआवेइरे. होआविन्ति, होआविन्ते.
बी. पु.		
होअ-	होअसि. होअसे, होएसि.	होइत्था, होअह. होएइत्था, होएह. होअइत्था,
होए-	होएसि,	होएइत्था, होएह.
होआव-	होआवसि, होआवेसि, होआवसे,	होआवित्था, होआवह. होआवेइत्था, होआवेह. होआवइत्था.
होआवे-	होआवेसि,	होआवेइत्था, होआवेह.

प. पु.

होअ–	होअमि,	होअमो होअमु, होअम.
	होआमि,	होआमो. होआमु, होआम.
		होइमो, होइमु, होइम.
	होएमि.	होएमो, होएमु, होएम.
होए–	होएमि.	होएमो, होएमु, होएम.
होआव–	होआवमि,	होआवमो, होआवमु, होआवम.
	होआवामि,	होआवामो, होअ होआवाम.
		होआविमो, होआविमु, होआविम.
	होआवेमि,	होआवेमो, होआवेमु, होआवेम.
होआवे–	होआवेमि.	होआवेमो, होआवेमु, होआवेम.

सर्ववचन–सर्वपुरुषेषु

ज्ज–ज्जा प्रत्ययेरूपाणि—

होअ–	होएज्ज,	होएज्जा,	होइज्ज,	होइज्जा,
होए–	”	”	”	”
होआव–	होआवेज्ज,	होआवेज्जा,	होआविज्ज,	होआविज्जा.
होआवे–	”	”	”	”

प्रेरके विधि–आज्ञार्थयो रूपाणि ।

एकवचन. बहुवचन.

त. पु.

होअ–	होअउ, होएउ.	होअन्तु, होएन्तु, होइन्तु.

होए- होएउ. होएन्तु, होइन्तु.
होआव- होआवउ, होआवेउ, होआवन्तु, होवावेन्तु, होआविन्तु.
होआवे- होआवेउ. होआवेन्तु, होआविन्तु.

बी. पु.
होअ- होअहि, होएहि, होअह, होएह.
होअसु, होएसु,
होइज्जसु, होएज्जसु,
होइज्जहि, होएज्जहि,
होइज्जे, होएज्जे,
होअ.
[होइज्जसि, होएज्जसि, [होइज्जाह.
होइज्जासि, होएज्जासि, होएज्जाह]
होइज्जाहि, होएज्जाहि,
होआहि.]
होए- होएहि, होएसु. होएह.
[होएइज्जसि, होएइज्जासि, [होएज्जाह]
होएइज्जाहि]
होआव- होआवहि, होआवेहि, होआवह, होआवेह,
होआवसु. होआवेसु,
होआविज्जसु, होआवेज्जसु,
होआविज्जहि, होआवेज्जहि,
होआविज्जे, होआवेज्जे,
होआव.

	[होआविज्जसि, होआवेज्जसि, होआविज्जासि, होआवेज्जासि, होआविज्जहि, होआवेज्जाहि, होआवाहि.]	[होआविज्जाह, होआवेज्जाह.]
होआवे-	होआवेहि, होआवेसु [होआवेइज्जसि, होआ!वेइज्जसि, होआवेइज्जाहि]	होआवेह. [होआवेज्जाह.]

प. पु.

होअ-	होअमु, होआमु, होइमु, होएमु.	होअमो, होआमो, होइमो, होएमो.
होए-	होएमु,	होएमो.
होआव-	होआवमु, होआवामु. होआविमु, होआवेमु.	होआवमो, होआवामो, होआविमो, होआवेमो.
होआवे-	होआवेमु.	होआवेमो.

सर्ववचन-सर्वपुरुषेषु.

होअ-	होएज्ज,	होएज्जा,	होइज्ज,	होइज्जा,
होए-	,,	,,	,,	,,
होआव-	होआवेज्ज,	होआवेज्जा,	होआविज्ज,	होआविज्जा.
होआवे-	,,	,,	,	,,

प्रेरके भूतकालस्य रूपाणि ।

सर्ववचन-सर्वपुरुषेषु

होअ- होअसी, होअही, होअहीअ

होए- होएसी, होएही, होएहीअ.
होआव- होआवसी, होआवही, होआवहीअ.
होआवे- होआवेसी, होआवेही, होआवेहीअ.

अर्धरूपाणि ।

होअ- होइत्था, होइसु.
होए- होएइत्था, होएइसु.
होआव- होआवित्था, होआविसु.
होआवे- होआवेत्था, होआवेसु.

प्रेरके भविष्यत्कालरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन,
त. पु.		
होअ-	होइहिइ, होइहिए,	होइहिन्ति-न्ते, होइहिरे.
	होएहिइ, होएहिए,	होएहिन्ति-न्ते, होएहिरे.
	[होइस्सइ, होइस्सए,	[होइस्सन्ति, होइस्सन्ते,
	होएस्सइ, होएस्सए.]	होएस्सन्ति, होएस्सन्ते.]
होए-	होएहिइ, होएहिए.	होएहिन्ति-न्ते, होएहिरे.
	[होएस्सइ. होएस्सए.]	[होएस्सन्ति, होएस्सन्ते.]
होआव-	होआविहिइ, होआविहिए,	होआविहिन्ति-न्ते, होआविहिरे.
	होआवेहिइ, होआवेहिए.	होआवेहिन्ति-न्ते, होआवेहिरे.
	[होआविस्सइ, होआविस्सए,	[होआविस्सन्ति, होआविस्सन्ते,

	होआवेस्सइ, होआवेस्सए.]	होआवेस्सन्ति, होआवेस्सन्ते.]
होआवे-	होआवेहिइ, होआवेहिए.	होआवेहिन्ति-न्ते, होआवेहिरे.
	[होआवेस्सइ, होआवेस्सए]	[होआवेस्सन्ति, होआवेस्सन्ते.]

बी. पु.

होअ-	होइहिसि, होइहिसे, होएहिसि, होएहिसे.	होइहित्था, होइहिह. होएहित्था, होएहिह.
	[होइस्ससि, होइस्ससे, होएस्ससि, होएस्ससे.]	[होइस्सह, होएस्सह.]
होए-	होएहिसि, होएहिसे, [होएस्ससि, होएस्ससे.]	होएहित्था, होएहिह. [होएस्सह.]
होआव-	होआविहिसि, होआविहिसे,	होआविहित्था, होआविहिह.
	होआवेहिसि, होआवेहिसे.	होआवेइत्था, होआवेहिह.
	[होआविस्ससि, होआविस्ससे, होआवेस्ससि, होआवेस्ससे.]	[होआविस्सह, होआवेस्सह.]
होआवे-	होआवेहिसि [होआवेस्ससि] होआवेहिसे, [होआवेस्ससे.]	होआवेहिह. [होआवेस्सह.]

प. पु.

होअ- होइस्स,
होएस्स,
होइस्सामि, होइस्सामो, होइस्सामु, होइस्साम.
होएस्सामि, होएस्सामो, होएस्सामु, होएस्साम.
होइहामि, होइहामो, होइहामु, होइहाम.
होएहामि, होएहामो, होएहामु. होएहाम.
होइहिमि, होइहिमो, होइहिमु, होइहिम.
होएहिमि, होएहिमो, होएहिमु, होएहिम.
होइहिस्सा, होइहित्था.
होएहिस्सा, होएहित्था.

होए- होएस्सं
होएस्सामि, होएस्सामो, होएस्सामु. होएस्साम.
होएहामि, होएहामो, होएहामु, होएहाम.
होएहिमि, होएहिमो, होएहिमु, होएहिम.
होएहिस्सा, होएहित्था,

होआव- होआविस्स,
होआवेस्स
होआविस्सामि, होआविस्सामो-मु-म.
होआवेस्सामि, होआवेस्सामो-मु-म.
होआविहामि, होआविहामो-मु-म.
होआवेहामि, होआवेहामो-मु-म.
होआविहिमि, होआविहिमो-मु-म.
होआवे हमि, होआवेहिमो-मु-म.
होआविहिस्सा, होआविहित्था
होआवेहिस्सा, होआवेहित्था.

स वचन] हसित्था, हसिसु.
स पुरुष]

'हस्' (हस्) धातोर्भविष्यत्कालस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	हसिहिइ, हसिहिए, हसेहिइ, हसेहिए, [हसिस्सइ, हसिस्सए, हसेस्सइ, हसेस्सए.]	हसिहिन्ति, हसिहिन्ते, हसिहिरे, हसेहिन्ति, हसेहिन्ते, हसेहिरे, [हसिस्सन्ति, हसिस्सन्ते, हसेस्सन्ति, हसेस्सन्ते.]
बी. पु.	हसिहिसि, हसिहिसे, हसेहिसि, हसेहिसे, [हसिस्ससि, हसिस्ससे, हसेस्ससि, हसेस्ससे.]	हसिहित्था, हसिहिह, हसेहित्था, हसेहिह, [हसिस्सह, हसेस्सह]
प पु.	हसिस्सं, हसिस्सामि, हसेस्सं, हसेस्सामि, हसिहामि, हसेहामि, हसिहिमि, हसेहिमि.	हसिस्सामो, हसिस्सामु, हसिस्साम, हसेस्सामो, हसेस्सामु, हसेस्साम, हसिहामो, हसिहामु, हसिहाम, हसेहामो, हसेहामु, हसेहाम, हसिहिमो, हसिहिमु, हसेहिम, हसेहिमो, हसेहिमु, हसेहिम, हसिहिस्सा, हसिहित्था, हसेहिस्सा, हसेहित्था.

स. वचन.] हसेज्ज, हसेज्जा,
स. पुरुष.] हसिज्ज, हसिज्जा.

卐

'हस्' (हस्) धातोः क्रियातिपत्त्यर्थस्य रूपाणि ।

स. वचन.] हसिज्ज, हसिज्जा,
स. पुरुष.] हसेज्ज, हसेज्जा.

	एकवचन.	बहुवचन.
पुंल्लिग.	हसन्तो,	हसन्ता,
	हसेन्तो,	हसेन्ता,
	हसिन्तो.	हसिन्ता,
	हसमाणो,	हसमाणा,
	हसेमाणो,	हसेमाणा.
	[हसन्ते, हसेन्ते,	
	हसिन्ते,	
	हसमाणे, हसेमाणे.]	
स्त्रीलिंग.	हसन्ती,	हसन्तीओ.
	हसेन्ती,	हसेन्तीओ,
	हसिन्ती,	हसिन्तीओ,
	हसमाणी,	हसमाणीओ,
	हसेमाणी,	हसेमाणीओ.
	हसन्ता,	हसेन्ताओ,
	हसेन्ता,	हसन्ताओ,
	हसिन्ता,	हसिन्ताओ,

	हसमाणा.	हसमाणाओ,
	हसेमाणा.	हसेमाणाओ.
नपु०	हसन्तं,	हसन्ताइ,
	हसेन्तं,	हसेन्ताइं,
	हसिन्तं,	हसिन्ताइं
	हसमाण,	हसमाणाइ,
	हसेमाणं.	हसेमाणाइं.

इमानि रूपाणि यथाजाति त्रिषु लिङ्गेषु उपयुज्यन्ते ।

एवम्-कह् (कथ्), गच्छ् (गम्), जाण् (ज्ञा), देक्ख् (दृश्), नम् (नम्), बीह् (भी), बोल्ल् (कथ्), रुव् (रुद्) इत्यादिव्यञ्जनान्तधातूना रूपाणि ज्ञेयानि ।

卐

'हो' (भू) धातोर्वर्तमानकालस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु	होइ.	होन्ति, होन्ते, होइरे, हुन्ति हुन्ते.
बी. पु.	होसि.	होइत्था, होह.
प. पु.	होमि,	होमो, होमु, होम.

'होअ' (भू) अंगस्य वर्तमानकालरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होअइ होअए, होएइ.	होअन्ति, होअन्ते, होइरे, होएन्ति, होएन्ते, होएइरे, होइन्ति, होइन्ते, होअइरे.
बी. पु.	होअसि, होअसे, होएसि.	होइत्था, होअह, होएत्था, होएह, होअइत्था, होएइत्था.
प. पु.	होअमि, होआमि, होएमि.	होअमो, होअमु, होअम, होआमो, होआमु, होआम, होइमो, होइमु, होइम, होएमो, होएमु, होएम.

'होज्ज-होज्जा' (भू) अंगस्य वर्तमानकालरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होज्जइ, होज्जाइ, होज्जेइ. होज्जए,	होज्जन्ति, होज्जन्ते, होज्जइरे, होज्जान्ति, होज्जान्ते, होज्जाइरे, होज्जेन्ति, होज्जेन्ते, होज्जेइरे, होज्जिन्ति, होज्जिन्ते, होज्जिरे,

* होज्ज-होज्जा-होएज्ज-होएज्जा-इत्यादि ज्ज-ज्जा-अङ्गस्य रूपाणि भूतकाले क्रियातिपत्त्यर्थे च न भवन्ति ।

	होज्ज, होज्जा	होज्ज, होज्जा.
बी पु.	होज्जसि,	होज्जित्था, होज्जह.
	होज्जासि,	होज्जेत्था,
	होज्जेसि,	होज्जइत्था, होज्जाह,
	होज्जसे	होज्जेइत्था, होज्जेह
		होज्जाइत्था,
	होज्ज, होज्जा.	होज्ज, होज्जा,
प. पु.	होज्जमि,	होज्जमो, होज्जमु, होज्जम,
	होज्जामि,	होज्जामो, होज्जामु, होज्जाम,
		होज्जिमो, होज्जिमु, होज्जिम,
	होज्जेमि	होज्जेमो, होज्जेमु, होज्जेम,
	होज्ज, होज्जा.	होज्ज, होज्जा.

'होएज्ज-होएज्जा' (भू) अंगस्य वर्तमानकालरूपाणि ।

	एकवचन	बहुवचन.
त. पु	होएज्जइ,	होएज्जन्ति, होएज्जन्ते, होएज्जइरे.
	होएज्जाइ,	होएज्जान्ति, होएज्जान्ते, होएज्जाइरे
	होएज्जेइ,	होएज्जेन्ति, होएज्जेन्ते, होएज्जेइरे,
	होएज्जए,	होएज्जिन्ति, होएज्जिन्ते, होएज्जिरे,
	होएज्ज, होएज्जा.	होएज्ज, होएज्जा
बी पु.	होएज्जसि,	होएज्जित्था, होएज्जह,
	होएज्जासि,	होएज्जेत्था, होएज्जाह,
	होएज्जेसि,	होएज्जइत्था, होएज्जेह,

	होएज्जसे,	होएज्जेइत्था,
		होएज्जाइत्था,
	होएज्ज, होएज्जा.	होएज्ज, होएज्जा.
प. पु.	होएज्जमि,	होएज्जमो, होएज्जमु, होएज्जम,
	होएज्जामि,	होएज्जामो, होएज्जामु, होएज्जाम,
	होएज्जेमि,	होएज्जिमो, होएज्जिमु, होएज्जिम,
		होएज्जेमो, होएज्जेमु, होएज्जेम,
	होएज्ज; होएज्जा.	होएज्ज, होएज्जा.

卐

'हो' (भू) धातोर्विधि--आज्ञार्थयो रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होउ.	होन्तु, हुन्तु.
बी. पु.	होहि. होसु,	होह,
	[होइज्जसि, होइज्जासि,	[होज्जाह.]
	होइज्जाहि.]	
प. पु.	होमु.	होमो.

卐

'होअ' (भू) अंगस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होअउ,	होअन्तु,
	होएउ,	होएन्तु,
	[होअए.]	होइन्तु,

बी. पु.	होअहि, होएहि,	होअह,
	होअसु, होएसु,	होएह.
	होइज्जसु, होएज्जसु,	
	होइज्जहि, होएज्जहि,	
	होइज्जे, होएज्जे,	
	होअ, होए.	
	[होइज्जसि. होएज्जसि,	[होइज्जाह,
	होइज्जासि, होएज्जासि,	होएज्जाह].
	होइज्जाहि, होएज्जाहि,	
	होआहि].	
प. पु.	होअमु,	होअमो,
	होआमु,	होआमो,
	होइमु,	होइमो.
	होएमु.	होएमो,

卐

होज्ज, होज्जा (भू) अंगस्य आज्ञार्थयो रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
?, बी.	होज्जउ	होज्जन्तु,
	होज्जाउ,	होज्जान्तु,
		होज्जेन्तु,
	होज्जेउ, [होज्जे]	होज्जिन्तु,
	[होज्जए],	
	होज्ज, होज्जा.	होज्ज, होज्जा.

बी. पु.	होज्जहि, होज्जेहि,		होज्जह, होज्जेह,
	होज्जाहि,		होज्जाह.
	होज्जसु, होज्जेसु,		
	होज्जामु,		
	होज्जिज्जसु, होज्जेज्जसु,		
	होज्जिज्जहि, होज्जेज्जहि,		
	होज्जिज्जे, होज्जेज्जे,		
	होज्ज,	होज्जा.	होज्ज, होज्जा.
	[होज्जिज्जसि, होज्जेज्जसि,		[होज्जिज्जाह,
	होज्जिज्जासि, होज्जेज्जासि,		होज्जेज्जाह].
	होज्जिज्जाहि, होज्जेज्जाहि,		
	होज्जाहि].		
प. पु.	होज्जमु,	होज्जामु,	होज्जमो, होज्जामो,
	होज्जिमु,	होज्जेमु,	होज्जिमो, होज्जेमो,
	होज्ज,	होज्जा.	होज्ज, होज्जा.

होएज्ज, होएज्जा (भू) अंगस्य विधि- आज्ञार्थयो रूपाणि ।

	एकवचन.		बहुवचन.
त. पु.	होएज्जउ,	होएज्जाउ,	होएज्जन्तु, होएज्जान्तु,
	होएज्जेउ,		होएज्जेन्तु, होएज्जिन्तु.
	[होएज्जए],		
	होएज्ज,	होएज्जा.	होएज्ज, होएज्जा.
बी. पु.	होएज्जहि,	होएज्जाहि,	होएज्जह, होएज्जाह,
	होएज्जेहि,		होएज्जेह.

होएज्जसु, होएज्जासु,
होएज्जेसु,
होएज्जिज्जसु होएज्जेज्जसु,
होएज्जिज्जहि, होएज्जेज्जहि,
होएज्जिज्जे, होएज्जेज्जे
होएज्ज, होएज्जा, होएज्ज, होएज्जा,

[होएज्जिज्जसि, होएज्जेज्जसि. [होएज्जिज्जाह,
होएज्जिज्जासि. होएज्जेज्जासि, होएज्जेज्जाह.]
होएज्जिज्जाहि, होएज्जेज्जाहि,
होएज्जाहि.]

प. पु होएज्जमु, होएज्जामु. होएज्जमो, होएज्जामो,
होएज्जिमु, होएज्जेमु, होएज्जिमो, होएज्जेमो,
होएज्ज, होएज्जा. होएज्ज, होएज्जा.

'हो' (भू) धातोर्भूतकालस्य रूपाणि ।

सर्ववचन.]
सर्व पुरुष.] होसी, होही, होहीअ.

'होअ' अंगस्य रूपाणि ।

स वचन.]
स पुरुष.] होअसी, होअही, होअहीअ.

आर्परूपाणि ।

स. वचन.] हो-होत्था, होसु.
स. पुरुष.] होअ-होइत्था, होइंसु.

'हो' (भू) धातोर्भविष्यत्कालस्य रूपाणि ।

	एकवचन.		बहुवचन.		
त. पु	होहिइ,	होहिए,	होहिन्ति,	होहिन्ते	होहिरे,
	[होस्सइ,	होस्सए]	[होस्सन्ति,	होस्सन्ते.]	
बी. पु.	होहिसि,	होहिसे	होहित्था,	होहिह,	
	[होस्ससि,	होस्ससे.]	[होस्सह.]		
प. पु.	[होस्सं,	होस्सामि,]	[होस्सामो,	होस्सामु,	होस्साम,]
	होहामि,	होहिमि.	होहामो,	होहामु,	होहाम,
			होहिमो,	होहिमु,	होहिम,
			होहिस्सा,	होहित्था.	

होअ (भू) अंगस्य भविष्यत्कालस्यरूपाणि ।

	एकवचन.		बहुवचन.		
त. पु.	होइहिइ,	होइहिए,	होइहिन्ति,	होइहिन्ते,	होइहिरे,
	होएहिइ,	होएहिए.	होएहिन्ति,	होएहिन्ते,	होएहिरे,
	[होइस्सइ	होइस्सए,	[होइस्सन्ति,	होइस्सन्ते,	
	होएस्सइ	होएस्सए.]	[होएस्सन्ति,	होएस्सन्ते.]	

बी.पु.	होइहिसि, होइहिसे,	होइहित्था, होइहिह,
	होएहिसि, होएहिसे,	होएहित्था, होएहिह,
	[होइस्ससि, होइस्ससे,	[होइस्सह, होएस्सह.]
	होएस्ससि, होएस्ससे.]	
प. पु.	[होइस्स, होइस्सामि,	[होइस्सामो, होइस्सामु, होइस्साम,
	होएस्सं, होएस्सामि,]	होएस्सामो, होएस्सामु, होएस्साम,]
	होइहामि,	होइहामो, होइहामु, होइहाम,
	होएहामि,	होएहामो, होएहामु, होएहाम,
	होइहिमि,	होइहिमो, होइहिमु, होइहिम,
	होएहिमि.	होएहिमो, होएहिमु, होएहिम,
		होइहिस्सा, होइहित्था,
		होएहिस्सा, होएहित्था,

'होज्ज-होज्जा' (भू) अंगस्य भविष्यत्कालरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होज्जहिइ, होज्जहिए,	होज्जहिन्ति-न्ते, होज्जहिरे,
	होज्जाहिइ, होज्जहिए,	होज्जाहिन्ति-न्ते, होज्जाहिरे,
	होज्ज, होज्जा,	होज्ज, होज्जा.
बी. पु	होज्जहिसि, होज्जहिसे,	होज्जहित्था, होज्जहिह,
	होज्जाहिसि, होज्जाहिसे,	होज्जाहित्था, होज्जाहिह,
	होज्ज, होज्जा.	होज्ज. होज्जा.
पु. पु.	होज्जस्सं, होज्जस्सामि,	होज्जस्सामो-मु-म,
	होज्जास्स, होज्जास्सामि,	होज्जास्सामो-मु-म,
	होज्जहामि,	होज्जहामो-मु-म,

होज्जाहामि,	होज्जाहामो-मु म,
होज्जहिमि.	होज्जहिमो-मु-म,
होज्जाहिमि,	होज्जाहिमो-मु-म,
	होज्जहिस्सा, होज्जहित्था,
	होज्जाहिस्सा, होज्जाहित्था,
होज्ज, होज्जा.	होज्ज, होज्जा.

'होएज्ज–होएज्जा' (भू) अंगस्य भविष्यत्कालरूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.
त. पु.	होएज्जहिइ, होएज्जहिए,	होएज्जहिन्ति, होएज्जहिन्ते, होएज्जहिरे,
	होएज्जाहिइ, होएज्जाहिए,	होएज्जाहिन्ति, होएज्जाहिन्ते, होएज्जाहिरे,
	होएज्ज, होएज्जा.	होएज्ज, होएज्जा.
बी पु.	होएज्जहिसि, होएज्जहिसे,	होएज्जहित्था, होएज्जहिह,
	होएज्जाहिसि. होएज्जाहिसे,	होएज्जाहित्था, होएज्जाहिह,
	होएज्ज, होएज्जा.	होएज्ज, होएज्जा.
प. पु.	होएज्जस्सं, होएज्जसामि,	होज्जसामो-मु–म,
	होएज्जास्सं, होएज्जास्सामि,	होएज्जास्सामो-मु–म,
	होएज्जहामि,	होएज्जहामो–मु–म,
	होएज्जाहामि,	होएज्जाहामो–मु–म,
	होएज्जहिमि,	होएज्जहिमो–मु–म,
	होएज्जाहिमि,	होएज्जहिस्सा, होएज्जहित्था,

	होएज्जाहिस्सा, होएज्जाहित्था,
होएज्ज, होज्जा.	होएज्ज, होएज्जा.

हो--होअ (भू) धातोः क्रियातिपत्त्यर्थस्य रूपाणि ।

स. वचन.] हो–होज्ज, होज्जा, हुज्ज, हुज्जा.
स. पुरुष.] होअ–होएज्ज, होएज्जा.

	एकवचन.	बहुवचन.
पुल्लिंग.	होन्तो, हुन्तो,	होन्ता, हुन्ता,
	होमाणो,	होमाणा.
	[होन्ते, हुन्ते.	
	होमाणे.]	
	होअन्तो, होएन्तो,	होअन्ता, होएन्ता,
	होइन्तो,	होइन्ता,
	होअमाणो, होएमाणो.	होअमाणा, होएमाणा.
	[होअन्ते, होएन्ते, होइन्ते,	
	होअमाणे, होएमाणे.]	
स्त्रीलिंग.	होन्ती, हुन्ती.	होन्तीओ हुन्तीओ.
	होमाणी, होमाणा.	होमाणीओ, होमाणाओ.
	होअन्ती, होएन्ती,	होअन्तीओ, होएन्तीओ,
	होइन्ती.	होइन्तीओ.
	होअमाणी, होएमाणी.	होअमाणीओ, होएमाणीओ.
	होअमाणा, होएमाणा	होअमाणाओ, होएमाणाओ.
नपु०	होन्तं, हुन्त.	होन्ताइ. हुन्ताइ.
	होमाणं	होमाणाइ.

होअन्त, होएन्तं,	होअन्ताइं. होएन्ता
होइन्त,	होइन्ताइ.
होअमाण, होएमाणं.	होअमाणाइं, होएमा

एवम्- ने (नी), डे (डी), जे (जि), ण्हा (स्ना), इ
टा (स्था), पा (पा), जा (या), इत्यादिस्वरान्त
धातूनां रूपाणि ज्ञेयानि ।

इमानि रूपाणि यथाजाति त्रिपु लिङ्गेपु प्रयुज्यन्ते

॥ इति कर्तरिरूपाणि ॥

भावे कर्मणि च रूपाणि ।

हसीअ, हसिज्ज (हस्--हस्य) अंगस्य भावे कर्म
वर्तमानकालस्य रूपाणि ।

	एकवचन.	बहुवचन.		
त. पु	हसीअइ, हसीअए,	हसीअन्ति,	हसीअन्ते,	ह
	हसीएइ.	हसीएन्ति,	हसीएन्ते,	इ
		हसीइन्ति,	हसीइन्ते,	ह
	हसिज्जइ, हसिज्जए,	हसिज्जन्ति,	हसिज्जन्ते,	ह
	हसिज्जेइ.	हसिज्जेन्ति,	हसिज्जेन्ते,	ह
		हसिज्जिन्ति,	हसिज्जिन्ते,	ह
बी. पु.	हसीअसि, हसीअसे,	हसीइत्था,	हसीअह,	
	हसीएसि.	हसीएइत्था.	हसीएह,	
		हसीअइत्था.		